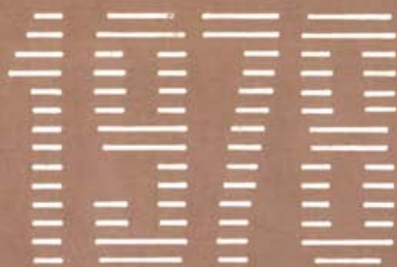
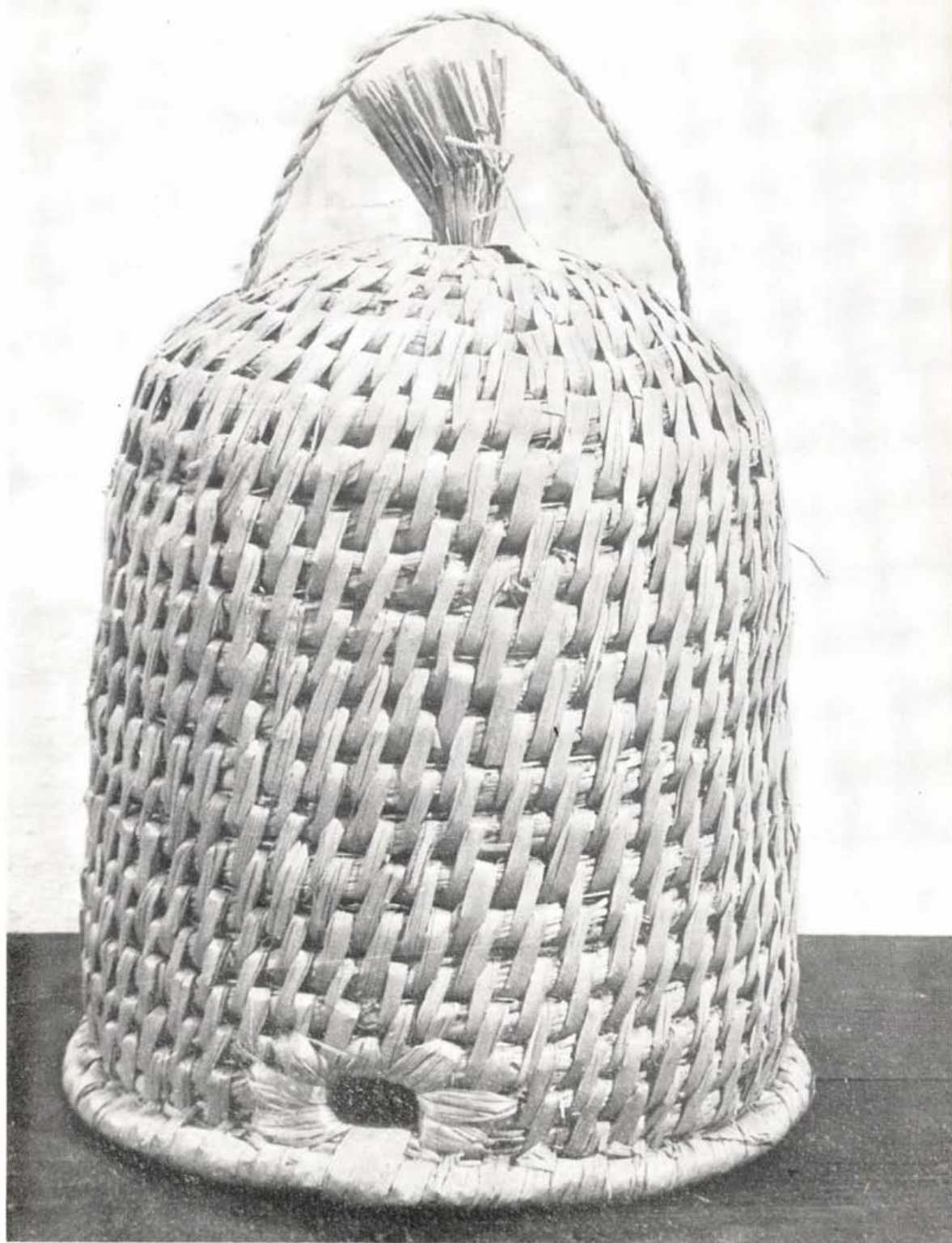

HOW SUMMER ET

Méhkas (Gulyás István, Mezőkövesd)

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

1978. VI. évfolyam, 3. szám

TARTALOM

I. ORSZAGOS UZEMTÖRTENETI KONFERENCIA	Oldal
<i>Székelgy György</i> megnyitója	3
<i>Rostási József</i> üdvözlő beszéde	4
<i>Dr. Molnár Béla</i> bevezető előadása	5
<i>Incze Miklós</i> : Az üzemtörténetírás kapcsolata az egyéb történeti ágazatokkal.	9
<i>Dr. Kanyar József</i> : Az üzemtörténetírás levéltári forrásai	10
<i>Dr. Berza László</i> : A könyvtári helyismereti gyűjtemények szerepe az üzemtörténeti tevékenységben	12
<i>Dr. Szikossy Ferenc</i> : A múzeumi pályázatok hely- és üzemtörténeti eredményei.	13
<i>Dr. Karsai Elek</i> : A gyűjtőmunka és a krónikairás segítése az ipari és mezőgazdasági üzemekben, vállalatoknál, intézményeknél	14
<i>Farkasfalvi József</i> : Az ifjúsági mozgalom és a fiatalok részvétele az üzem- és munkásmozgalom-történeti munkában	17
<i>Dr. Barcza Géza</i> : Az ipar- és agrártörténeti építészeti emlékek ápolása, megbecsülése	18
KRÓNIKA	
Egy népi viseletdarab: a szűr múltja és jelene (<i>Tálas István</i>)	20
Kossuth emlékkiállítás a győri Petőfi Sándor Ifjúsági Művelődési Központban (<i>Sáry István</i>)	23
A muraavidéki helyismereti gyűjtemények és a magyar nemzetiségi könyvtárak a Szlovén Szocialista Köztársaságban (<i>Sever Béla</i>)	24
Magyar gyékényesek (<i>Kékes István</i>)	27
Az agárdi madárvárta (<i>Radetzky Jenő</i>)	29
Tapasztalatsere Süle Sándornál (<i>Szabó József</i>)	32
A nyár honismereti eseménynaptárából (<i>M. P.</i>)	34
Búcsú Gáspár Simon Antaltól (<i>Domokos Pál Péter</i>)	35
SZAKKÖRÖK, BARÁTI KÖRÖK	
szécsényi Helytörténeti Múzeum baráti köre (<i>Praznovszky Mihály</i>)	36
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
Jókai Mór és szülővárosa (<i>Dr. Szénássy Zoltán</i>)	38
Társadalom és település (<i>Karacs Zsigmond</i>)	43
Egy hiedelem nyomában (<i>Dr. Papp József</i>)	45
Határt jelölő sírok (<i>Hidvégi Lajos</i>)	49

KÖNYVESPOLC

Heves megye községei (Ism.: <i>Barabás Jenő</i>)	51
A legújabb Hajdú-Bihar megyei évkönyvekről (<i>Ács Zoltán</i>)	52
Dinicu Golescu: Utazásaim leírása (Ism.: <i>Halász Péter</i>)	54
Fények a Börzsönyben (Ism.: <i>Somlyai János</i>)	55
G. Sin Edit: Szentendre 30 éve (Ism.: <i>Leblancné Kelemen Mária</i>)	56
Mozaikok Csongrád város történetéből (Ism.: <i>Gát László</i>)	57
Dr. Czeglédi I.: A gyulai Harisnyagyár 75 éve (Ism.: <i>Dr. Légrádi Dezső</i>)	57
Madách Naptár (Ism.: <i>Vörösmarty Géza</i>)	58
Újabb néprajzi tanulmánykötet a Vajdaságból (Ism.: <i>Bárh János</i>)	59
Széki népmesék (Ism.: <i>Kovács Ágnes</i>)	60
Hogy is mondjuk? (Ism.: <i>Posgay Ildikó</i>)	61
Dokumentumok a magyar mezőgazdaság történetéből (Ism.: <i>Dr. Szegő Lajos</i>)	62
PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!	
Országos Helytörténeti és Üzemtörténeti Pályázat	63
Pályázati felhívás (Budapesti munkásgenerációk élete)	64

A hátsó borítón *Posgai Pálné* képei.

MUNKATÁRSAINK

Barabás Jenő dr. egyetemi docens, Bp. — **Barcza Géza dr.**, az OMF osztályvezetője, Bp. — **Bárh János dr.** múzeumlazgató, Kalocsa — **Berza László dr.**, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fősztályvezetője, Bp. — **Domokos Pál Péter dr.** ny. tanár, Bp. — **Farkasfalvi József**, a KISZ KB osztályvezető helyettese, Bp. — **Gát László** igazgató-helyettes, Csongrád — **Halász Péter**, az AKI tud. főmunkatársa, Bp. — **Hidvégi Lajos** ny. tanár, Cegléd — **Incze Miklós**, az MTA Történettudományi Intézetének tud. osztályvezetője, Bp. — **Kanyar József dr.** levéltárlazgató, Kaposvár — **Karacs Zsigmond** műszaki ügyintéző, Bp. — **Karsai Elek**, a Szakszervezetek Központi Levéltárának vezetője, Bp. — **Kékes István** szabadfoglalkozású, Bp. — **Kovács Ágnes dr.**, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának tudományos munkatársa, Bp. — **Leblancné Kelemen Mária** főlevéltáros, Salgótarján — **Légrádi Dezső dr.** szakújságíró, Bp. — **Molnár Béla dr.**, a HNF Országos Tanácsának titkára, Bp. — **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettese, Bp. — **Papp József dr.**, az ELTE tudományos főmunkatársa, Bp. — **Posgay Ildikó**, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, Bp. — **Praznovszky Mihály** múzeumlazgató, Szécsény — **Radetzky Jenő** ny. tanár, Székesfehérvár — **Rostási József**, az MSZMP megyei titkára, Veszprém — **Sáry István**, a Győr-Sopron megyei Levéltár tudományos főmunkatársa, Győr — **Somlyai (Molnár) János**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum könyvtárosa, Bp. — **Szabó József** ny. iskolaigazgató helyettes, Bük — **Szegő Lajos dr.**, a Szabad Föld rovatvezetője, Bp. — **Székely György dr.**, egyetemi tanár, Bp. — **Szenácss Zoltán dr.** gimnáziumi tanár, Komárom (Szlovákia) — **Szikessy Ferenc dr.**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum főigazgató helyettese, Bp. — **Tálassi István dr.** egyetemi tanár, Bp. — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÓLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Kiadja a Hazafias Népfőnt. Kiadásáért felel: **Juhász Róbert**,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rakpart 24. Telefon: 182-855
Készült 8000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben
78-7052 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
A nyomdáért felel: **Farkas Béla** igazgató

I. ORSZÁGOS ÜZEMTÖRTÉNETI KONFERENCIA¹

Székely György megnyitója

A rendező szervek nevében üdvözlök minden megjelentet. A Hazafias Népfrent Országos Tanácsa, a Magyar Történelmi Társulat, a Kulturális Minisztérium, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a KISZ Központi Bizottsága, az Országos Szövetkezeti Tanács és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum az eddigi eredmények, tapasztalatok és jól körvonalazott célok alapján határozta meg az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia megrendezését. Ennek a konferenciának az előkészítése helyi kezdeményezésekre, konferenciákra nyúlik vissza, és nagyon sok olyan előkészítő mozzanat történt, nagyon sok olyan, nyomtatásban is megjelent alkotás van a kezünkben, amelynek alapján ezek a rendező szervek joggal látták időszerűnek az Üzemtörténeti Konferencia megszervezését. Ennek a jelentőségét az is érzékelteti, hogy a rendező szervek magas szinten foglalkoztak konferenciánk előkészítésével, tematikájának összeállításával. Tematikájának kialakítása közös munkával, a testületek képviselőinek előkészítő megbeszélésén folyt le, és ugyancsak valamennyi előadónk vállalkozott arra, hogy külön megbeszélésen egyeztessék azokat a témákat, amelyekre végül megbízást kaptak. Külön megköszönjük Veszprém megyének, Veszprém városának, a Veszprém megyei Oktatási Igazgatóságnak azt a szervezési segítséget, amelyet a konferencia létrehozásához nyújtottak, hogy ilyen kedvező munkakörülmények között üléseshetünk.

Először azt szeretném hangsúlyozni, hogy ez *munkakonferencia*. Azoknak az aktuális kérdéseknek megvilágítására és megvitatására ültünk össze, amelyek az üzemtörténeti mozgalom előtt állanak. Az üzemtörténetírás itt nem mint valamilyen szaktudományos ágazat kerül, vagy nem elsősorban így kerül megvilágításra. Az üzemtörténetírásnak jelentős helye van a közművelődésben, és abban, hogy minden egyes munkahely maga járulhasson helyi kezdeményezésekkel, új feltárásokkal a közművelődés kibontakozásához.

A Magyar Történelmi Társulat üzemtörténeti tagozata, a közgyűjtemények képviselői, levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok arra vállalkoztak, hogy a fölvetődő módszertani problémákat, lehetőségeket és feladatokat körvonalazzák. A Szakszervezetek Országos Tanácsa ebből a témakörből más honismereti konferenciákon is igen jelentős kezdeményezésekkel, segítséggel járult hozzá a honismereti munka általános kibontakozásához, ezen belül a krónikaírás, a szocialista brigádok üzemtörténeti munkájának fejlődéséhez. Az üzemtörténetírásban, az ezzel kapcsolatos gyűjtőmunkában, hagyományápolásban igen nagy szerepet szánunk az ifjúságnak, és ezért szolgál örömeinkre, hogy a KISZ Központi Bizottsága szintén hozzájárul ehhez a konferenciához. Ebben nemcsak egy korosztály sajátos tevékenységét, hanem az egész munka továbbvitelét, képviselőinek utánpótlását látjuk. Végül, hogy ne csak írott forrásokban, hanem tárgyi emlékekben is gondolkozzunk, szükségesnek és célravezetőnek látszott, hogy az ezzel kapcsolatos építészeti emlékek ápolására külön gondot fordítsunk. A konferenciát kiegészíti egy kiállítás és mindazok az írott dokumentumok, amelyeket kezünkbe kaptunk.

Ezúttal sem véletlenül került ennek az üzemtörténeti konferenciának a megrendezése egy olyan megyébe és városba, ahol az üzemtörténet művelése, az üzemtörténet kibontakozásának a segítése már eddig is nagyon szép eredményeket mutathat föl. Veszprém megye különböző állami és társadalmi intézményei már hosz-

¹ Veszprém, 1978. május 4. Ebben és a következő számban közöljük a Konferencián elhangzott előadások és felszólalások rövidített szövegét. (Szerk.)

szü évek óta széles értelemben foglalkoznak üzemtörténettel. Széles értelemben annyiban, hogy nemcsak a modern kornak, hanem már a feudális kornak is éppen ilyen jellegű kutatását itt kezdeményezték. Céhtörténeti konferencia is zajlott le Veszprém megye különböző helységeiben. Igen értékes gyűjtemények alakultak itt ki, és ugyancsak ide fűződik egy számítógépes eljárással készített teljes áttekintés a céhek történetéről, ami az ipartörténetnek az előzményét jelenti. Évekkel ezelőtt Veszprémben alakult — talán elsőként — kifejezetten üzemtörténeti klub, ami jelzi az üzemtörténet iránti érdeklődésnek a kibontakozását. Erről a Honismeret c. lap már esztendőkei ezelőtti örvendetes hírt adhatott. Ugyancsak ebben a megyében jelentős ipari üzemek, különösen a bányászati üzemek tüntek fel muzeális értékek helyi felgyűjtésével, kiállításával, így pl. Ajkán. Mindezek az eredmények járultak hozzá ahhoz, hogy Veszprémbe jöjjünk, ezt a kedvező helyet válasszuk. Ezeknek a gondolatoknak a jegyében nyitom meg Üzemtörténeti Konferenciánkat.

Rostási József üdvözlő beszéde

Az MSZMP megyei Bizottsága és megyénk valamennyi rendező szerve nevében tisztelettel köszöntöm Önöket, az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia résztvevőit. Megtiszteltetés számunkra, hogy a honismereti mozgalom e fontos ágának kutatói, irányítói megyénkben összegezhetik első ízben tapasztalataikat, jelölhetik meg a további tennivalóikat.

Az üzemtörténeti kutatómunka az ország más területeihez hasonlóan nálunk is a honismereti mozgalomból nőtt ki. A honismereti mozgalom gyors növekedésének és szélesedésének tapasztalatai a 60-as évek legvégére azt eredményezték, hogy világosabban láttuk az eredményeket és a gondokat, s megérett az idő arra, hogy e folyamatot politikai értékelésnek vessük alá.

A megyei pártbizottság agitációs és propagnada bizottsága 1971 februárjában áttekintette és értékelte a mozgalom helyzetét és megjelölte további feladatait. Az állásfoglalásban abból indultunk ki, hogy a honismereti mozgalom eredményesen tevékenykedett megyénk múltjának feltárásában. Fejlődését, tömegesedését különösen azok a gyűjtőakciók segítették, amelyek a felszabadulási és tanácsköztársasági, valamint a helyi évfordulókhoz kötődtek.

A mozgalom eredményeire támaszkodva és megyénk politikai szükségleteiből kiindulva, az elemzés megjelölte helyét és jelentőségét az ideológiai-politikai munka egészében, a község- és várospolitikában, a helyi közéletben. Az elemzés ugyanakkor azt is feltárta, hogy a mozgalom jelentőségét a városokban és az üzemekben kevésbé ismerték fel. Ezért fejlesztését elsősorban város- és üzemtörténet terén kellett különösen ösztönözni, nem csökkentve a falutörténet és a népi értékek kutatását.

A közelmúltban ünnepeltük a Herendi Porcelángyár 150., az Ajkai és Várpalotai Szénbányák 100. évfordulóját. Az idén májusban kerül sor az Ajkai Üveggyár 100. évfordulójának ünnepségére. Ezek az évfordulók is ösztönzést adtak a kutatómunkának. E munka eredménye alapján tisztábban áll előttünk a munkássors változása, a munkakörülmények fejlődése, a munkásmozgalom helyi eseményei, az üzemek közösségének küzdelmei. Mindez hozzájárult az üzemhez és a munkásosztályhoz tartozás öntudatos vállalásához, a munkás hagyományok szocialista szellemű ápolásához.

A mozgalom helyzetét és feladatait a párt városi és járási szervei is megtárgyalták a maguk területére vonatkozóan. Ez a politikai támogatás egybeesett a szocialista, az üzemi demokrácia fejlődésével, a szocialista hazafiság elmélyítésének fokozottabb követelményeivel és a közművelődés fejlődésével. Mindez kedvező feltételeket teremtett az üzemtörténeti kutatómunka dinamikusabb kibontakozásához. Ehhez ösztönzést adott megyénk iparának múltja és erőteljes fejlődése is.

Ma elmondhatjuk, hogy az utóbbi években az üzemtörténet volt a honismereti mozgalom leggyorsabban növekvő ága. Megyénkben jelenleg mintegy 50 fős, jól felkészült, amatőr kutatógárdával rendelkezünk. Rajtuk kívül a szocialista brigádok egyre növekvő száma és elismerésre méltó munkája adja a mozgalom szélesedésének társadalmi bázisát, utánpótlását.

Az említett állásfoglalás is hangsúlyozta — s ennek figyelembevételére következetesen törekszünk —, hogy az üzemtörténetet mi elsősorban mozgalomnak tekintjük, mely a politikai nevelő munka része. Irányításában, működtetésében a moz-

galmi módszereket alkalmazzuk, Mindez nem zárja ki — ellenkezőleg, feltételezi — a munka tudományos garanciáit.

A honismereti mozgalom eszmei-politikai irányítását megyénkben is a pártszervek, összefogását a Hazafias Népfront végzi. A mozgalom üzemtörténeti ágazatának legfőbb patrónusai a szakszervezetek.

Az SZMT és a népfront által 1972 óta rendszeresen meghirdetett üzemtörténeti pályázatok a mozgalom fontos ösztönzői. Az elmúlt évben a pályázathoz csatlakozott az Általános Fogyasztási és Értékesítési, valamint az Ipari Szövetkezetek Szövetsége. Ennek nyomán már számos szövetkezet történetét tárták fel. A pályamunkák legjavából 1976-ban üzemtörténeti kötetet jelentettünk meg.

Másik fontos ösztönző és segítő az SZMT által 1972 óta működtetett üzemtörténeti klub, amely az amatőr kutatókat, pályázókat fogja össze, s munkájukhoz szakmai-módszertani segítséget nyújt. A klub mint alkotó kollektíva is elismerésre méltó munkát végez.

A mozgalom résztvevőinek, aktivistáinak, támogatóinak mind jobban bővülő köre, a tapasztalatok közös elemzése, a tanulságok összegezése indokoltá tette — két-évenkénti gyakorisággal — megyei üzemtörténeti konferencia rendezését. Eddig három tartottunk. Idén ősszel esedékes a IV. találkozó megtartása, melyhez bizonyára nagy segítséget fognak nyújtani az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia tapasztalatai.

Az üzemtörténeti munka minősége és fejlődése területenként, munkahelyenként eltérő képet mutat. Politikai, emberformáló hasznát nem mindenütt és nem egyidőben ismerték fel. Sok üzemünkben példamutatóan folyik a munka, másutt csak a kezdetnél vagy még ott sem tartanak. Ezért az utóbbi időben *tudatosabban törekszünk a szocialista brigádok, az ifjúság, és a KISZ-szervezetek fokozottabb bekapcsolására.*

A szakmunkásképző intézetekben növekszik az üzemtörténet iránt érdeklődők száma. Az üzemtörténeti kutatómunka eredményei megyénkben is jelentősen segítik a különböző kollektívák szocialista tudatának fejlődését. Ezért e munkát, annak szélesítését fontosnak tartjuk és támogatjuk. Művelőit tiszteljük és elismerjük. Meggyőződésem, hogy az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia veszprémi megrendezése további és jelentős ösztönzést ad munkánkhoz.

Dr. Molnár Béla bevezető előadása

Bevezető előadás megtartása a feladatom. Ebben természetesen figyelembe kell vennem előadótársaim témáit, továbbá a Hazafias Népfront sajátos szerepét a közművelődést szolgáló honismereti mozgalom fontos részét jelentő üzemtörténeti tevékenységben, s végül a Hazafias Népfront Országos Titkárságának ezzel a munkával kapcsolatos, 1978. február 6-i állásfoglalását. Nem törekszem a mindenáron való újatmondásra. Nehéz is lenne, hiszen a jelenlévők azok, akik hosszú idő óta nagy tapasztalattal segítik, irányítják, szervezik, lelkesítik, ösztönzik ezt a mozgalmat, és jól ismerik ennek minden összefüggését. Ezen túl jelentős összegezesek is rendelkezésre állnak az üzemtörténeti munkáról. Több hazai tanácskozást tartottak ilyen témával — s ebből a szempontból Veszprém megye már eddig is jó példát mutatott. Voltak hasonló, összegező igényű beszélgetések, találkozások más megyékben is. Ugyanakkor nemzetközi konferenciák napirendjén is szerepelt az üzemtörténetírás. Ezekben a tanácskozásokon fontos értékelések, következtetések születtek.

Nekünk most az a tennivalónk, hogy a legfontosabb tapasztalatok figyelembevételével jelöljük meg saját tennivalóinkat. Eközben elkerülhetetlen az ismétlés, hiszen *ez a mai tanácskozás az első országos, társadalmi jellegű, és az üzemtörténeti munka általánosítható tapasztalatainak összegezésére vállalkozó összegyűjtés.* Ez pedig azt is igényli, hogy néhány, eddig is ismert, de fontos és a jövőre vonatkozóan is érvényes tapasztalatot megfogalmazzunk.

1. Mindenekelőtt indokolni kívánom, hogy mi tette szükségessé ennek a konferenciának az összehívását?

Az első ilyen tényező magának az üzemtörténeti munkának mindinkább növekvő társadalmi jelentősége, gyors kiterjedése a népgazdaság valamennyi fontos területére. Ez többek között az a háttér, ami ma lehetőséget ad arra, hogy az üzem fogalmát az üzemtörténeti tevékenységet illetően a „minden munkahely” fogalmához közelítsük.

Az üzemtörténeti munka növekvő fontosságához tartozik, hogy *egyre nagyobb szerepet tölt be az egész társadalomban az üzem*. Az üzem a termelésnek, a társadalmilag szükséges munkának, tehát a legfontosabb a társadalmi tevékenységnek a szintere, egyre hatékonyabb tényezője a szocialista társadalom kollektívizmusának, társadalmunk e nagyértékű erkölcsi-politikai jellemzőjének, továbbá a sokoldalú személyiség kialakításának. Ezzel az *üzem, a társadalom legfontosabb közösségformáló tényezője, a közösségi élet fő színtere is*. Egyre nagyobb a szerepe a tudatformálásban, a hazához, a szocialista társadalmi rendszerhez való kötődésben, a szocialista nemzetköziség erősítésében és sok más területen: az életmódváltásban, a nemzedéki folyamatosságban, a szocialista demokrácia kibontakoztatásában.

Második tényező az üzemtörténeti munka konkrét fejlődése, azok az eredmények, amelyeket jólmutathat. Az üzemtörténeti munka tartalmában gazdagodott, teljesebbé vált. Ebben a tartalmi gazdagodásban, teljesebbé válásban az a lényeges, hogy az üzemtörténeti munka kiterjedt a munkásmozgalomra, az üzemek munkásmozgalmának közelmúltjára, s kezd kiterjedni a jelenére is. (Meggyőzően indokolta és igazolta ezt Vass Henrik elvtárs az elmúlt év júliusában Győrött, az V. Országos Honismereti Akadémián tartott előadásában.) Hadd tegyem mindjárt hozzá: *ez a tény a Magyarországon folyó üzemtörténeti munka szocialista jellegének döntő, meghatározó tényezője!* Népfrentbizottságainknak, mindenkinek aki ezt a munkát segíti, támogatja, végzi, arra kell törekednie, hogy a sokféle üzemtörténeti tevékenységnek a munkásmozgalommal való összekapcsolódása még eredményesebb, még hatékonyabb legyen módszereiben és tartalmában egyaránt.

Az üzemtörténeti munka magába foglalja, pontosabban kezdi magába foglalni az *üzem és környezetének dialektikus kölcsönhatását*. Örömmel támogatjuk ezt, mint olyan összefüggést, amelynek a figyelemmel kísérése közérdek. Végül az üzemtörténeti munka tartalmi gazdagodását bizonyítja, hogy ez ma már *nemcsak üzemtörténetírás, hanem gyűjtés is* munkaeszközöknek, termékeknek, dokumentumoknak, fényképeknek, vagyis a legkülönbözőbb maradó dolgoknak, amelyek *állandó* vagy időszakos kiállítások szervezésére is módot adnak.

Kialakultak ennek a munkának a *formái és módszerei*. Ezek természetesen nem tekinthetők befejezettnak, de a már meglévők, a beváltak gyakorlati szempontból értékelhetők. Uzemi krónikák, brigádnaplók, visszaemlékezések, gyűjtemények, üzemtörténeti szakkörök, klubok stb. jól bizonyítják ezt.

Végül nagy eredménye az üzemtörténeti tevékenységnek, hogy *megerősödött a mozgalmi, társadalmi jellege*. Sokan kapcsolódnak be az üzemtörténeti munkába amatőrök, szocialista brigádok tagjai, tanulók, nyugdíjasok, akik nem hivatásszerűen foglalkoznak ezzel. Részt vesznek benne az üzemek társadalmi szervezetei munkás- és értelmiségi kollektívái. Az üzemtörténeti tevékenységet a legfontosabb társadalmi szervezetek támogatják. E téren külön elismeréssel kell szólni a SZOT, a KISZ, az Úttörőszövetség és a szövetkezeti központok sokoldalú munkájáról. *A társadalmi-mozgalmi jelleg erősítésének alapja és egyben feltétele is, hogy az üzemtörténeti munka élvezi a Magyar Szocialista Munkáspárt és a párt valamennyi szervezetének sokoldalú támogatását*. Itt, ebben a megyében különösen jogos ezt hangsúlyozni ahol szép példái találhatók a gondoskodásnak, a figyelemnek, amellyel a megyei pártbizottság segíti, irányítja, ösztönzi ezt a munkát. Ez fejeződött ki Rostási József megyei párttitkár elvtárs szavaiból is. Egyre nagyobb hozzáértéssel és hatékonysággal foglalkoznak ezzel a tevékenységgel a népfrentbizottságok. Az a tény pedig, hogy növekszik a mozgalomban a különböző tudományos intézmények szerepe, így a Magyar Történelmi Társulaté, a Párttörténeti Intézeté és egyre több hivatásos történetészé, továbbá, hogy mind nagyobb megértéssel találkozik a gazdasági vezetőknel is, érthetővé teszi a gyors fejlődést.

Az eredmények is szükségessé tették tehát ezt a konferenciát.

Hadd tegyem rögtön hozzá, hogy nemcsak az eredmények, hanem a gyöngeségek, a problémák, a hibák is, mert a mozgalom előtt álló akadályokat is csak közös erőfeszítéssel lehet eltávolítani. Ez a harmadik tényező. *Milyen gyöngeségekkel, milyen gondokkal kell elsősorban szembenézni?* Az egész üzemtörténeti tevékenységnek vannak az általános fejlődéssel kapcsolatos, vagy abból származó nehézségei. Ezekről már eddig is sokan szóltak, írtak, de hadd említsek meg néhányat én is.

A törvényszerű fejlődés következtében megszűnnek *üzemek* — teljesen, vagy mint önálló egységek — az iparban, a mezőgazdaságban és a szolgáltatásban egyaránt. Újak is létesülnek, kisebb-nagyobb előzményekkel, amelyeket gyakran alig ismerünk, s a változások sodrában talán nem is tudunk figyelmet fordítani arra, hogy megőrizzük az alakulásnak nagyon érdekes, sokatmondó eseményeit. Változnak a

termékek, a munkaeszközök, a munkafolyamatok, a kollektívák, s ezek kihatnak az üzemek belső életére és kapcsolataikra. Közös tennivalót is adó kérdés ez: hogyan és mi őrizhető meg? Hogyan dolgozzunk, hogy a lehető legkevesebb legyen a pótolhatatlan veszteség?

Nem kielégítő a munkahagyomány, a munkásmódot emlékeinek a kutatása, feltárása, gyűjtése, közkinccsé tétele! Ez szorosan összefügg a munkásművelődéssel, de a munkásosztály, a társadalom vezető ereje megismerésével és megismertetésével is. A munkásmozgalom múltjában is vannak még „üzemtörténeti fehér foltok” — ha szabad ezt a kifejezést használni. Azt hiszem régebbi történeti tényekre is lehetne utalni, de gondolhatunk a magyar internacionalisták harcaira, a magyar ellenállási mozgalomra. Szükség van ezek emlékeinek még teljesebb áttekintésére.

Sok helyen üzemtörténeti szempontból alig történt valami. Vagy azért, mert nem ismerték fel fontosságát a helyi vezetők és a társadalmi szervek, vagy egyéb okokból. A feladat e helyeken nem az, hogy riadóztassunk, hanem valamit meg kell próbálni elindítani. Nem nagy üzemtörténeti monográfiák megírására kell vállalkozni elsősorban, hanem az apró, reális lehetőségeket célszerű megragadni. A helyi vezetés bizonyára fölismeri, hogy a jó üzemtörténeti tevékenység elősegíti a munkahelyhez való kötődést.

Gyengeségeink között jelölhetjük meg — mint nagy területet — az ifjúsági mozgalommal való foglalkozást iparban, mezőgazdaságban, de talán még diákmozgalmi vonatkozásban is. A szakszervezeti mozgalom, a nőmunkás-mozgalom is olyan területek, amelyekre érdemes nagyobb gondot fordítani. Sok jelentős személyiségről, egész életével példát mutató emberről feledkezünk el, akiket pedig érdemes volna megőrizni emlékezetünkben. Sokszor hiányoljuk a pozitív hősöket, pedig az élet tele van ilyen valóságos emberekkel, akik kötelességükön túl szolgálták a társadalmi haladást vagy álltak helyt nehéz körülmények között is.

Itt szeretnék figyelmeztetni: segíteni kell, hogy a dilettantizmus ne rontsa e munka hitelét. Eppen a szakemberek és az amatőrök jó együttműködése a biztosítéka annak, hogy a dilettantizmus ne tehessen kárt a társadalmi üzemtörténeti munkában.

Végül úgy gondolom, mindenki érzi, tudja, hogy van valami ellentmondás az értékek összegyűjtése és azok közkinccsé tétele között. Nagyon sok érték fekszik a tömegek számára hozzáférhetetlenül, a legtöbb esetben egyszerűen figyelmen kívül. Pedig kis erőfeszítéssel a helyzet megváltoztatható lenne.

Mindezek együtt tették szükségessé, sürgették az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia összehívását, hogy áttekintse a tapasztalatokat, s megadja a szükséges eligazítást a mazzalomban résztvevőknek a jobb folytatás érdekében.

2. Az üzemi és munkásmozgalmi hagyományok népfrentmozgalmi jelentősége igen nagy. Az üzemi és munkásmozgalmi értékek népünk termelési, politikai, magatartásbeli kultúrájának alkotóelemei, a szocialista szemlélet és magatartás formálásának eszközei. Ezek a társadalom vezető osztályának teljesebb önismeretéhez, megismeréséhez és megismertetéséhez adnak segítséget. A Hazafias Népfrent azzal a tudattal foglalkozik az üzemtörténeti tevékenységgel, hogy — a honismereti mozgalom alkotórészeként — a szocialista hazafiságra és nemzetköziségre nevelésnek igen fontos eszköze! Ez alapértékelésünk, amelyet megerősített a Hazafias Népfrent VI. kongresszusa is.

A szocialista hazafiságra nevelés a népfrentmozgalom átfogó, központi feladata. A szocialista hazafiság összetevői között szerepel a *lokálpatriotizmus*, amely magában foglalja az üzemhez, a munkahelyhez való kötődést, ragaszkodást: kötődést a munkahely jelenlegi közösségéhez, feladatahoz, termelési és mozgalmi múltjához és jövőjéhez, a környezettel való kölcsönhatásához.

A Hazafias Népfrent mindennekeltől a mozgalom koordinációjával segíti az üzemtörténeti munkát: országos szinten vezető testületeink, továbbá a Honismereti Albizottság, annak üzem- és helytörténeti munkacsoportja, valamint a Honismeret c. módszertani, a Népfrent c. mozgalmi folyóiratunk! Az előbbi 8 ezer, az utóbbi mintegy 20 ezer példányban juttatja el a népfrentbizottságokhoz e sokszínű munka legjobb tapasztalatait. A Hazafias Népfrent helyi bizottságai is sokoldalú támogatást adnak.

A népfrent **továbbképzési lehetőségekkel** is segíti az üzemtörténeti tevékenységet. Csak röviden utalok itt a honismereti akadémiákra; az országos és megyei honismereti táborokra és tanfolyamokra; üzemtörténeti pályázatok, vetélkedők kezdeményezésére, szervezésére; az iskolai szakkörök támogatására a szülői munkaközösségeken keresztül is.

3. Szólnom kell röviden az *üzem-történeti munka szoros kapcsolatáról a különböző fontos eseményekkel, évfordulókkal*. Az országos vagy helyi események ugyanis valamilyen formában a munkahelyeken, üzemekben is éreztetik hatásukat. A következő esztendőben néhány fontos politikai évfordulóra kerül sor, amelyre figyelniük kell az üzem-történeti aktivistáknak, s amelyre összpontosít az a pályázat is, amelyre itt, tanácskozásonkön hívunk fel minden érdeklődőt. Melyek is ezek az évfordulók?

A 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosításának 30. évfordulója, március 25-én. Mindenki tudja, hogy ezzel kapcsolatban is van még „üzem-történeti” adósságunk, hiszen ezek a 30 esztendővel ezelőtt államosított vállalatok ma az üzem-történeti kutatás talán legfontosabb területei, mert újabb részleteket tárhatunk fel. — A két munkáspárt egyesülésére 30 évvel ezelőtt, 1948 júniusában került sor, megteremtve a munkásosztály politikai egységét. — 1918 októberétől pedig elkezdődik a forradalmi fellendülés, amelyben az öszirózsás polgári demokratikus forradalom, majd a Magyar Kommunista Párt megalakulása után a Magyar Tanácsköztársaság jelentette a csúcspontot. E forradalmi folyamat most, a 60. évforduló alkalmával egyik legsűrűtöbb témája lehet az üzem-történetnek.

Hogyan foglalkozzon mindezzel az üzem-történeti mozgalom? Kutassa fel: mi történt akkor az üzemben, kik, hogyan reagáltak, ki mire emlékezik ezekkel kapcsolatban. És segítsen, hogy a pályázat tömegessé váljon az országban.

A Hazafias Népfront Országos Tanácsa arra kér minden jelenlétvőt: segítsék elő a maguk eszközeivel az üzem-történeti munka mozgalmi jellegének erősítését! Ez nem valami ellenzeka a tudományos kutatásnak és üzem-történetírásnak. Csak azt jelenti, hogy számunkra, mint politikai tömegmozgalom számára elsődleges tevékenység mozgalmi, társadalmi, amatőr jellegének erősítése. Társadalmi aktivistáinknak szeretnénk ösztönzést, segítséget, bátorítást adni, hogy magabiztosan végezzék vállalt feladataikat. Ehhez kérjük a hivatásos történészek segítségét, hogy egyszerűen elkerüljük a dilettantizmus veszélyét, másrészt minél több olyan forrásértékű munka kerüljön megőrzésre vagy följegyzésre, amelyet a történetírás hasznosíthat. Az eddigi eredmények alapján feltételezzük, hogy a hivatásos történészek és az amatőr üzem-történeti munkások között az együttműködés a jövőben fokozódik, kiterjed.

További feladatunk a mozgalom szervezettségének erősítése! Nem akarjuk, hogy magára maradjon a mozgalom. Segítő orientálást akarunk minden szinten, anélkül, hogy uniformizálnánk, vagy valamiféle merev sémába akarnánk szorítani a mozgalmat. Ellenkezőleg: azt akarjuk segíteni, hogy minél többen, minél szabadabban, minél nagyobb örömmel tevékenykedjenek.

Erősíteni kell, erősíteni akarjuk az együttműködést az állami, a tudományos és a társadalmi szerek között! Ez az együttműködés erénye, erőforrása mozgalmunknak. Jobban, pontosabban kell megfogalmaznunk sajátos tennivalóinkat, hogy ne legyenek zavaró átfedések és munkánk hatékonyabb legyen.

Bővíteni kell a tevékenység hatáskörét. Új rétegekhez kell eljutni, új embereket kell bevonni azok közül, akik munkahelyeken dolgoznak, vagy akik már nyugalomba vonultak, de még sok mindenre emlékeznek. Ez utóbbiakra figyeljünk jobban. (Milyen sok a panasz, hogy aki nyugdíjba megy, nem találja tevékenységének a lehetőségét, gyakran nem kap kellő segítséget, biztatást, alkalmat a közéleti munkára.)

A pályázat sokoldalú támogatását is kérjük a népfrontbizottságoktól, az együttműködő szervektől!

Fokozni kívánjuk a mozgalom kezdeményező és jelző szerepét! Észrevételezni, javasolni lehet és talán kell is, hogy a mezőgazdasághoz hasonlóan ipari területen is átfogó, átgondolt intézkedés védje a történeti értékeket, emlékeket. Az egyetemi történészképzésben az üzem-történetnek jelenleg még fakultatív helye sincs. Erdemes volna ezt az ügyet is jelezni. „Önző” céllal mondom ezt, mert ha olyan történészek kerülnek ki az egyetemekről, akiknek van módszertani fölkészültségük az üzem-történetíráshoz vagy az üzem-történeti tevékenységhez, akkor többen lesznek, akik hozzáértő módon tudnak segíteni a társadalmi aktivistáknak.

Az üzem-történeti munkáról befejezésül annyit: ez közösen végzett közművelődési tevékenység; önévelő, önként vállalt és mindebből következik, hogy örömet adó, embert gazdagító munka. Jó eszköze a szocialista közéletiségnek, önművelésnek! Tegyük hát együttműködve még hatékonyabbá, eredményesebbé.

Az üzemtörténetírás kapcsolata az egyéb történeti ágazatokkal

Üzemen mindazokat az ipari, mezőgazdasági, közlekedési, kereskedelmi és egyéb szolgáltató vállalatokat, szervezeteket értjük, amelyek a nemzetgazdaság vagy a szocialista népgazdaság egészében a széles értelemben vett *vállalat* fogalma alá vonhatók. Az üzemtörténet általában a magyarországi kapitalizmus időszakának megkezdésétől, megteremtésétől indul, és felöleli az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a kereskedelem, valamint általában az infrastruktúra körét.

Az üzemtörténetírás igen komplex — *interdiszciplináris*, vagyis több társadalomtudomány eredményeit és módszereit is hasznosító, magába foglaló — ágazata a történetírásnak. Határai tehát bizonyos fokig tágulnak és tágíthatók más szaktudományok felé is. Az üzemtörténetírás szükségszerűen más és más szinten és módon közelít a témához, és természetesen — a témának, a közelítésnek megfelelő — műfaji sokféleséget is mutat. Ebből a *műfaji sokféleségből*, sokirányú közelítési lehetőségből is adódik az üzemtörténetírásnak a *mozgalom jellege*. A műfaji sokféleség kifejezetten hasznos abból a szempontból, hogy az egész mozgalomnak serkentője, emelője is lehet! Arról van szó ugyanis, hogy maga a brigádnapló, az üzemtörténeti krónika, és az üzemi évkönyv egyfelől üzemtörténetírói teljesítmény, másfelől ugyanakkor a tudományos történetírás forrása is. Szintén ilyenek — többek között — a *viszsaemlékezések*, amelyekben természetesen sok a szubjektív elem — már csak az emlékezet megkopása miatt is —, és ezért az üzemtörténet feldolgozójának *megfelelő forráskritikával* kell a visszaemlékezéseket felhasználnia — de fel kell használnia.

A szocialista *brigád-napló* fontos üzemtörténeti forrás és egyben — bizonyos értelemben — üzemtörténeti műfaj is. Az *üzemi krónikák* szintén igen fontos forrásai a tudományos üzemtörténetírásnak. Az *üzemi évkönyvek* kitűnő képet adnak arról, hogy a szóbanforgó évben a vállalat életében milyen események történtek és különböző problémákat is feltárhatnak a vállalatok életéből.

Az *üzemtörténet* és a *helytörténet* kapcsolatát illetően: a környezet és a tájformáló hatás tekintetében e két tudományág között jelentős kapcsolat, szerves összefüggés van. Az üzemtörténet ebből a szempontból „kettős kötöttségű.”

Az üzemtörténetírás jelentős mértékben *gazdaságtörténetírás* és az üzemtörténeti feldolgozások a gazdaságtörténetírás szempontjából is igen fontosak — egyenszen nélkülözhetetlenek. Iparágak, sőt egész nemzetgazdasági, népgazdasági ágazatok történetét lehetetlen valóban tudományos alapossággal feldolgozni, ha az egyes vállalatok történetét nem tárjuk kellően fel.

Az üzemtörténet ugyanakkor szoros és elszakíthatatlan kapcsolatban van a *társadalomtörténettel* is. Hiszen az üzem, a vállalat nemcsak gazdasági, hanem társadalmi egység is. Az üzemnek — mint szerves egységnek — saját társadalma van, amely — miként a nemzeti társadalom — nem statikus, hanem dinamikus és így folyamatosságában vizsgálendő, mindazokkal a társadalomtörténeti szempontokkal és közelítésekkel, amelyek e történeti ágazat sajátjai. Az üzem társadalmának középpontjában a dolgozók, a munkásosztály, illetve a parasztság szerepét kell minél alaposabban vizsgálnunk. De fel kell tárunk természetesen a műszaki vagy más szakértelmiségi réteg és a vállalati tisztviselői gárda szerepét is, mint a tőkés vállalkozóét. Más dolog, hogy nem az utóbbiakat kell a középpontba állítani. A társadalomtörténet körébe sorolhatjuk a mind fontosabbá váló, a figyelmet mind jobban magára vonó *életmódkutatást* is.

A fentiek — megfelelően transzponálva — érvényesek az államosítások utáni időszakra, szocialista építésünk új történeti korszakára is azzal, hogy itt már alapvetően megváltozott tulajdonviszonyokról és ennek megfelelő üzemi társadalomról és életmódról van szó. Számos olyan új jelenséggel, új vonással találkozunk, amelyek minél sokoldalúbb, komplexebb feldolgozásra várnak. Nem lehet megfelelően kutatni és vizsgálni az üzem társadalmát anélkül, hogy ne vennénk szemügyre az életmóddal szorosan összefüggő *művelődési* és *kulturális* lehetőségeket, viszonyokat, különösen az államosítások utáni szocialista korszakunkban. A kutatás tehát *művelődéstörténeti* megközelítésű is kell, hogy legyen.

A *technikátörténet* — amely különálló, önálló szaktudomány —, a műszaki fejlődés története is része az üzemtörténetírásnak. És itt nemcsak az elsődlegesen fontos gépekről, berendezésekről, felszerelésekről, szerszámokról kell hogy szó essék,

hanem ezek mellett mindarról, ami ilyen vonatkozásokban a vállalatok történetéhez tartozik: a telephely kijelölése, a tervek, az épületek stb. Természetes, hogy az üzemtörténetíró általában nem a technikatörténet művelője. Konzultálnia kell azonban technikatörténésszel, illetve ilyen természetű lektorálásra is szükség lehet.

Ossze kell hasonlítani a korábbi időszakokban és napjainkban is a hasonló jellegű hazai vállalatokat, de nem árt ezt megtenni a szomszédos, velünk azonos társadalmi berendezésű országok vállalataival kapcsolatban sem, csakúgy, mint — ha erre módunk van — világviszonylatban. Mindez a mezőgazdasági üzemekre is vonatkozik. Ezért a megfelelő esetekben, mértékben és módon az *agrártudományokkal* is helyes az üzemtörténetírásnak foglalkoznia.

Nem szorul bizonyításra a *politikai történet* jelentősége az üzemtörténetírásban. Hiszen az országos politika és a helyi politika a maga rendjén egyaránt tükröződik a vállalatok, az üzemek életében és nagymértékben meghatározza a vállalatokban dolgozók életét, körülményeit, sorsát. A proletariátus harcainak gyakran az üzem volt a színtere. Így a *munkásmozgalom története* elválaszthatatlan az üzem történetétől.

A *néprajz* tudománya sem idegen az üzemtörténet írástól, akár a néprajzi közelítésű életmód-kutatásról, akár a munkás- vagy paraszti folklórról legyen szó. Jelentősége lehet az *üzemszociológiai vizsgálatoknak*, valamint — elsősorban korunk és napjaink történetét kutatva — a *szociográfiai módszereknek* is. De a *jogtudomány*nak is számos vonatkozásban szerepe van és volt a vállalatok történetében. Az adott jogi viszonyainak — különösen a gazdasági jognak, de nemcsak annak — ismerete úgyszólván nélkülözhetetlen. Jogi, elsősorban munkajogi természetű az adott korszakok *szociálpolitikai törvényhozása*, amely persze nem független a mindenkori hatalmi rendszertől, a politikai történettől, legfőképpen pedig a munkásosztály harcaitól, a *munkásmozgalomtól*; napjainkban pedig szocialista fejlődésünk adott szakaszainak tényleges lehetőségeitől.

Végezetül nyomtatékosan szeretném hangsúlyozni, hogy bár az üzemtörténetírás művelhető és művelendő kifejezetten szaktudományos módon is, ez a körülmény nem változtat azon, hogy az üzemtörténetírói tevékenység minden közelítése, szintje és válfaja szép, hasznos munka, s kivétel nélkül minden ilyen alkotás része, mégpedig nélkülözhetetlen része az üzemtörténetírásnak, s önmagában is üzemtörténetírói termék.

Dr. Kanyar József:

Az üzemtörténetírás levéltári forrásai

A *komplex monográfikus üzemtörténetek műfajukban egyszerre mondhatók a gazdaságtörténeti, a társadalomtörténeti és a művelődéstörténeti kutatások együttes folyamatának*, amely tulajdonképpen 4 szaktudomány területét is érinti: a műszaki-kémiai tudományokét, a közgazdasági-gazdaságtörténeti tudományokét, a szociológiáét és a történettudományok területét. Az üzem tehát nemcsak termelési és társadalmi *szervezet*, hanem komplex társadalomgazdasági és technikai *jelenség* is.

Az üzemtörténeti feldolgozások tekintetéből számba jöhető fondok sorában találunk olyanokat, amelyek *országos hatókörűek*. Ilyen alapvető források találhatóak az Országos Levéltárban, az Új Magyar Központi Levéltárban, a Párttörténeti Intézet Archivumában, a Szakszervezetek Országos Tanácsának Levéltárában stb. Az üzemtörténeti kutatásoknál a *regionális* vonatkozású fondok is figyelembe veendőek. Ilyenek pl. az ipari és kereskedelmi kamarák, valamint a *mezőgazdasági kamarák iratgyűjtései*. A területi levéltárakban pedig (megye, járás, város, község) az alsó- és középszintű szervek fondjai találhatóak: a feudalizmuskori céhiratok, a kapitalizmuskori cégbíróságok, az ipari egyesületek és társulatok, az ipari üzemek stb. iratai.

A megyei levéltárakban az alábbi *gyűjteményes fondok* is figyelembe veendőek: *sajtóarchív* anyagok; *helytörténeti gyűjtemények*, *statisztikák és kompaszok gyűjteménye*; az *üzemi krónikák gyűjteménye*; a *szocialista brigád történetek gyűjteménye*; *életrajzok és visszaemlékezések gyűjteményei*; *üzemi újságok, folyóiratok, albumok, újságkivágatok gyűjteménye*; *fényképgyűjtemény*; *jubileumi kiadványok*; *kiállítások forgatókönyvei*; *üzemtörténeti bibliográfiák*; valamint a levéltárak s egyéb intézmények évkönyvei, forráskiadványai, tanulmánykötetel, speciális üzemtörténeti kiadványai.

Az üzemtörténetírás legelsőlegesebb forrásai a vállalat *saját* — üzemi — le-
véltárának a fondjai. Ezek kezelése azonban nem könnyű. Az elburokratizált és
zsúfolt dokumentált üzleti és vállalati szervezet igen sokrétű és igen szétszórt irat-
tömegeket teremtett, amelynek a hasznosítása nagyon sok energiát emészt fel. Aligha
hisszük, hogy a részvénytársasági alapon működő gyárak és vállalatok esetében min-
denütt egyértelmű *osztályirattározás* tudott kibontakozni.

A *másodlagos forrásoknál* különösképp azok az irategyüttesek jöhetnek számí-
tásba, amelyek az üzem *hatósági* ellenőrzése kapcsán keletkeztek, de jelentős ada-
tokat tartalmaznak és *érdekvédelmi* és *regionális szervezetek iratai* is, valamint az
iparvállalatok érdekeltségi köreit kézben tartó *nagybankok* fondjai.

Az *érdekvédelmi szervek* között különösképp az 1868. évi VI. tc. által átszervezett
regionális *kereskedelmi és ipari kamarák* iratai jöhetnek a számításba. Ugyancsak
döntő számunkra az is, hogy a regionális *mezőgazdasági kamarák* iratait is áttekin-
tjük, különösképp a mezőgazdasági iparral kapcsolatos üzemtörténetek esetében. Az
érdekképviseleti iratok során a *Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének* a fond-
jai, de a bányakapitányságok iratai is kutandók.

A hatóság ellenőrző tevékenység során a különböző szintű *közgazdasági szervek*
gyárvizsgálati jelentései, *iparfelügyelői* jelentések, a területileg illetékes járási fő-
szolgabírák és polgármesteri iratok áttekintése fontos, hiszen belőlük egy-egy vállal-
kozás története szinte végigkísérhető.

A *kapitalizmus* korszakából még említenünk kell a megyék közigazgatási elő-
adóinak az iratait, a megyei közigazgatási bizottságnak (KB) fondjait, a pénzügyigaz-
gatósági, az adóhivatali, a gazdasági felügyelői, s egyéb gazdasági szervek — mint hit-
el- és biztosítási szervezetek — iratait, valamint az üzemek életével és tulajdoná-
val kapcsolatos családi és személyi fondokat.

Az ipar szocializálásának a végrehajtása nyomában a szocialista termelés szer-
vezése és irányítása során keletkezett *tanácsköztársasági* iratok sorában feltétlenül
átkutandók a területi gazdasági hivatalok, a termelési biztosságok, az ipari terme-
lési tanácsok, s építési direktóriumok, s az ipari szakigazgatás egyéb fondjaiban talál-
hatók üzemtörténeti források.

A *szocialista korszak* fondjai közül mindenekelett átnézendők a néphatalmi szer-
vek: a nemzeti bizottságok, az igazoló bizottságok, a különböző szintű földigénylő
bizottságok, hivatalok és tanácsok, az elhagyott javak kormánybiztossága, az újjá-
építési, a beszoigáltatási és a jóvátételi hatóságok, a megyei és a városi tervmegbí-
zottak, a megyei gazdasági albizottságok, a különféle szintű termelési bizottságok, a
közigazgatási szervek iratai, majd az első szocialista jelenségeket is tükröző üzemi
bizottságok iratai. Ugyancsak hasznos források a személyes visszaemlékezések, a gyár-
történeti kéziratok, a szociológiai felmérések, az életmód-kutatások és vizsgálatok. Az
üzem *környezettörténelméhez* nélkülözhetetlen levéltári és múzeumi forrás még a
fényképdokumentáció.

Forrásai-e az üzemtörténetírásnak a *modern üzemtörténetírás historia domusai*:
az üzemi krónikák és a szocialista brigádtörténetek? Egyértelműen *igennel* kell vála-
szolnom. A krónika a gyárak vagy üzemek hétköznapijainak tükré, a gyárélet *idő-
szerű híradója*, a jövő üzemtörténetének a *statikus eleme*. Az üzemek *új típusú*,
a jelen kort tükröző, s a *kollektív munka eredményeként létrehozott annálesei*. A zajló
üzemtörténet izgalmas pillanatainak a rögzítője a *brigádnapló*, olyan pillanatoké,
amelyben az egész is látszódik.

A hazai üzemtörténetírás reneszánszát éljük napjainkban. Kívánatos lenne, hogy
a mozgalom támogatására elkészüljön hazánkban az üzemtörténet-kutatás nélkülöz-
hetetlen segédeszköze, azoknak a különböző szintű és típusú forrásoknak a jegyzé-
ke, amelyek az ország különféle levéltáraiban foglalnak helyet. Az effajta üzemtör-
téneti *fondrepertórium* egyszerre tudná feltérképezni hazai üzemtörténetírásunk
lehetőségeit, s egyben *fehér foltjait* is, de választ adhatnak a forráskiadványok az
üzemi affiliáció fonthovatározásának a kérdéseire is, utalva a különféle szinteken
meglévő, vagy éppen *elpusztult* irategyüttesekre, vagy azokra a *lappangó* fondokra,
amelyekből még azok az üzemtörténetek is megírhatók, amelyeknek mindeztideig *ho-
mályban* maradtak a forrásai. Az elkészült kötet elé természetesen egy átfogó
gazdaságtörténeti bevezetést kellene írni. Ezt a kiadványt egyszerre készíthetnék el
az Országos Levéltár, az Új Magyar Központi Levéltár, a Szakszervezetek Ország-
os Tanácsának a Levéltára, a Párttörténeti Intézet Archivuma, a Hadtörténeti Le-
véltár, valamint a területi levéltárak szakemberei.

A könyvtári helyismereti gyűjtemények szerepe az üzemtörténeti tevékenységben

A honismereti mozgalom kiszélesedése föltámasztotta a gyár, az ipari és mezőgazdasági üzemek története iránti érdeklődést. Mind erősebb lesz az emberek igénye, hogy a munkahely múltját, fejlődését, a benne végbement változásokat megismerhessék, ezért a passzív adatvárást fokozatosan fölváltotta a tevékeny érdeklődés. A magánkézben, üzemi archívumokban föllelhető dokumentumok mellett a helytörténeti, üzemtörténeti kutatás forrásai általában három közgyűjteményben: a múzeumban, a levéltárban és a könyvtárban kereshetők. A múzeumokban a tárgyi emlékek, a levéltárakban az írott források gyűjtésével és föltáráásával foglalkoznak, a könyvtárak pedig a nyomtatott forrásanyagot kínálják.

A nyomtatott anyag az egyéb történeti dokumentumokkal egyenértékű. A könyvtárakban fölhalmozott könyvanyag, a plakátok, a kisnyomtatványok, a fényképek, a metszetek, az újságok és folyóiratok nélkülözhetetlen forrásai az üzemtörténeti kutatásnak. Sokszor egy-egy vállalat múltjáról csupán az itt fölsorolt dokumentumok beszélnek. A korabeli sajtó az üzemről írt örömteli, vagy tragikus híradásával más gyűjteményben föl nem lelhető üzemtörténeti adalékok őriz és szinte kizárólagos forrása bizonyos munkásmozgalmi, vagy gazdasági mozgalmi eseménynek. A polgári liberális, a szakszervezeti, vagy az attól balra álló lapok kiváló kútforrásai az üzemtörténeti kutatásnak.

A törvény és az olvasói igény egyaránt kötelezi elsősorban a megyei és városi könyvtárakat, hogy gyűjtsék és a könyvtári eszközökkel föltárják a város, a táj irodalmát. Ezen pedig nem csupán a szűken értelmezett természeti leírás értjük. A települések földrajzi, társadalmi leírását tartalmazó dokumentumok mellett az ipari, vagy a mezőgazdasági vonatkozású adatok is értékes részei a helyismereti gyűjteménynek.

Valamennyi föltárási eszköz ismertetését fölsőlegesnek tartom, hiszen aki könyvtári bűvárkodásra szánja magát, már belépéskor találkozik a különböző katalógusokkal.

A hasznos segédeszközök közül elsőként említem a *megyei sajtóbibliográfiát*, amely az üzemtörténeti kutatásnál igen jó szolgálatot tehet, hiszen az a megye területén a legrégebbi időktől máig periodikusan megjelent, vagy megjelenő hírlapok és folyóiratok legteljesebb jegyzéke. A társadalmi, irodalmi, politikai jellegű lapok mellett különösen érdekesek a mind nagyobb számban előállított üzemi lapok. A sajtóbibliográfiában foglalt lapok és folyóiratok analitikus, vagyis cikkenkénti föltárása ugyan még nem történt meg, de a jó lapjellemzések önmagukban is fontos támogatást adnak az érdeklődőnek. A bibliográfiában fölsorolt anyagot vagy eredetiben vagy mikrofilm másolatban a megyei könyvtárak beszerezik.

A folyton növekvő *adattárban* a gyárakra, termelőüzemekre, gazdaságokra vonatkozó irodalomjegyzék, a rendeletek, valamennyi önálló műből, résztanulmányból vagy újságból, folyóiratcikkből gyűjtött ipartörténeti adat megtalálható. Vegyük hozzá még az 1945 előtt megjelent országos lapokból gyűjtendő adatokat, és láthatjuk, hogy a teljessé válás után, az ajánlott irodalomnak milyen gazdagsága várja az érdeklődőket.

Az irodalom föltárása mellett igen jelentős adatforrás a megyei vonatkozású képek *lelőhely bibliográfiája* is. A nyomtatásban megjelent ábrák — metszetek, könyvnyomatok, rajzok, fényképek stb. az első illusztrációktól máig — a megye természeti képét, annak részeit, városképeket, épületeket, szobrokat, gyárakat, gyárreszleteket, mezőgazdasági üzemeket stb. őrzik. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének következtében gyakran változó táj arculatának rögzítéséhez elengedhetetlen a képi ábrázolás. Elég, ha a kereskedelmi számlákra, plakátokra, hirdetésekre, számolócédulákra és egyéb ipari reklámanyagra vagy a folyóiratokban, könyvekben, napilapokban előforduló hirdetésekre gondolunk, amelyek mind megannyi adalékokat kínálnak egy-egy gyár vagy üzem történetéhez. De visszamehetünk a kézműiparig, a céhekig, hiszen a céglevelek, a vándorkönyvek is gyakran értékes metszeteket tartalmaznak.

Ha pedig a régi metszetnek üzemtörténeti értéke van, akkor még inkább lehet a fényképeknek, amely ugyan kevesebb művészettel készül, hitelessége azonban kétségtelenül nagyobb. A Budapest Gyűjteményben 50—60 000 eredeti fényképet őrzünk,

de a nyomtatásban megjelent képek katalógusa ennek sokszorosát tárja fel. Köztük a nagyobbik hányad egyedülálló dokumentum. Készülő, kb. 100 000 tételes képbibliográfiánk jelentős része üzemtörténeti adalék. Az ilyen képkatalógus készítését a megyei könyvtárak is megkezdték.

Szót érdemel az *életrajzi és arcképkatalógus*, amelyben a településhez születés, munkásság, lakás vagy egyéb módon kötődő személyiségek méltatása, munkássága, nekrológja, illetve arcképének lelőhelye található. Sok egyéb katalógus és kartoték mellett a könyvtárak jelentős szolgáltatása a kérésre készített kisebb téma bibliográfiája is.

Szolgáltatásaink mellett a könyvtárak is igénylik a kutatók, az üzemek támogatóit. A kötelesempéldányrendelet pl. nem ad teljes biztosítékot arra, hogy a hazai nyomdatermek hiánytalanul eljussanak a könyvtárakba. Segítsék hát a könyvtárost a dokumentumok gyűjtésében, mert a könyvtár hosszú időre megőrzi a múlt emlékeit. A honismereti mozgalom résztvevőit, az üzemtörténet kutatókat is több szál köti a könyvtárakhoz, ha az ott talált értékek igénybevétele mellett azok gyarapításában is részt vállalnak.

Dr. Szikossy Ferenc:

A múzeumi pályázatok hely- és üzemtörténeti eredményei

A Kulturális Minisztérium kezdeményezésére a két országos történeti múzeum: a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum már több éve meghirdeti a múzeumi terület országos új- és legújabb kori történeti pályázatát. Olyan úton indultunk el, amelyen a néprajz már előttünk járt. Feladatunkra, tehát kötelességünkre azok a pályamunkák hívták fel a figyelmünket, amelyeket a Néprajzi Múzeum adattára évről-évre illetékességből átküldött hozzánk.

Természetesen alkalmanként mi is írtunk ki különféle meghatározott témákban célpályázatokat, de az országos igény kielégítésére ezek nem voltak elegendőek.

Velük együtt és párhuzamosan már mintegy két évtizede, a legkülönbözőbb szervezetek, intézmények folyamatosan hirdettek meg pályázatokat. Óriási szellemi energia befektetésével a pályaművek ezrei készültek el, az adatok tízezreit tárta fel a szorgos kutatómunka. És ezek többsége sajnos elveszett az utókor számára. A pályázatok többségét öltetszerűen hirdették meg és az eredmények szétszórtan találhatóak meg különféle irattárak mélyén, ha azóta ki nem selejtezték azokat. Óriási az a veszteség is, amelyet a mellékletek pusztulása jelentett: jegyzőkönyvek, rölapok, igazolványok, plakátok, eredeti fényképek stb.

Természetesen igazságtalan lennék, ha csak eimarasztalólag szólnék az országos pályázati rendszer kialakulását megelőző korszakról, hiszen tényleges problémái ellenére tömegmozgalom volt ez. Nem egy intézmény komoly szellemi energiát fektetett irányításába. A honismereti munka és mozgalom ebből a bölcsőből is eredt, és egy-egy szakkört sok esetben pályamű megírása hozott létre.

A kezdeti szervezeti problémákban szerepet játszott az is, hogy a többi hagyományos muzeológiai szakág mellett az új- és a legújabb kori történeti muzeológia még gyenge volt, ekkor kezdte bontogatni szárnyait.

A felszabadulás utáni korban a magyar muzeológia egyik legjelentősebb eredménye, hogy a történettudomány bevonult a múzeumi szakágak közé. Az 1960-as évek elején vált csak országosan elfogadottá; ekkor jönnek létre a megyei múzeumi szervezeteken belül az új- és legújabb kori történeti gyűjtemények. Ezt a folyamatot nagyban elősegítették a kapitalizmus és a szocializmus korszakával foglalkozó történeti muzeológia fejlesztésére kiadott minisztériumi irányelvek. Hasonló irányelvek készültek a múzeumok technikátörténeti és termeléstörténeti gyűjteményeinek fejlesztésére is.

A magyar múzeumügynek az utóbbi évtizedben tapasztalható fejlődése, a mintegy 400 múzeumból és kiállítóhelyből összetevődő hálózat a korábnál lényegesen nagyobb lehetőséget biztosít a múzeumi munka tartalmi fejlesztésére. 1977 végére már 118 új- és legújabb koros történész muzeológus dolgozott. A megyei múzeumi szervezetek többségében a történész muzeológusok már osztályá szervezeten tevékenykednek. Munkájuk kronológiailag a XVIII. század végétől napjainkig tart, és tevé-

kenységük minden megyére — összességükben az egész országra — kiterjed. A minisztériumi irányelveknek megfelelően már számos helyen kialakultak az ipartörténeti, műszaki gyűjtemények is. Ezek többsége szervezetenként a történeti osztályhoz tartozik.

Az új- és legújabb kori történeti témák potenciális lelőhelyeinek száma szinte megszámlálhatatlan. Ebből következően az új- és legújabb kori történeti muzeológia eredményességének nélkülözhetetlen feltétele a tömegkapcsolat. Ennek eleve adott kerete a Hazafias Népfőnt honismereti aktívahálózata, a történelemhez, a múzeumi tevékenységhez vonzó tanuló és felnőttek szakkörei, a szocialista brigádokkal kibontakozó jó kapcsolat. A tömegkapcsolatnak a része az országos pályázat is, amelynek öt éves tervében kiemelt témákat határoztunk meg. A középpontban eddig az életmód kutatása volt.

Pályázati rendszerünk egyre szélesedett: a Hazafias Népfőnt, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum közös pályázatához először a KISZ KB csatlakozott és már 1976-ban a felhívásunkra 197 ifjúsági pályamű érkezett. Felhívásaink címében eddig mindig csak a helytörténet szerepelt. Az 1979-es évi új felhívásunk kibővült az üzemtörténettel. Ezzel nemcsak tematikailag vált teljesebbé, hanem a meghirdetők körével is. Megtaláljuk közöttük mindazokat, akiknek érdeke a hely- és üzemtörténeti kutatás. Pályázatunkat két kategóriában hirdetjük meg. A Tanácsköztársaság győzelmének 60. évfordulójára várjuk az ezzel a témával foglalkozó pályaműveket. Felhívásunk másik egységét az üzemtörténeti kutatás alkotja, középpontjában az államosítás és a szocialista ipar kialakulásának kezdetei. A pályázat múzeumi pályázat is, ezért szeretném felhívni a figyelmet arra a szerényen meghűződó mondatra, hogy ebben a kategóriában üzemtörténeti gyűjtemények létrehozásával is lehet pályázni.

Az országos pályázat része a honismereti munkának, és az a munka, a múlt és a jelen kutatása jól szolgálja a szocialista hazafiságra, az internacionalizmusra nevelés, a szocialista hazához, a közösséghez való kötődés ügyét.¹

Karsai Elek:

A gyűjtőmunka és a krónikaírás segítése az ipari és mezőgazdasági üzemekben, vállalatoknál, intézményeknél

A Szakszervezetek Országos Tanácsa megbízásából tisztelettel köszöntöm a konferencia elnökségét, a konferencia minden résztvevőjét. Elismeréssel és különös megbecsüléssel kell szólni a konferencia összehívásának tényéről, és arról, hogy a konferencia témájaként rendkívül fontos és időszerű kérdést: az általános és az üzemtörténet kapcsolódásainak, közművelődési és mozgalmi feladatainak vizsgálatát, elemző összegezését tűzte napirendre.

A üzemtörténetírás és a szakszervezeti mozgalom történetének írása szoros szálakkal kötődött, kötődik ma is egymáshoz, s az idők folyamán mind kiterjedtebbé és gazdagabbá vált a munkásmozgalom erősödésével. A magyar munkásmozgalom kapitalizmuskori fejlődésének egyik sajátossága, hogy a mozgalmi élet kerete a szakszervezet volt. Az üzemtörténet, amelynek nélkülözhetetlen alkotóeleme az adott üzemben dolgozó munkások helyzetének — és természetesen gazdasági és politikai küzdelmeinek — leírása, elemzése, a maga teljességében és komplexitásában tükrözi tehát a szakszervezeti mozgalom történetét is, a szakszervezetek harcát a társadalmi és szociális igazságért, a munkásság osztályá szerveződéséért, kulturális felemelkedéséért. Ezért a szakszervezeteknek, már csak saját történetük, múltjuk feltárása érdekében is hasznos és szükséges az üzemtörténeti kutató- és gyűjtőmunka, az üzemtörténetírás támogatása.

A SZOT Elnökségének elmúlt évi, A szakszervezetek feladatairól a dolgozók nevelésében című határozata nyomatékosan hangsúlyozza: „Forradalmi hagyományaink szerves részei az elmúlt három évtizedben született szocialista vívmányok, sikerek. Ezek megbecsülése és gondozása kiapadhatatlan forrása a szocialista hazafi-

¹ A pályázati felhívás szövegét ld. a 63. oldalon. (Szerk.)

ságnak, továbbvitelük pedig hazafias kötelessége a ma és a holnap nemzedékének." A dolgozó nemzedékek alkotó tevékenysége végtelen és elszakíthatatlan láncolatot alkot. *A ma élő generációknak ismerniük kell azokat a küzdelmeket, amelyet elődeink a haladásért folytattak, s azokat az áldozatokat is, melyeket azért hoztak.*

Ezen elvi állásfoglalás mellett a SZOT elnökségi határozata a gyakorlati tenni-valókra is ráirányította a figyelmet; konkrét feladatként jelöli meg a *forradalmi hagyományok gondozását, ápolását és széleskörű népszerűsítését.* A munkásosztály az üzemekben alakult ki és egész fejlődése, így forradalmi hagyományai is nagyrészt az üzemekhez kapcsolódnak, az üzemtörténeti kutatás tehát sokirányú lehetőséget biztosít a munkásosztály kialakulásának, szervezkedésének és fejlődésének feltárásához, az osztályharc azon fázisainak megvilágítására, amelyek az elsődleges útközési szakaszon: az üzemekben zajlottak le. A komplex, a teljességre törekvő üzemtörténetírás — a gazdasági, technikai és műszaki forrásanyagok mellett — mindig is igen nagy hangsúlyt helyezett a termelőerők legfontosabb alkotó elemére: a dolgozó emberre.

A szakszervezeti mozgalom nevelőmunkájában is támaszkodik az üzemtörténetírás eredményeire. Az *üzemtörténetírás a szakszervezeti politikai nevelőmunka szerkesztésére, kettős értelemben is*: egyrészt az üzemtörténeti kutató- és gyűjtőmunkában való aktív részvétel; másrészt a feldolgozott eredményeknek a nevelőmunka területén való alkalmazása értelmében.

Az üzemtörténetírás rendkívül összetett, bonyolult feladat, ahogy egy üzem élete is rendkívül bonyolult világ, megismeréséhez és pontos, valósághű leírásához nagy mennyiségű ismeretanyagot kell összegyűjteni, ez pedig csak alkotó együttműködéssel, az üzemi közösségek aktív közreműködésével valósítható meg. A történészek nem mondhatnak le arról, sőt igénylik, hogy az üzemek dolgozói, gazdasági, műszaki és mozgalmi vezetői egyéni munkájukkal vagy munkaközösségekbe tömörülve részt vegyenek munkahelyük történetének feldolgozásában. Örvendetes, hogy az üzemtörténészek egyre meggyőzőbben szorgalmazzák és segítik is az ilyen közösségek létrejöttét, amint az is örvendetes, hogy egyre több üzemben alakultak ki a dolgozók, vezetők és történészek munkaközösségei. *A legörvendetesebb azonban, hogy mindennek eredményeként az üzemtörténeti gyűjtőmunkának és krónikáirásnak élő-járó és követendő példái alakultak ki.*

A Kiszalöldi Gépgyár Stádel Károly szocialista brigádja így vall saját üzemtörténeti gyűjtőmunkájáról: „Hisszük, hogy a honismereti mozgalom az élet minden területén megjelenhet, bevonulhat az üzemekbe is, a múlt kutatásával hasznosan szolgálhatja a jelen erőfeszítéseit. Az üzemtörténet tanulmányozása is oktató-nevelő munka. Kereső-, kutató-, gyűjtőszennvedély, színes és izgalmas meglepetések sorozata. A brigád tudja, hogy a régi gépek gyűjtése, tervrajzok és egyéb műszaki dokumentációk megmentése hasznos időtöltés, hasznos munka a szocialista kultúra és művelődés gyarapításáért.” Mindez a sokirányú tevékenység nem a véletlen műve, *tanácsokkal, módszertani útmutatásokkal, továbbképzéssel segíti a brigád munkáját a győri Kisfaludy Megyei Könyvtár, a Megyei Levéltár és a Xantus János Múzeum is.*

A Fejér megyei Bauxitbányák szocialista brigádjai a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére állandó kiállítást rendeztek, amely bemutatja a *bauxitbányászat fejlődését.* Megszervezik a tárgyi emlékek rendszeres gyűjtését, a bauxitbányászattal kapcsolatos kiadványok és a sajtó figyelését; a Központi Bányászati Múzeummal közösen bővítik a gánti állandó kiállítást, melynek keretében bemutatják a világ bányászatának történetét a gánti bauxit felfedezéséig, a mélyművelésű bauxitbányászat Fejér megyei fejlődését 1943 és 1978 között. E feladatok elvégzéséhez — tárgyi emlékek, leletek, dokumentumok gyűjtésével — az ország valamennyi szocialista brigádjának segítségét kéri.

A közvélemény előtt is jól ismert a nagyecsenki Széchenyi István Emlékmúzeum kezdeményezése: hatókörébe kívánja vonni az ország valamennyi szocialista brigádját, amely Széchenyi István nevét viseli. *A múzeum ma már 170 szocialista brigáddal, több mint hétézer brigáddal áll szoros kapcsolatban.* A második országos találkozón 110 szocialista brigád képviselői vettek részt.

Abból a felismerésből kiindulva, hogy a belső üzemi gyűjtés semmi mással nem pótolható, s hogy a tárgyi emlékek, termékek, visszaemlékezések, a munkásmozgalmi életrajzok gyűjtését az üzem dolgozói végezhetik el a legeredményesebben — *több megye is széleskörű gyűjtőmozgalmat indított el.*

Békés megyében a Hazafias Népfremlő megyei bizottsága, az SZMT, a KISZ megyei bizottsága, a megyei tanács művelődésügyi osztálya és a Munkácsy Mihály Múzeum közös felhívására 27 üzem 58 szocialista brigádja csatlakozott az üzemtörténeti

emlékek gyűtésére indított mozgalomhoz. A felhívást közzétevő szervek módszertani kiadványokkal, személyes ráhatásukkal segítik a tevékeny és aktív közművelődési munka kibontakozását.

Veszprém megyében az SZMT — 1972-től kezdve — minden évben hirdet üzemtörténeti pályázatot. Az SZMT 1976-tól két kategóriában hirdet meg pályázatát: az első az általános üzemtörténet írás, a második kategóriát az üzemkrónikák és a brigádnaplók számára hozták létre. A megyei szakszervezeti módszertani központban megalkotották az üzemtörténetírók klubját azzal a céllal és szándékkal, hogy továbbképzési és tapasztalatesere fórumot, információs központot teremtsenek, létrehozzák az üzemtörténetírók alkotói közösségét. A veszprémi szocialista brigádvezetők klubjában rendszeresen visszatérő témaként szerepel az üzemtörténet, a krónikaírás és a naplóvezetés.

Somogy megyében az üzemtörténeti munkát az SZMT, a megyei művelődési központ üzemi csoportja, az élelmiszeripari üzemekben pedig az ÉDOSZ művelődési otthona fogja össze a megyei levéltár igen aktív közreműködésével. Ezen intézmények közvetítésével gyümölcsöző kapcsolat alakult ki az üzemekben tevékenykedő szakkörök, klubok, honismereti munkát végző KISZ-alapszervezetek, szocialista brigádok és történészek között. Közös pályázatot írtak ki a brigádok történetének feldolgozására. A pályázaton 14 üzem 44 szocialista brigádja vett részt. A pályázatok között néhány kitűnő kollektív munkáról tanúskodott, olyan emlékeket, részleteket hoztak felszínre, amelyek elsődleges forrásértékűeknek tekinthetők.

Kibontakozóban van az üzemi krónikairó mozgalom is. A Kaposvári Húskombinátban 1972 óta folyamatosan működik az üzemi krónikairó szakkör. Az ÉDOSZ művelődési otthona kiváló szakember alkalmazásával biztosítja a szakmai irányítást.

Az üzemtörténet- és krónikaírás színes forrásanyagai a szocialista brigádok naplói. A jól vezetett brigádnapló nemcsak a termelési vállalásokat, azok teljesítését rögzíti, de feljegyzi a munka- és termelési értekezleten elhangzott véleményeket, a munkáskollektíva lakóterületi társadalmi tevékenységét, közös művelődését, kirándulásait, emberi megnyilatkozásait minden részletét: hogyan segítették egymást, milyen örömeikben, gondokban osztoztak. Ezekről fényképek, filmek, levelek és egyéb dokumentumok tanúskodhatnak a napló mellékleteként. Akik a történelem szemtanúiként akár sorsdöntő, akár munkáshétköznapokról azonnal és rendszeresen rögzítik élményeiket, mindig értéket, történeti forrásanyagot hagynak az utókorra. Az így feljegyzett tények és adatok értékes dokumentummá válnak a jövő számára.

Az üzemtörténeti kutatás társadalmi bázisának kiszélesítésében rendkívül fontos szerepet töltenek be a múzeumok, a levéltárak, a közművelődési könyvtárak. A Szakszervezetek Központi Levéltárában a felszabadulás után keletkezett szakszervezeti iratanyagot találja majd a kutató, ha az alapvető, ún. durva rendezéssel végzünk. Iratanyagunk nemcsak a szoros értelemben vett szakszervezeti anyagot öleli fel, de az egyes szakmák iratai között megtalálhatók az üzemek tervei, jelentései is.

A kétségtelen és jelentős eredmények ellenére is bőven akad még tennivalónk az üzemtörténeti kutató- és gyűjtőmunka továbbfejlesztése elmélyítésére.

- Az üzemtörténet-kutatás a szakszervezeti politikai nevelőmunka szerves része, szükségszerűen beletartozik a munkahelyi művelődés rendszerébe. Ezért a szakszervezeti munka minden szintjén és minden intézményében biztosítani kell a kutató- és gyűjtőmunka, a krónikaírás minőségi fejlesztésének jobb feltételeit.
- Biztosítani kell az üzemtörténeti-honismereti szakkörök, klubok színvonalas szakmai vezetését, szélesíteni kell az ilyen fórumok hálózatát, fejleszteni kell a szakmai vezetést, a szakmai utánpótlás képzését, továbbképzését.
- Céltudatosabb és tervszerűbb munkamegosztásra van szükség a mozgalom irányításában résztvevő szervek és intézmények között.
- Alkalmos eszközökkel (pályázatok, kiállítások, vetélkedők, bemutatók, felolvasások stb.) minden szinten ösztönözni kell az üzemtörténeti kutatás társadalmi aktivitásának tevékenységét, nagyobb gondot kell fordítani arra, hogy az értékek közkinccsé váljanak.
- Fórumot kell teremteni (a Honismeret mellékleteként, vagy külön példányszámban) az üzemtörténeti kutatás elvi, módszertani segítésére, az alapvető képzési-, továbbképzési és szervezési feladatok ellátására.

Az üzemtörténeti honismereti mozgalom életető ereje az öntevékenység, az alkotó munka öröme és az ezt ösztönző irányítás, a továbbiakban is ezt kell erősíteni. A Szakszervezetek Országos Tanácsa a fenti célok elérésére a maga eszközeivel már eddig is hozzájárult és a jövőben is hozzá kíván járulni.

Az ifjúsági mozgalom és a fiatalok részvétele az üzem- és munkásmozgalom-történeti munkában

Az első Országos Üzemtörténeti Konferencia megrendezését időszerűnek, a jelen és a jövő feladatainak jobb megismerése érdekében is fontosnak és szükségesnek tartjuk. Az első Országos Üzemtörténeti Konferencia jelentőségét abban látjuk — többek között —, hogy egyértelmű útmutatást, útbaigazítást, ösztönzést ad. Ifjúságunk részt kér az üzemtörténet és a munkásmozgalom megismerését célzó munkából. Azt tartjuk, hogy a történelmi múlt mind teljesebb feltárása elsősorban a jelent szolgálja.

A történelemszemlélet, a világ — változásokban való — megismerése olyan eszköz, mely nélkül újat teremteni lehetetlen. Múltunk megismerése ezért nem egyszerűen szakkörök, klubok ügye: fontos politikai-nevelési kérdés. Fontos számunkra, hogy mi, a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjai, a magyar fiatalok megismerjük a jelenbe vezető utat. A vállalatok, mezőgazdasági üzemek történetének feldolgozása, a még fellelhető tárgyi dokumentumok összegyűjtése, az alapítók személyes visszaemlékezései, tapasztalatainak rögzítése nem egyéb, mint első lépéseink megőrzése.

Az utóbbi esztendőben növekedett ifjúságunk érdeklődése történelmünk iránt. Az immár hagyományossá vált és az ez évben tizenharmadszor megrendezésre kerülő Forradalmi Ifjúsági Napok keretében sokan ismerkedtek, ismerkednek meg hazánk múltjának forradalmi és szabadságharcos hagyományaival. Ma már egyre inkább minden szervezetre jellemző, hogy a történelem kiemelkedő egyéniségei közül választanak közösségük számára „névadót” s egyben példaképet.

A elmúlt évek során a fiatalok és ifjúsági közösségek eredményesen végezték az ifjúsági mozgalom helyi történetének feltárását. Ez a tevékenység nem előzmények nélküli. Már gyermekkorban az úttörőszövetség irányításával megkezdődik. Az úttörő honismereti szakkörökben végzett gyűjtőmunka pedig jól alapozza meg a középfokú tanintézetek Honismereti Diák Érdeklődési Köreinek munkáját. Több mint egy évtizede rendszeresen megszervezzük — a Hazafias Népfront Honismereti Albizottságával és a Kulturális Minisztériummal közösen — az országos honismereti diáktáborokat. Ezek a tevékenységi formák szervezett kapcsolódást biztosítanak, s egyben jól szolgálják a tanuláshoz, a tanórákhoz való kapcsolódást is.

A munkásmozgalom a szakmák, az üzemek, egyes gyártmányok, a régi szerszámok, szakmai fogások megismerése mindig érdeklődésre készítette a pályakezdőket, a fiatal munkásnemzedéket. Az „Ismerd meg a szakmád történetét” nevű akciókat a szakközépiskolás és szakmunkástanuló fiatalok részére hirdettük meg. Alapvető célunk, hogy a szakma gyakorlati feladatainak megismerését végző, segítő vállalat, az üzem, a választott szakma történetét a jövő szakmunkásai már a pályakezdés időszaka előtt megismerjék.

A „Termelőszövetkezetünk múltja, termelőszövetkezetünk alapítói” nevet viselő akció keretében a mezőgazdaságban dolgozó fiatalok a Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köreinek helyi csoportjaival együttműködve összegyűjtik a termelőszövetkezetek alapításával, a szövetkezeti mozgalom fejlődésével kapcsolatos emlékeket, dokumentumokat. Az ezekből összeállított kiállítások jól szolgálják és ápolják a nemzedékek közötti kapcsolatokat, az alapítók, az elődök iránti tiszteletra, munkájuk, tevékenységük a jelen időszak eredményeinek megbecsülésére nevelnek.

Gyűjtőmunkánk eredményei jól egészítik ki, teszik teljesebbé az egyre szaporodó helytörténeti és üzemtörténeti múzeumok, emlékszobák, emlékiállítások forrásanyagait. Szükségét látjuk annak, hogy mind több úttörőcsapat rendelkezzen csapatmúzeummal, és hogy a nagyüzemeink jelentős részében — a Csepel Vas- és Fémművek és a Lenin Kohászati Művek példája alapján — gyűjtőmunkánkkal hozzájáruljunk üzemi múzeumok létrehozásához. A következő időszakban szükségét látjuk annak, hogy az úttörőcsapatokban, az iskolákban, az üzemekben, az eddigienél is több szakkör, érdeklődési kör létrehozásával elősegítsük az üzemtörténetírás, és a kutatómunka fellendítését.

Az ipar- és agrártörténeti építészeti emlékek ápolása, megbecsülése

Hazánk történeti múltjának jellegzetes, pótolhatatlan emlékeit, amelyek az ország gazdasági-, társadalmi és kulturális fejlődésének bizonyítékai, műemlékként védjük. Ezek között a munkásmozgalom jelentős eseményeivel és neves személyiségeivel kapcsolatos emlékeket is. Budapesten a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának helyét (Városmajor u. 42.), a KMP első székházát a Visegrádi utcában; *Bajcsy-Zsilinszky Endre* Attila u. 37. sz. alatti lakóhelyét, ahonnan 1944-ben elhurcolták; a Budakeszi u. 5/a sz. alatti cukrászdát, ahol *Ságvári Endrét* meggyilkolták; Karancsberényben a volt *Légrády-féle* vadászházat, amely *Nógrádi Sándor* partizán-csoportjának harcálláspontja volt; Szegeden a Tanácsköztársaság út 10. sz. alatti épületet, melyben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakult. Védelmet élvez *József Attila*, *Varga Jenő*, *Hámán Kató*, *Szamuely Tibor*, *Derkovits Gyula*, *Fürst Sándor*, *Szántó Béla* szülőháza, *Latinka Sándor*, *Hamburger Jenő* lakóháza stb.

A műemlékek a végbement társadalmi fejlődés bizonyítékai, a megtörtént események élő tanúi, amelyek a tudomány részére az adott társadalmi korszakról, a társadalmi fejlődésről és haladásról, a fejlődési szakaszokról hiteles adatokat szolgáltatnak.

Az elnyomott osztályok életmódjáról tanúskodó emlékek között zömmel a parasztság építészeti emlékei találhatók. Ezek fennmaradását általában a kialakított anyagi támogatási rendszer, az épületek állami tulajdonba vétele és az új közösségi célra — tájház, múzeum stb. — történő hasznosítása megoldja.

Más a helyzet a munkásság életmódjáról tanúskodó épületeknél. Ezek közül ezideig alig nyert egy-egy műemléki védelmet, mint pl. a Budapest, III. kerületi Sajtás utcai, 1912-ben egységes beépítési és építészeti tervek szerint épült Gázgyári lakótelep. Ma már a munkás és bányász kolóniákban alig-alig élnek emberek. Mégis nagy kár lenne, ha mutatóban, mementóként nem gondoskodnánk egy-két jellegzetes épület fennmaradásáról (Dorog, Tatabánya, Salgótarján, Pécs stb.). Az ilyen épületek a korabeli berendezésekkel hitelesen dokumentálhatnák az akkori életmódot, az azóta elért fejlődést és társadalmi rendszerünk magasabbrendűségét.

A Miskolc Újmassa-i őskohó helyreállítását a diósgyőri munkások segítségével végeztük el, s azt a gyár ma is magáénak érzi. Sikerült megmenteni az elpusztítástól a Budapest, II. kerületi Ganz törzsgyárat — ma öntődei múzeum —, az Arany János utcai volt Goldberger üzem, az 56-os és az 58-as villamosok vonalán, a Vörös Hadsereg útján, illetve a Zugligetben néhány korabeli villamosmegálló és végállomást. A Deák téri metróépítés során felhagyott vonalszakaszból létesült a Földalatti Vasúti Múzeum. A Nyugati Pályaudvar csarnok-épülete is megmenekült a szanálástól.

Sajnos a műemléki példák nagyon hamar elfogytak, alig találtunk olyan termelő üzem, eredetiben megőrzött gyáregyületet vagy épületrészt, amely dokumentálhatná, hogy honnan indult el a vállalat s hogyan ért el a mai fejlettségi szintjére.

Jó lenne, ha az ország mind több vállalatánál az üzemtörténeti múzeumot, kiállítószobát a tudatosan megőrzött régi üzemépületekben helyezhetnék el, ha az üzemek dolgozói büszkének lennének vállalatuk múltjára, ha ezen keresztül erősödne a munkások üzemükhöz való kötődése.

E tevékenység szervezetté tételét elősegítendő, hadd szóljak példaként az agrártörténeti emlékek védelme vonatkozásában — többek között — a Keszthelyi Georgikon majorság, a zamárdi Szántód-pusztai majorság folyamatban lévő helyreállításáról és múzeumi-idegenforgalmi hasznosításáról, a mezőhegyesi méntelep-együttes építészeti értékei megővéséről, a nagycenki Széchenyi kastély gazdasági épületszárnya, a sümegi volt püspöki istálló, a parádi Cifra-istálló megfelelő felhasználásáról.

Ezek a példák teljes egészében vonatkoztathatók ipari jellegű üzemekre is.

A mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter kezdeményezésére három tárca 1977. december 8-án kiadta „A jelentős agrártörténeti emlékek fokozottabb védelméről” intézkedő 42/1977. (XII. 8.) MEM—ÉVM—KM sz. együttes rendeletét. Ebben meghatározták

- az agrártörténeti emlékek fogalmát,
- az emlékek felkutatására és bejelentésére vonatkozó kötelezettséget (működési területen lévő emlékekről bejelentési kötelezettség előírása 1978. június 30-ig),
- az agrártörténeti emlékek felkutatásának, megőrzésének irányításával megbízott múzeumot,

- a bejelentés indópontjától számító ideiglenes védettség tartalmát, amely a fennálló állapotot hivatott megőrizni,
- az agrártörténeti emlék jelentőségének elbírálási módját, a védetté nyilvánítás-, illetve az ideiglenes védettség alóli feloldás módját,
- az agrártörténeti emlék gondozójának, a fenntartási költség viselőjének kijelölésére vonatkozó intézkedés.

Helyes lenne, ha más illetékesek is követnék a három minisztérium példáját, mely szervezeten is biztosíthatná, hogy a jelentős építészeti jellegű ipartörténeti emlékek műemléki, a muzeális értékű termelőeszközök (gép, berendezés, szerkezet, szerszám, munkaeszköz, műtárgy, oktatási-kísérleti eszköz), valamint az ipartörténeti emlékről készült irat, térkép, rajz, film, fénykép, hangfelvétel stb. is védettséget nyerjenek. Az üzemek által elvégzendő ilyen felmérést az ágazati múzeumok (Bányászati Múzeum, Vegyipari Múzeum, Kohászati Múzeum stb.) irányítása, szakértelme is segíthetné. Az így felmért és az üzemekben megőrzendő ipari és agrártörténeti emlékek tudnák igazában betölteni hivatásukat az üzem életében, a dolgozók szocialista tudatának formálásában.

Egy népi viseletdarab: a szűr múltja és jelene¹

A korszerű néprajzi kutatás és a korszerű néprajzi muzeológia egyaránt feladatának tekinti azoknak a kérdéseknek a vizsgálatát, amelyeket a „tárgyak élete” címszóval jelöl a néprajztudomány. Az indokolja ezt, hogy vannak különösen „beszédesebb” tárgyak, amelyek, ha „szóra bírjuk” őket, sokat elárulnak az e tárgyakat létrehozó, velük élő társadalmi rétegek gazdasági, kulturális és politikai viszonyainak alakulásáról, az embernek a tárgyakkal való kapcsolatáról. Ilyen, a történeti változásokra különösen „érzékeny”, jól megszólaltatható tárgyak a népviselet egyes darabjai, s köztük különösen az igen nagymúltú szűr, amely — amint látni fogjuk — nemcsak népművészeti értékei miatt érdemel megkülönböztetett figyelmet, hanem szótörténeti és ipartörténeti vonatkozásai miatt is.

A szűr mint anyagnév a TESZ (A Magyar Nyelv Történeti és Etimológiai Szótára) értelmezése szerint azonos a szürke melléknév („griseus”) elavult szűr alapszavával (szókincsünk finnugor eleme), annak jelentéstani szempontból elkülönült változata. „Eredeti melléknévi használatából »durva posztó« jelentésű főnévvé jelentéstapadással vált, mégpedig olyan jelzős kapcsolatokban, amelyekben egy posztófajta színére vonatkozott”. A színnév anyagnévvé fejlődése lehetséges, nem is ritka. Az anyagnév és a belőle készült ruhadarab fejlődése részben ismét jelentéstapadásos elvonás, részben ráérzés eredménye: v. ö. *daróc*.

A szűr szavunk 1518-ban már előfordul „felsőruha” jelentésben, 1524-ben a szűr annyit mint „darócuha, durva posztó”, 1522-ben megjelenik a Szűrös családnév, 1570-ben egy *Nicolaus Szürszabó*-t említenek forrásaink, mint kézműiparost, mesterembert.

A szűrposztó durva fedőszőrű juhajták, az ún. racka-félék gyapjából készül, az *Ovis aries hungaricus*, azaz *magyarjuh* és az *Ovis aries dacicus*, vagyis a *purza*, *birszán*, *erdélyi juh* termékeiből, amelyeknél a XVIII. század végén megjelent merinóig az európai parlagi birkaajták is jobb minőségű posztót (*karasia*, *rása* stb.) nyújtottak urak, polgárok, gazdag parasztok számára. A gyapjútextil készítése — a nemezzel együtt — a honfoglalás előtt már házfoglalkozás lehetett az őtörök jövevényszavak tanúsága szerint, készítését a keleti népterületen még máig is gyakorolják, itt-ott hegyi patakok partján *kallók*, *ványolók* is működnek.

Az abaposztó színe az eredeti gyapjú szerint lehet fehér, szürke, barna, fekete; iparosok kék és zöld színűre is festették. A *posztócsapó* mesterség régi céhes ipar is, amely a XIX. század eleje körül manufaktúrák, gyárak termékeivel nem bírja a versenyt. A szűr mint felsőruha és a hasonló anyagú egyéb viseleti darabok: mint a *condra*, *zeke*, *szokmány*, *daróc*, *kankó*, *csuklya szürnadrag* részére néhány erdélyi üzem — köztük a híres nagyszebeni — a két világháború közt is állított elő megfelelő anyagot, és exportált is Magyarországra a szürszabók számára. Itt cifraszűrnek; munkaruhának dolgozták fel a még működő mesterek, főként az Alföldön. Szegeden az ilyen anyaggal foglalkozó iparost „gorombaszabó”-nak nevezték a kelme minősége után. Gondoljunk *Tömörkény István* egyik elbeszélésére: a régi Szegeden, ifjúkorában az áldott jó lelkű Somogyi gorombaszabó mezős udvarán sütogették késő délutánonként a jobbnál jobb húsokat a város bohémjai, aranyifjai, literátusai és „zenegrófjai”, s olyan illat terjengett szerte, hogy attól a part melletti bögösorrú búzás hajó magától is megindult volna, ha nem lett volna lemacskázva. 1930 körül *Györffy*

¹ Elhangzott a Néprajzi Múzeum Magyar népviseletek I.: A szűr c. gazdag anyagú, több termet megtöltő kiállításának megnyitójaként, 1977. október 14-én. A kiállítást dr. Gaborján Alice és Horváth András rendezte.

István a kiskunhalasi pásztornapon még nagyon szép új cifraszűröket fényképezett le a juhászokon, hiszen a szűr a pásztoroknál, s közöttük is a juhászoknál tartotta magát legtovább.

Ma már nincs mester, nincs szűr se. A termelőszövetkezet juhászai közül az öregek elvéve még használják a subát mind a Tiszántúlon, mind a Duna-Tisza-közén, a foglalkozás jegyének számít a táji pásztorkalapok viselése, most még egy mester dolgozik a Tiszántúlon, egy kalapos pedig özvegyi jogon a Duna-Tisza-közén (*Szabadszálláson Herpainé*) készíti a kúnkalapot, mert a juhász igényli; viselik az ezüst vagy pakfontgombos kismándlit, pásztori voltak kifejezésére, de szűr már nincs. 1951-ben a Hortobágyon egyetemi hallgatóinkkal volt módunk látni esőben a kisújszállási legeltető társaság magyar gulyája mellett a gulyást, fejében az álladzsos le- és felhajtható karimájú hortobágyi kalap, testén már konfekciós viharkabát.

Az alapjában véve nagyon egyszerű, keleti, derékszögű szabásvonalú szűr, hogy a legfontosabbnál maradjunk, paraszti népünknek igen hasznos és szükséges ruhája volt munkára, de a díszített cifraszűrök a táji megoldások megragadó változataival népművészeti remeknek is mondható gáladarabok. A paraszti társadalom férfi tagjai a szűrposztóruhákat még a közelmúltban is általánosan viselték, legtovább a felső kabátnak számító szűr, s ezeken a díszítés a mesterek hagyománya és újra-teremtő művészi készsége összekapcsolódott a megrendelők speciális kívánásaival is. Igen rangosak díszítésben a gyermekszűrök, ezeket általában a jómódúak fiai viselték. Szakkörökben közismert, hogy a szűcs- és a szűrhimzés mennyire hatott egyes helységek és tájak egyéb textil-viseleti darabjaira.

A szűrnek van szimbolikus, szemiotikai szerepe is a népi társadalomban. Sokak előtt ismert, hogy lánykéréskor, ha a jelentkezőt nem vállalták vőnek, a bemenetkor lerakott szűrét kiakasztották a pitvarba vagy a ház ajtaja elé, tehát „kitették a szűrét”, ami azt jelentette, hogy nem adják hozzá a lányt. Ha gazdag helyen a viszonylag szegényebbet elfogadták, arra rámondták: „Jó helyre tette a szűrét”. Példáinkat még gyarapíthatnánk. A szűrposztóból készült ruha, pl. a szilágysági Korond völgyében, Hadadtól délre, vegyes lakosságú faluban is kifejezte a nemzetiségi hovatartozást: a szürkankó szegélyezése a magyaroknál zöld posztó, a románoknál piros, s hozzátehetjük, hogy a románok ezt a viseletet azonos vagyoni viszonyok közt később hagyták el.

Nem árt, ha a szűr virágkorában legalább két jeles vidékről áttekintést kapunk használatáról, viseleti értékéről, a ruhadarab sorsának alakulásáról. Elsősorban fűsük át az 1940-ben, magas korban elhunyt kiskunhalasi gazdálkodó, *Gyénizse Lajos* parasztmemoárjának sorait (feljegyzésére *Nagy Czirok László* ösztönözte), melyben visszatekint gyermekkorára, az 1860–1870-es évekre. „... a régi időben készült szűröket, ha a szél átjárta is, de az esős időben át nem ázott, úgy legurult arról a reá-esett esővíz, mintha ott se lett volna. A nagy záporosótló pedig olyan keménnyé lett, hogy a földreállítva úgy megállt, mintha valaki magára vette volna. ... A szűrposztóból szabták ki ezt a szűrszabó mesterek s varrták is meg a szűr gunyákat. Azonban itt a mi vidékünkön „csak a suba öccsének” nevezett, hajtott elejű, kapagallérú, két-ujjú szűrök voltak használatban. A külsejükön különféle cifrázatokkal díszítve, fekete vagy vörös-piros posztó és belliner színes fonalak reávarrásokkal.

A szűrök kétféle célú használhatóságra szabódtak s varródtak: pásztori s paraszti használatra. E két szabás csak annyiban különbözött egymástól, hogy a pásztoroknak valónak az ujjá vége gömbölyű alakra bevarrott volt, míg a parasztnak való... nyitott volt. Így azt kabátszerűen fel lehetett öltetni, esős időben dolgozhatott is benne, a két karját szabadon használhatta, ha útban érte a zivataros idő, a béres foghatta az ökörhajtó nagyostora nyelét, még a lapát s a vasvilla nyelét, a kocsit hajtó paraszt meg a gyeplőt, s a lóhajtó ostora nyelét. Hogy a pásztoroknak a bevarrott ujjú szűr miért kellett? Azok azt ... arra használták, hogy ami a kabát zseibein el nem fért..., s amit magukkal kellett állandóan hordani, hát azokat a szűrűjűkbe tették bele, így a napközi elemözsiájukat is.

A hátat takaró gallérját kapagallérnak nevezték, melynek elengedhetetlen díszül, annak két alsó sarkaira kerek, kétrétűen összevarrott szűrposztó darab csüngője oda volt varrva, amit szűr-gallér-töknek neveztek... Az ilyen csüngő díszét a gallér sarkáról akár csintalanság, akár bosszúból lenyíltaztette valaki észrevételül, ... ha kitudódott, hogy ki vágta le, annak a szűr teljes árát meg kellett fizetnie.

Megállapítható, hogy a szűr is olyan nélkülözhetetlen gúnyája a pásztoroknak és a földműveléssel foglalkozó emberiségnek, mint akár a suba, mivel úgy a szűr mint a suba egyik szárnyára le lehet feküdni s a másik szárnyával meg be lehet takarózni.

Bizony a régi szabad világban a kint állító pásztorok viharos téli időben is éjjelente a szűrt a suba tetejébe terítve pipázgatva örködtek, virrasztottak az egyhelyben megállított falka mellett. A házasulandó szegény legényeknek is csak az esetben volt szerencsésük feleségnek valót kapni, ha szűr meg subájuk is volt, mert ha nem, azt már nem tartották életrevaló embernek, s az ilyen irgalom nélkül kikoszarattott." (Lásd *Nagy Czirok László*: Néprajzi vegyes gyűjtemény, XXXI. k. Kézirat. Egyetemi Néprajzi Intézet, Bp.)

A Dunántúlról, a széles értelemben vett Bakony területén, a Veszprém vármegyei bünyői eljárások (inquisitiones) azt mutatják, hogy a hivalkodásra csábító cifraszűr megszerzéséért a pásztor és a paraszt nem egyszer rabolt és lopott, ezért a vármegye tiltja megvételét, illetőleg használatát, halálbüntetést is kilátásba helyezve. Egy példa erre: az 1818. december 24-én kelt vizsgálati irat két ökörtolvaj viseletét így írja le: "... azon egy új, akasztófás, emezen pedig egy avétt s nem tzi fra szűr volt". Szentgáli kutatásaim alatt a bakonyi szűr anyagáról az öregpásztorok kiemelték vízhatlan képességét és alapanyagának rendkívüli masszivitását, utalva arra, hogy ha a haragost vagy a tolvajt összebaltázták, „összevalaskázták” is, bár a károsult „vérbesebbe feküdt”, a szűrön vágásnak nyoma sem maradt.

Eötvös Károly írja a Bakony c. művében (I. 212.) a szűr életéről: "... a bakonyi szűr ereje és ellenállása csoda, ... tíz-tizenöt évi viselés után mégis puhává válik, hajlékonyabb lesz, czifrája foszlik, színe sárgul, barnul, fakóbb lesz. Ilyenkor már nem a nyalka bojtárnak való, hanem idősebb embereknek, kisbéresnek, tehenesnek ... újabb tíz-tizenöt évi hűséges szolgálat után a gádorba, ólba, akóba kerül a nyoszolyára. Derékaljnak, ha meleg van, takarónak, ha hideg van." Végeredményben mind az Alföldön, mind a Dunántúlon utolsó rendeltetése: kutyafekvés, bográcsörölő; adott érte valamit a rongyszedő, végülis minden szála, darabja elejétől végig hasznos.

A szűr parasztruha, de volt időnként a nemzeti érzés szimbóluma is. Hazafias népieskedésből a Bach-korszakban osztrák-ellenes tüntetésül viselték a pesti arszlánok. *Lisznyay Kálmán*, az epigon költő, de Petőfi önzetlen támogatója a cifraszűr hordozásával hangsúlyozta népiességét. A szabadságharc leverése után a haladó szellemű *Teleki Sándor*, a „vad gróf”, Petőfi barátja, kinek koltói kastélyában töltötte a költő mézesheteit Júliával, a Jersey-i szigeti emigrációjába magával vitt honvágya csillapítására egy cifra szűrt, s ezt később az ugyanott más okból emigrációban élő francia barátjának: *Victor Hugónak* ajándékozta.

Gyönyörködünk a már múlttá vált szűrposztó ruhákban és a cifraszűrök idetova kuriózumnak ható szépségében, népünk ízlésigényének és kisiparosaink iparművészeti szintig eljutó értékeiben, a viselet és az esztétikum szintézise megértésével, s gondoljunk arra az értékre, amit Györffy István hagyott mindnyájunkra és utódainkra, a *Cifraszűr* című nagy művére, melynek ábráin közölt darabjait a kiállításon is láthatjuk.

Hajtsuk meg fejünket jelképesen azok emléke előtt, akik e viseletdarabokat létrehozták, kezükkel-szívükkkel, akik viselték munkában vagy ünnepi pompaként, akik már nincsenek, de akik nekünk is előkészítettek egy szebb világot.

Tálas István

Kossuth emlékkiállítás a győri Petőfi Sándor Ifjúsági Művelődési Központban

(1977. XII. 8—22)

A közgyűjtemények között feladatánál fogva a levéltár az az intézmény, melynek legkisebb a lehetősége a nagyobb közosségekkel való közvetlen kapcsolat megteremtésére. Mint a múlt, a történelem eredeti kútforrása rendkívül gazdag anyaggal egyszerre csak kevés emberrel képes közvetlen kapcsolatba kerülni. Komoly feltáró munka szükséges ahhoz, hogy egy-egy dokumentum megszólaljon: felvilágosítást, magyarázatot, útbaigazítást adjon. Emiatt hosszú időn keresztül csak tudományos kutatók forgatták a levéltárak múltat őrző írásos emlékeit.

Az utóbbi évtizedekben jelentős fordulat következett be a levéltárak életében és a levéltárosok munkájában. A levéltár állandó, sajátos tevékenységéhez fokozatosan kapcsolódott a közművelődésben való aktív részvétel. Az első lépést az eredeti forrásokkal is ismerkedő és azokat felhasználó, szakdolgozatot készítő egyetemi és főiskolai hallgatók munkájának segítése, valamint a helytörténet iránt érdeklődők számára összeállított történelmi olvasókönyvek, dokumentumkötetek kiadása jelentette. A levéltárnak a közéletbe történő egyre szorosabb bekapcsolódása az elmélyültebb oktatáson, a helytörténeti ismeretek gyarapításán, a haladó hagyományok megőrzésén fáradozó pedagógusok érdeklődését is kiváltotta. A történelemtanárok és a levéltárosok egymáshoz való közeledése gyümölcsöző együttműködést eredményezett. Az iskolák történelem szakkörei megismerkedhettek a levéltár munkájával, az őrzésben levő iratokkal, majd sor kerülhetett szakköri foglalkozásoknak, történelemóráknak a levéltárban való megtartására. Ezek a foglalkozások természetesen csak kisebb csoportokat képesek megmozgatni, s így jórészt csak azok a tanulók ismerkedhetnek a levéltár anyagával, akik különös érdeklődést mutatnak a helytörténet iránt. Ez magában is nagy jelentőségű, mely közvetve más tanulókra is kedvező hatást gyakorolhat. A cél azonban nemcsak a kiválasztott tanulók foglalkoztatása, hanem az egész tanulóifjúság elmélyültebb, maradandóbb történelemoktatásának elősegítése, a helytörténet iránti érdeklődés felkeltése, az ismeretek gyarapítása.

A tanulóifjúság iskolán kívüli nevelését elősegítő rendezvények között jelentős helyet foglalnak el a különböző jellegű és tárgykörű kiállítások. A történelmi, művészeti, néprajzi stb. kiállítások rendezése — érthetően — elsősorban a múzeum feladatkörébe tartozik. A levéltár a múzeum ilyen irányú tevékenységéhez már régóta készségesen nyújt segítséget. Adódhatnak azonban olyan esetek, amikor egy történelmi esemény, személy vagy egy témakör bemutatásához döntően levéltári anyagra kell támaszkodni. Ilyenkor indokolt, hogy a levéltár a rendező szerv, mivel az írásos emlékeket elsősorban a levéltárosok tudják megszólaltatni, s védelmüket is ők tudják legjobban ellátni.

Az elmúlt évben szerencsésen találkozott össze a Győr-Sopron megyei levéltár elképzelése az MSZMP városi bizottsága, a városi tanács művelődésügyi osztálya és a városi TIT szervezet gondolatával egy *Kossuth emlékkiállítás* megrendezésére. A levéltár örömmel vállalta a megbízatást, a Petőfi Sándor Ifjúsági Művelődési Központ pedig készséggel adott helyet a kiállításnak. Az anyag gyűjtése során rendkívül gazdag és értékes iratok kerültek napfényre, melyek több mint egy évszázada hevertek érintetlenül a levéltár iratcsomóiban. A kiválogatott iratok alapján szemléletes tájékoztatást tudunk adni *Kossuth Lajos*nak a reformkorban, valamint a forradalom és a szabadságharc idején kifejtett tevékenységéről, s egyben megyénk és városunk korabeli vezetőinek, lakosságának Kossuth-hoz fűződő viszonyáról, Kossuth politikájával kapcsolatos magatartásáról. A kiállítás Kossuth jelentőségének elmélyítése mellett Győr város és a megye korabeli történetének jobb megismeréséhez is hasznos ismereteket nyújtott. A tárlókban elhelyezett levéltári dokumentumokhoz fotómásolatok kapcsolódtak, amelyek Kossuthot és tevékenységének főbb színhelyeit ábrázolták. Az írásos emlékeket szervesen egészítették ki a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár által rendelkezésünkre bocsátott Kossuth-kiadványok, valamint a MÁV Arany János Művelődési Háza gyűjtőkörének pénz-, érem- és képeslap-gyűjteménye.

A megnyitáskor zsűfólaság megtelt kiállítóterem a nyitvatartás egész ideje alatt bővelkedett látogatókban. Az örvendetes érdeklődést bizonyítja, hogy Győr városának szinte minden iskolája s a megye általános iskoláinak több történelmi szakköre is meglátogatta a kiállítást.

Sáry István

Muravidéki helyismereti gyűjtemények és magyar nemzetiségi könyvtárak a Szlovén Szocialista Köztársaságban

1. A háború utáni első évtizedben Szlovéniában, az akkori járási közigazgatási felosztás keretében tudományos könyvtárakat hoztak létre. Ezek — a későbbi át-szervezés ellenére — a tájegységi tudományos könyvtárai maradtak, s ha kisebb mértékben is, de ugyanazt a feladatot látták el, mint a nemzeti könyvtárak. A szlovén irodalom gyűjtése és őrzése mellett figyelmet fordítottak a helyismereti gyűjteményekre is. A szlovéniai tájegységi tudományos könyvtárak létrehozásához a példát a Maribori Tudományos (ma Egyetemi) Könyvtár szolgáltatta, amely a két háború között kimondottan helyismereti céllal, általános tudományos könyvtárrá fejlődött. Az akkori könyvtári rendszerben a tájegységi tudományos könyvtáraknak úgy kellett ellátniuk feladatukat, hogy választ adhassanak a vidékkel és a vidék lakosságával kapcsolatban felmerülő kérdésekre, megismertessék olvasóikat a múlttal, elmélyítsék ismereteiket a máról, elősegítsék az új távlatok feltárását. Röviden, hogy az illető tájegység helyismereti középpontjává legyenek.

Kezdetől fogva az volt a vélemény, hogy a tudományos könyvtárak az önálló tudományos intézmények mintájára alakítsák ki tudományos munkájuk rendjét, s ne váljanak vegyes típusú könyvtárakká. Ezen elvi álláspont ellenére, a későbbi fejlődés folyamán a tudományos könyvtárak a tájegység központjaiban működő közművelődési könyvtárakkal egyesültek, s nyilvános könyvtárakká váltak.

A szlovéniai tudományos könyvtárak közössége 1968-ban határozatot hozott, hogy ezek a könyvtárak gyűjtsenek szlovén könyvanyagot az olvasók használatára, archiv anyagként pedig csak a saját területükre vonatkozó hazai és külföldi kiadványokat (primér anyag) gyűjtsék és tárolják, valamint a tájegységük területén megjelenő egész könyvtermést (szekunder anyag). A külföldi irodalom beszerzésére vonatkozóan az az elv alakult ki, hogy azt a könyvtárak maguk válogassák ki, de elsősorban az alapvető enciklopédikus műveket, kézikönyveket gyűjtsék és részesítsék előnyben a vidék területén vagy annak közelében beszélt nyelveket. A határvidek könyvtáraiban a nemzetiségek irodalmát gyűjtik, a kétnyelvű területen pedig külön is beszerzik a nemzetiségek könyvanyagát. A tájegységi könyvtárak nem gyűjtik az alkalmazott tudományok speciális szakirodalmát, míg egyéb szakirodalom esetében elkülönítik a szakmai és a helyismereti anyagot.

A Muraszombati Tájegységi Tudományos Könyvtár ennek az elvnek megfelelően elégíti ki a Muravidék tudományos és helyismereti igényeit. Szakmai szempontból a magyarországi Rábavidékre és az ausztriai Redgonai háromszögre, helyben pedig a magyar irodalom gyűjtésére specializálódott.

A kötelespéldány-rendszer első bevezetése 1945-ben csak az akkori kerületi könyvtárakat érintette, de a megőrzés funkciójának hangsúlyozása nélkül. A kötelespéldánynak archívpéldányként való megőrzését csak 1960-ban határozták el. Az 1972. évi kötelespéldány-rendelet már minden szlovéniai tájegységi könyvtárra kiterjedt. Ennek értelmében minden tájegységi nyomda minden termékéből küld egy-egy példányt ezeknek a könyvtáraknak. A Szlovénián kívül települt nyomdák pedig a szlovéniai kiadók részére nyomtatott kiadványokból kötelesek e könyvtáraknak a példányokat megküldeni.

2. A Szlovén Muravidék mai területe gazdasági és kulturális egység, jóllehet közigazgatásilag, politikailag Gornja, Radgona, Lendava (Alsólendva), Ljutomer (Luttenberg) és Murska Sobota (Muraszombat) központokkal járásokra tologódik. A természeti és néprajzi szempontból egységes muramenti világot ezeréves politikai határ szelte ketté, amely észrevehető nyelvi és néprajzi elemeket és gondolkodásbeli különbségeket hagyott örökül. A Mura mentén húzódó politikai határ ellenére, a népi irodalmi kultúra kezdetől fogva ide-oda áramlott, bár az irodalom a Mura jobb partján a szlovéniai írók felé orientálódott, míg a Murán túli szlovén nyelvjárású irodalom a magyar kultúrához kötődött. Az anyanemzettől való elszigeteltség következtében a nyelvjárás szinte kiszakíthatatlan gyökereket eresztett, s úgyszólván napjainkig megmaradt az irodalomban.

A Muraszombati Tudományos Könyvtár létrehozásának gondolata 1935-ben született meg a Murántúli Múzeumi Társulat alapító közgyűlésén, de csak 1955-ben va-

lósult meg, amikor a járási népi bizottság megalapította a Muravidéki Tudományos Könyvtárat. Az alapító okirat hangoztatja: a könyvtár a tájegység egész területén teremtsen lehetőséget és nyújtson segítséget a tudományos kutatáshoz. A Muravidéken nem voltak kolostori könyvtárak, a grófi könyvtárak pedig csak idegen nyelvű irodalmat gyűjtöttek. 1945-ig csupán szerény könyvállománnyal rendelkező társulati könyvtárak működtek. 1941-ben a megszállók a szlovén könyvek többségét megsemmisítették, dr. Pável Agoston közbelépésére csak a Murántúli Múzeumi Társulat gyűjteménye menekült meg.

A tájegységi tudományos könyvtár kezdettől fogva különleges figyelmet fordított a Mura vidékéhez fűződő irodalom gyűjtésére és megőrzésére. A Murántúlon a húszas évekig keletkezett régi irodalmi művek értéke csak regionális. A tájegység irodalmát legtöbbször az egyházi felhasználás és a nemzetébresztő gondolat szempontjai szerint hozták létre. Ebből a korszakból eddig a Muravidék lakosságának szánt és a helyi szerzők műveit gyűjtötték össze.

A helyismereti könyvek között fontos helyet foglalnak el a ritkaságok, ezek között szlovén műveket is találunk. Így különleges helyet foglalnak el a gyűjteményben a Grünbaum első muraszombati nyomdájából származó kiadványok, naptárak, imakönyvek, valamint a Magyarországon kiadott szlovén sajtó.

A könyvtár elsősorban könyvanyagot gyűjt, a kisnyomatványok közül prospektusokat, újabb plakátokat, röplapokat és zeneműveket, de nem gyűjt hanglemezeket, sem magnószalagot. A ciklosztíl (stencil), sapirográf és xerox sokszorosítású iskolai és társadalmi hirdetőket is a könyvtárban őrzik. A könyvtár alapítója a munkaköröket úgy osztotta fel, hogy a Tájmuzeum gyűjti a Mura vidéki grófi családokra vonatkozó okiratokat, az 1919—1945 közötti időszakra vonatkozó plakátokat és röplapokat, a régebbi képes levelezőlapokat és a szakosztályai számára szükséges irattári anyagot.

A ritkaságok kivételével a helyismereti gyűjteményt nem emelték ki a könyvtár állományának egészéből. A pomuriánáról külön betűrendes és tárgyszó-katalógus készült, s ez lehetővé teszi, hogy a használó gyorsabban hozzájusson a helyi irodalomhoz. A katalógus beosztása a következő: hírlapok és folyóiratok, naptárak, oktatásügy, művészet, irodalomtörténet és történelem. Itt külön tüntették fel a Muravidék területén megjelent műveket, a Muravidéken született szerzőket (tekintet nélkül működési helyükre) és a pomuriána primér állományát.

Ma a helyismereti gyűjtemény az időszaki sajtóval együtt több mint 500 címet ölel fel (ebbe a 270 ritkaságot is beszámítottuk). A cikkeket csak részben dolgozza fel az 1846—1945 időszakra Kokolj a Murántúl és a murántúliak a szlovén időszaki sajtóban c. bibliográfiái áttekintése; a Stefan Küzmic-antológiában Niki Brumen közölt idevágó bibliográfiát, s ugyanez a szerző a Muravidéknek szóló 1875—1965 közötti hírlapokat és folyóiratokat is feldolgozta, felőlelve a Muravidék mai területén megjelent egész időszaki sajtót és a murántúli tájnyelven másutt nyomtatott anyagot (kéziratban), különös tekintettel az 1941—1945 közötti időszakban megjelent periodikákra, illetve prekmuriánára (a Murántúlra) vonatkozó anyagra.

A Tudományos és Tájegységi Könyvtár a Mura vidéki anyagot nyelvre való tekintet nélkül gyűjti, s így a szlovéniai magyar nemzetiség egész könyvtermését is felöleli. Mint ez az anyag általában, a magyar nemzetiség irodalma is numerus currensben található. A törvény értelmében megküldött egy kötelempéldányon felül a könyvtár saját eszközeiből beszerzi a pomuriána teljes nyomdatermésének egy-egy másodpéldányát, a nevezetesebb műveket pedig több példányban is.

Megnyitáskor a könyvtár legértékesebb állományából kiállítást rendezett, ötödik évfordulója alkalmából pedig helyismereti anyagából nyílt gazdag kiállítás. Amikor 1962-ben Velika Polanában megrendezték a haladó sajtó kiállítását, a Tudományos Könyvtár is bemutatta ritkaságait és néhány kéziratot a saját termeiben. Az 1963. évi kiállításon a Muravidék számára 1899—1963 között kiadott naptárakat mutatnak be (összesen 126 különböző naptár). Ettől kezdődően évenként ismétlődtek a kiállítások.

3. Az 1971. március 31-i népszámlálás adatai szerint Szlovéniában 10 498 magyar és 3072 olasz nemzetiségű lakos él. A Mura bal partján húzódó keskeny határmenti területen 9082 a magyar nemzetiségű lakos, éspedig: Lendava (Alsólendva) járásban 7342, Murska Sobota (Muraszombat) járásban 1740. A magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó része (3719 fő, vagyis 56,5%) földműves, 1288 ipari, 115 kereskedelmi dolgozó, 161 szolgáltató ágazatban, 32 a védelmi szervezetekben, 143 a közigazgatásban, 23 vezető beosztásban dolgozik, a szakemberek és művészek száma 216.

A Szlovén Szocialista Köztársaság Alkotmánya külön meghatározza a nemzeti-ségi csoportokkal kapcsolatos feladatokat, gondoskodik oktatás- és művelődésügyük, sajtójuk és egyéb tömegkommunikációs eszközeik fejlesztéséről, valamint az egyéb közművelődési formák előmozdításáról, káderellátásukról. Ehhez megfelelő segítséget nyújt és egyben támogatja a nemzetiségek kulturális és nyelvi fejlődése érdekében az anyanemzettel való kapcsolataik fejlesztését is. Lendava (Alsólendva) és Murska Sobota (Muraszombat) járások 1974. évi statumai külön rendelkezéssel kötelezik a két járást, hogy könyvtárak létesítése, a kulturális tevékenység elősegítése, a sajtó, a rádió és a könyvkiadás fejlesztése, valamint az *anyanemzettel való kapcsolatok támogatása* révén különös gondossággal kezeljék a magyar nemzetiségű lakosok kulturális és nyelvi fejlődésének ügyét. Murska Sobota (Muraszombat) járás statuma 11 települést sorol a kétnyelvű terület kategóriájába, Lendava járás pedig 22 határmenti helységet.

A Szlovén SZK-ban levő olasz, illetve magyar, kétnyelvű tanítási iskolákról szóló törvény a szlovének és a magyarok számára létesített oktatási-nevelési intézmények körébe (amelyekben az oktató-nevelő munka szlovén és magyar nyelven folyik) Lendava (Alsólendva) és Murska Sobota (Muraszombat) járásokban 5 pedagógiai intézményt sorolt be, továbbá 9 tagozatot, 4 elemi és 8 kihelyezett iskolát, s végül egy speciális intézményt.

A vegyes nemzetiségű területen, Alsólendván és Muraszombaton körzeti központi könyvtárak működnek. A lendvai könyvtárhoz a Dobrovnikban és Genterovciban működő magyar nemzetiségi könyvtárak is hozzátartoznak, míg a Tájegységi és Tudományos Könyvtár a domajsemci, hodoši, prosenjakovci és a motvarjevci mozgókönyvtárat működteti. 1977-ben előreláthatólag megindul a bibliobusz, s akkor a nemzetiségi területen Dolina, Gaberje, Mostje, Motvarjevci és Žitkovci helységek is bekapcsolódnak a könyvtári hálózatba.

A kétnyelvű területek közművelődési könyvtárainak közös könyvvállománya az elmúlt évtizedben határozottan a magyar nemzetiség javára változott. Az alsólendvai járásban működő kétnyelvű könyvtárak állományában például 1975-ben 21 874 könyv volt, ebből már több mint 11 000 a magyar, s így egy magyar nemzetiségű lakosra 1,5 könyv jutott (1968-ban csak 0,7), míg a muraszombati járásban 5009 könyv közül 3780 magyar, s átlagosan 2,2 könyv jut egy magyar nemzetiségű lakosra. Ha tekintetbe vesszük, hogy a Tájegységi és Tudományos Könyvtár — bár kívül esik a kétnyelvű területen — több mint 12 000 kötet magyar nyelvű kiadvánnyal rendelkezik, az egy magyar nemzetiségi lakosra jutó könyvek száma máris megkétszereződik, pedig a gazdagon ellátott iskolai könyvtárakat nem is vettük számításba.

A magyar nemzetiség számára fenntartott közművelődési könyvtárakban szabadpolcos rendszert alakítottak ki. A magyar könyvek egyik-másik helyen külön könyvspolcokon állnak, igaz, nagyság szerint csoportosítva, nem pedig a mű tartalma szerint. A muraszombati Tájegységi és Tudományos Könyvtár a magyar könyveket nem dolgozza fel külön hanem numerus currensben található, csak a helyismereti gyűjteménybe sorolt irodalomnak van külön betűrendes katalógusa.

A muraszombati Tájegységi és Tudományos Könyvtár és a lendvai könyvtár az újvidéki Fórum kiadótól és a muraszombati Pomurska Založbától szerzi be a magyar könyveket. A kétnyelvű terület magyar könyvekkel való ellátására a Szlovén SZK 1970-ben 14 000 dinárt, 1975-ben pedig már 62 000 dinárt adott.

1961-ben a Tájegységi és Tudományos Könyvtár kapcsolatot létesített a szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtárral, s 260 szlovén, illetve magyar könyvet cserélt vele. 1970-ben a Szlovén SZK és Vas megye között egyezmény jött létre, s azóta évenként 500—600 könyvet cserélnek egymással. A kölcsönös együttműködés elmélyítése érdekében, valamint hogy lehetővé váljék a Szlovén SZK-ban élő magyar nemzetiség és a Magyar NK-ban élő szlovén nemzetiség nemzeti kultúrájának szabad fejlődése, a két könyvtár közötti együttműködést a kétnyelvű területen folyó módszertani munkában való kölcsönös segítségnyújtásra is ki kellene terjesztenünk: a hivatalosan irodalmat cserélő könyvtárakban a szomszéd ország nyelvét tudó könyvtárosokat kellene alkalmazni; lehetővé kellene tenni a kétnyelvű területeken hivatásosan vagy társadalmi munkában működő könyvtárosok cseréjét, hogy nagyobb tájékozottságra tegyenek szert az anyanemzet irodalmában; meg kellene vizsgálni a kétnyelvű területen tevékenykedő szakemberek továbbképzésének, valamint a könyvtárszakos egyetemi hallgatók cseréjének lehetőségeit; figyelemmel kellene kísérni és lehetővé kellene tenni a szomszéd nép területére vonatkozó irodalomról szóló információk áramlását mind a régebbi, mind a mai művek vonatkozásában.

Sever, Bela

Magyar gyékényesek

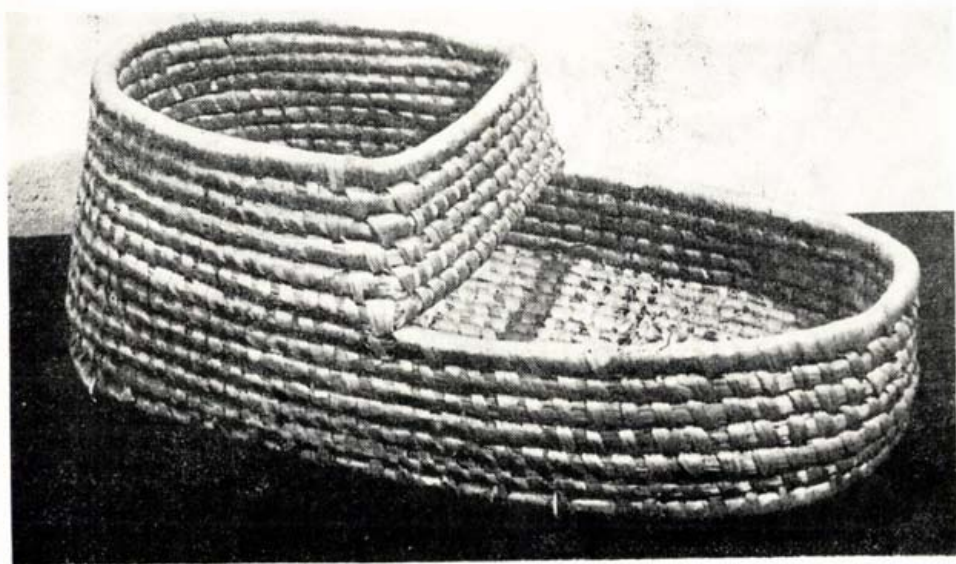
A Néprajzi Múzeum *Magyar pásztorművészet* című kiállításán látható egy térkép, amely Magyarországnak a nagy folyószabályozások előtti földrajzi állapotát mutatja. Hatalmas összefüggő állóvizeket, árvíz elöntötte területeket, ritkán lakott pusztaságokat láthatunk ezen a térképen. A szegény emberek világa volt ez, a falvaktól, olykor egymástól is távol élőké. Földet ritkán műveltek, hiszen erre alkalmas száraz terület csak egy-egy szigeten akadt, az életükhöz szükséges táplálékot, építőanyagokat, egyszerű eszközöket mind a végtelennek tűnő rétek adták. Szabad emberek voltak, s ha mégis adózniuk kellett, hát az arra valót is megtermette a nádas.

Egészen a XIX. század végéig a gyűjtögető, halászó, vadászó életforma volt uralkodó ezeken a tájakon, továbbá a sajátos mesterségek: csikászat, rákászat, madarászat stb. Az aratást itt a nád, vessző, gyékény vágása jelentette, s a hosszú téli *esték* elfoglaltsága a kosárfonás, gyékényszövés volt. Elsősorban a maguk szükségletére készítették a kosarakat, kenyereseket, varsákat, tapogatókat, de akadtak olyan helyek, ahol jelentős jövedelemforrássá vált a gyékény- és vesszőko-

sarak eladása. Erről olvashatunk a Tápé története és néprajza című könyvben: „Tápén a gyékényszövés már viszonylag korán, a XVIII. század vége felé kinőtt az önellátás keretei közül. A sószállítás, majd a szegedi dohánykereskedelem XVIII. század végi fellendülése jelentős szükségleteket támasztott az olcsón beszerezhető pakológyékények iránt.”

A folyók szabályozásával, a mocsarak lecsapolásával nagymértékben megváltozott az ott élők életmódja. A megszűnt rétek helyén áttértek a földművelésre és sokan kezdték elhagyni a gyékénnyel való mesterséget. Csökkentek a nyersanyagot adó területek, de a kosarasok, gyékényesek jó ideig távolabbra is eljártak alapanyagért, mert a munka még így is kifizetődött. A mesterség azonban mindenképpen lassú hanyatlásnak indult, kezdtek feledésbe merülni a tárgyak változatos formái.

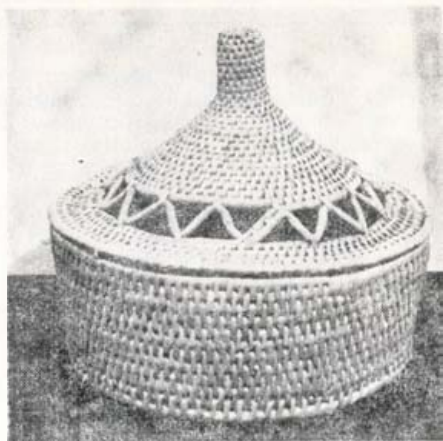
1978. januárjában Hatvanban a Hatvany Lajos Múzeumban nyílt meg a *Magyar gyékényesek* című kiállítás. Mintegy ötven tárgy volt látható itt, amelyek mindegyikét más-más ember készítette. A kiállítás elején elhelyezett térképen a rendezők bejelölték azokat

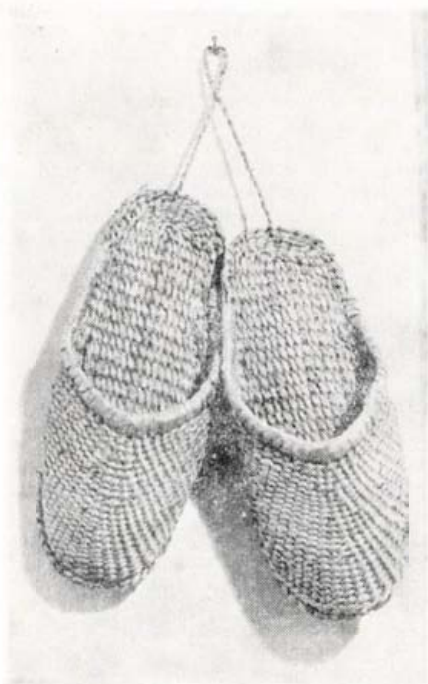
Valki ülőke (Özv. Kovács Jánosné, Szirma)

a falvakat, ahonnan a különböző tárgyak a múzeumba kerültek, s itt is kirajzolódnak azok a vidékek, melyek egykor óriási kiterjedésű mocsaras területek voltak: Bodrogköz, Sárrét, Rétköz, Taktaköz, Ermellék, Hanság, Mezőségi-tavak stb. Nagy utat tett meg a kiállítás két rendezője: Nagy Mari és Vidák István (mindketten a Fiatalok Népművészeti Stúdiójának tagjai), amíg összegyűjtötték ezt a hatalmas anyagot. Munkájukról így vallanak:

„Ez a gyűjtőmunka, úgy gondoljuk, különbözött az eddig megszokottaktól. Végigjárva a falvakat, egy-egy alkotótól csak egy tárgyat vásároltunk meg — többre nem lévén lehetőség —, de mindegyikük munkájával részletesen is megismerkedhettünk. Mivel mindketten aktívan is dolgozunk a gyékénnyel,

Kenyereskosár (Badiné Flórián Eszter, Biharnagybajom)

Papucs (Szabó Eszter, Biharnagybajom)

igyekeztünk mind több fogást ellesni az idős mesterektől. Így útunk inkább az egykori céhlegények vándorlására hasonlított, ami kiegészült azzal, hogy egy-egy jellegzetes tárgyat el is hoztunk a magunk és mások okulására. Mindvégig szem előtt tartottuk azt a

szempontot is, hogy minden jelentős falu, tájegység képviselve legyen...

A kiállítás nem a mai gyékényességet mutatja be, hiszen a legtöbb helyen azt kértük, hogy olyan tárgyakat készítsenek el, melyekből tőlük régebben a legtöbbet rendelték, amit a leggyakrabban használtak, s ma már esetleg nem is csinálnak. Ennek a kérésnek két, igen lényes oka volt. Egyrészt, már feledésbe merült formákat akartunk megőrizni a múzeum segítségével, másrészt pedig napjainkban a gyékényesség egy kisebb méretű fellendülését lehet megfigyelni, melynek új típusú tárgyai az érdeklődők előtt ismertek. Ma a gyékényesek a városi igényeknek megfelelő, ott könnyen eladható portékákat készítik. A városi emberek számára ezek elsősorban dísz tárgyat jelentenek, így a funkciójukat veszített kosarakon megjelennek az anyagtól idegen díszítések, és kialakulnak teljesen új típusú, nem használható tárgyak, mint például a padlóváza gyékényből készült utánzata, vagy a szakajtó, tojástartó kicsinyített mása. Mi viszont nem ezt akartuk bemutatni...

Falun ma a gyékény a szegénység egyértelmű bizonyítéka — a nem telik többre, másra jele —, így semmiképpen nem használnánk már, kivéve a szakajtót, mert az az állatok etetésénél nélkülözhetetlen.

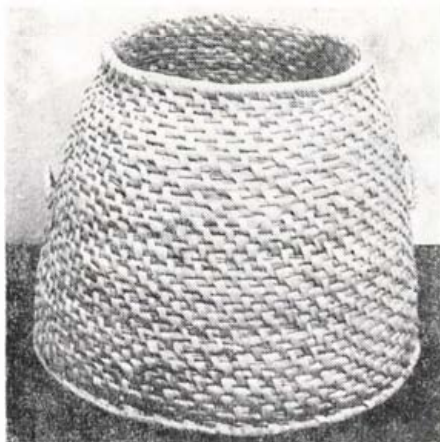
A gyékényből készült tárgyak viszonylag gyorsan tönkremennek, ezért úgy gondoljuk, talán ez volt az utolsó lehetőség ezeknek az egykor használt

Szegaljas szatyor (Szege di Ilka, Mezőfele)

tárgyaknak az összegyűjtésére, újra elkészítésére, mert ezzel a generációval — akiknek egy része ismerte és élte még a réti életet — elfelejtődik sok szép, ősi forma, mesterségbeli fogás.”

Több ez a kiállítás gyékénytárgyak egyszerű bemutatásánál. Emlékezés egy eltűnt világra, mely évszázadokon át élte a maga zárt életét, emlékezés a réti emberekre, akiknek leleményesé-

Gyerek állóka (Szász Lőrinc, Mezőfele)

gét — egyetlen anyag sokrétű felhasználásával — ezek a tárgyak is bizonyítják. Bizonyítja ugyanakkor azt is, hogy a természettel együtt élő ember, elődei kultúráján nevelkedve, tárgyai elkészítésekor kialakítja — vagy megismétli — nemcsak a használatnak legjobban megfelelő, de egyúttal a legszebb formát is.

Kékes István

Az agárdi madárvárta

A Velencei-tó iránti tudományos érdeklődés megelőzött minden más, társadalmi jellegű érdeklődést. A tókörményék falvainak gyermekei még inkább csak szapulókban fürödtek, magában a tóban pedig csak tehének álltak deleléskor, amikor 1754-ben már madarakkal foglalkozó tudósok jártak itt. Írásaikban csodálattal emlékeznek meg a tó akkori, ma már hihetetlennek tűnő madárgazdagságáról. S ha a külföldiek még ma is „madárparadicsomnak” látják a Velencei-tavat, akkor igazán érdemes honismereti célul kitűzni például az agárdi Chernel István madárvártának a fölkeresését. Mert mi, akik közel fél évszázada vagyunk „jelen” a tavon, jól látjuk a madárvilág számbe-
li fogyását, területi zsugorítását. Ennek a folyamatnak a fékezésére létesült itt 1958-ban a madárrezervátum és két ornitológiai kutatóállomás. Az egyik a már említett Chernel István madárvárta, amely — kezdeményezésemre — 1959-re épült fel Agárd nyugati hatá-

ránál a kutató- és nevelőmunka jobb lehetőségeinek megteremtésére. A másik: az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal — a Dinnyést Pákozddal összekötő út mentén 1963-ban épült — kutatóháza.

A jelenlegi madárvárta lényegében a Magyar Ornitológusok Szövetsége által 1927-ben létesített tudományos célú kis kutatóház utódja. Sajnos, ez az országban elsőként alapított madárvárta a II. világháborúban elpusztult.

Az „új” madárvártát elsősorban azok „találják” meg, akik érdeklődnek a haza szép tájai, a természet izgalmassága, a Velencei-tó élővilága, a természetvédelem iránt; akik azt vallják, hogy nemcsak nyelvében, hanem *naturájában* is él a nemzet! Akik a kutatómunka alapjait is szeretnék elsajátítani, de a romantika elemeit, meg a fürdőzést is igénylik: főleg az arravaló fiatalok.

A madárvárta vonattal, kerékpáron könnyen megközelíthető, autóval pedig egyenesen a kapu elé lehet állni. In-

Meggyűrűzött nádiposzáta

nen csak 80 méternyi gyalogút és máris ott vagyunk a kutatóállomás tóra néző, üvegfalú toronyszobájában. Előtünk az östermészet egy darabja! A toronyszoba nagy erkélyre nyílik. Itt hangzott el valamely felnőtt látogatócsoport egyik tagjának szájából: „Bocsánatot kérek a Velencei-tótól! Eddig pocsolóyának hittem!”

A madárvárta fő működési ideje a nyári hónapokra esik. Május és szeptember az előkészületekre, illetve a befejező munkákra megy el. A nyári hónapokban az 5–7 tagú bentlakó csoportok 10–12 naponként váltják egymást. Az itt-tartózkodásért senki semmit nem térít (villany, vezetékes víz, könyvek, folyóiratok, audiovizuális és egyéb műszerek, oktatás, csónak, strandolás ingyenes). Viszont mindenki „ön-ellátó”; ameddig a „takaró ér”. Pontos utasításokat is kapnak jöelöre: mit

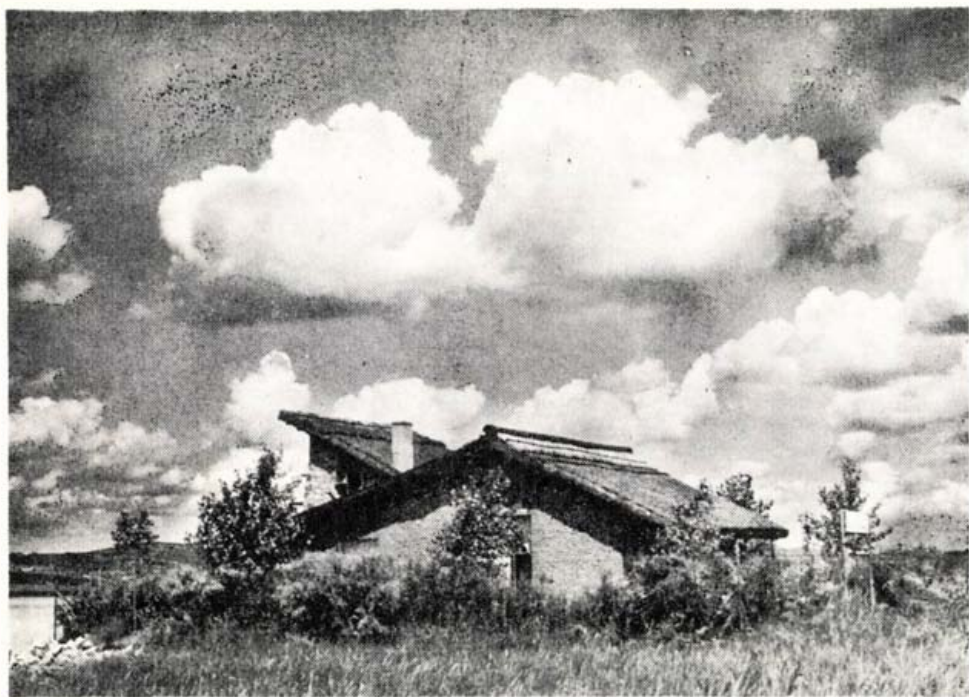
Folyik a madárhatározás

kell hozniuk, mit ajánlatos, mi nem kell és mi tilos.

Az ideérkezők először Chernel Istvánnal, a századforduló nagy magyar ornitológusával „találkoznak”. Már az agárdi vasútállomás közelében ott látni a Chernel-emléktáblát. Az ugyan-csak róla elnevezett úton lehet elérni a Chernel István madárvartát, amelynek előtornácán a falba helyezett életnagyságú Chernel-arcmás reliefje köszönti a belépőt. Chernelnek ugyanis nagy érdemei vannak a Velencei-tóvidék madártani-néprajzi feltárásában. Azóta már kihalt népi neveket, vizre, nádra, madárra vonatkozó kifejezéseket gyűjtött össze és örökített meg naplójában (ennek fotómásolata birtokunkban van) és 3 kötetes Magyarország madarai c. nagy művében. Az izes magyar madárnevek gyűjtésével — *Herman Ottóval* együtt — szinte „bartóki” munkát végzett. Chernel István domborművé arcmása mellett ékeskedik a nagy polihisztor, *Herman Ottó* is, azért, mert az 1891. évi budapesti „II. Nemzetközi Ornithológiai Congressus” egy csoportját hozta a Velencei-tó akkor még érintetlen, vízparti madarakban is gazdag déli zónájához.

Az ember azt hinné, hogy a madárvartán, melyet a *Hazafias Népfront*, a *fehértvári múzeum*, a *különböző vállalatok* és a *TIT* támogatnak, minden a madárért történik. Bár fő „profilunk” a madártan és a természetvédelem, egyik legfontosabb feladatunk mégis az itt lakó fiatalokkal való *foglalkozás*. Meghatározott, de az időjáráshoz alkalmazkodó *napirend* szerint valósul meg a *szórakozva tanulás*. A napirendre pillantva mindenki látja aznapi teendőit, amelyek lehetnek egyediek, de legtöbbször párosak, sőt csoportosak.

A *meteorológus* beosztású fiatal méri a levegő és a víz hőmérsékletét reggel, délben, este, leolvassa a páratartalmat és a légnyomást, megméri (ha volt) a csapadékot, megállapítja a levegő mozgását, irányát, erősségét és az égbolt egész napi állapotát. Mindezt följegyzik egy táblára, innen este egy füzetbe — immár hosszú évek óta. Ketten odafönn, a toronyszobában távcsővel (színes határozó könyvvel a kezükben) figyelik a *madármozgásokat* és feljegyzik: miből, mikor és hányat láttak és mit *csinált* a madár? Ez 2 órás szolgálat, váltással. Ismét mások növényt, rovar *gyűjtene*k, meghatároznak és *preparálnak*, mikroszkopizálnak, vagy éppen *olvasnak* (erre nagy gondot fordítunk), az itt összegyűjtött hazai

és külföldi szakirodalomból jegyzetelnek, rajzolnak a saját füzetükbe. De elsajátítják a *lessátorból* való madárfőtőzést is. Ki kell emelni, hogy az éppen adódó fizikai munkák (gyomlálás, kapálás, gereblyezés, szükséges kisebb barkácsolások) sem népszerűtlenek.

Nagyon kedvelik a fiatalok a szárazföldi és a vízi *kirándulásokat*. Ezek fontos szerepet játszanak mindazoknak az ismereteknek a gyakorlatban történő átélésére, melyekről a madárvártán felhalmozott preparátumok, szakkönyvek, audiovizuális bemutatások révén vannak már elméleti ismereteik. A terpen tapasztaltakra azután „otthon” örömmel ismernek rá. A kirándulásokon mindig történik valami romantikus is, vagy ezeket szinte kínálja: a pákozdi 48-as Honvéd-emlékműnél, *Gárdonyi Géza*, *Vörösmarty Mihály*, *Vajda János* — e táj nagy szülőttei — emlékhelyeinél, szobrainál történő megemlékezés. A nagyobb, a „bátrabb” fiúk távolabbi, többnapos kirándulást (Vértes, Bakony) is igényelnek.

Különösen kedvelt és tanulságos tevékenység az országutak áldozataival: a sérülten behozott madarakkal való foglalkozás, azok ápolása, gondozása. Így nyáron megvalósul a „klinika” madárvédelem is. Nincs aztán nagyobb

öröm annál, ha a gyógyult madarat elrepíthetjük, vízre bocsáthatjuk.

Nagyon lekötik a figyelmet a *madárgyűrűzések* is. Este pedig először közösen elkészítjük a nap krónikáját, majd a fiatalok kiselőadásokat tartanak szűkebb pátriájuk madárvilágáról, környezet- és természetvédelmi helyzetéről, népi vagy történelmi nevezetességeiről; máskor pedig a madárvártán található bőséges szakirodalomból. Majd a nap folyamán megtanult — napi 10 — latin madárnév versenyszerű felmondása következik. Minden este színes diáképet vagy színes mozgófilmeket vetítünk élőlényekről, hazai tájakról, magánzólagról lejátszunk valamilyen, a madárvártáról, a Velencei-tóról szóló — rádióban elhangzott — riportot, előadást. Madárhangokat is megszólaltatunk lemezről vagy szalagról. S ha valaki nem tudná kezelni az audiovizuális eszközöket, itt arra is megtanítjuk.

Ám a madárvárta *átapot nyújt* a felnőtt hazai és külföldi kutatóknak is, akik a kapott eligazítás szerint innen szétfutva és ide visszatérve ismerkednek hazánk élővilágával, népével. Hazai tudományos intézmények kutatóinak sora járt itt. Több nyertes vagy jó helyezést elért országos biológiai pályamunka, tanári szakkolgozat, doktori

disszertáció, kandidátusi értekezés készült itt. Új felfedezések is születtek parazitológiai, botanikai és ornitológiai vonatkozásban egyaránt.

Akit vonzanak az agárdi Chernel István madárvártáról olvasottak, jöjjen közénk! Ennél csak többet láthat és hallhat itt, az országnak a maga

nemében ma még egyetlen terepi, állandó helyen levő, komplex képző-nevelő műhelyében, amely jelenlegi helyén a jövőben is szeretné végezni feladatait, hogy kielégítse a természet megismerése iránt megnyilvánuló közművelődési igényeket.

Radetzky Jenő

Honismereti tapasztalatszere Süle Sándornál

Vas megye 30 lelkes honismereti munkása 1977. november 27-én elindult Révfülöpre meglátogatni Süle Sándor nyugalmazott iskolaigazgató gyűjteményét azzal a céllal, hogy egy szorgalmas, egészséges nyugtalansággal teli pedagógus munkásságából erőt merítsenek további munkájukhoz. Az utóbbi években már szinte hagyománnyá vált, hogy a szombathelyi Münnich Ferenc Ifjúsági és Művelődési Központ kirándulásra, tapasztalatszerére viszi a megye honismereti munkásait.

Révfülöpön Süle Sándor fogadta a Vas megyei csoportot, majd az általános iskolákban tájékoztatta őket a községről, a hozzá tartozó településekről és saját munkásságáról. Ebéd után el látogattak a vendégek a lelkes pedagógus lakására. A zsúfolásig töltött szekrényekből egymás után kerültek elő az értékes iratanyagok és tanulmányok.

Süle Sándor gyűjtőszervevénye 1923-ban lobbant fel. Ekkor került kezébe Lukcsics Pál tanulmánya, melyben szülfaluja, a Veszprém megyei Kerta ne-

ve is szerepelt, a gyűjtőmunkáját itt kezdte el, a továbbiakban pedig Pákay Zsolt tanfelügyelő-gyakornok adott értékes segítséget számára. Ezeknek az ösztönzéseknek eredményeként készítette el Kerta monográfiáját, amelyért 1937-ben, egy országos pályázaton I. díjat kapott. Tanítói munkásságának legnagyobb részét is ebben a kicsi faluban végezte.

A vendégek kezükbe vehették és megcsodálhatták a múlt századból származó möringleveleket, határjárásokat rögzítő leírásokat és az 1848-as szabadságharcból való emlékeket. Az utóbbiak között Kiss János kertai ev. lelkész által a pákozdi csatát követő időkben elmondott 25 prédikációjának kéziratát, amelyek egyikében Ferenc Józsefet „koronás haramiá”-nak nevezte. A gyűjtemény értékei a szabadságharc idejéből megőrzött felhívások, Savanyú Jóska, a híres dunántúli betyárvezér perének anyaga, a Balaton című újság 1884—1886. évi számai, s annak az akciónak a leírása is, amelynek során

Batthyány Lajost, az első felelős magyar minisztérium elnökét akarták Jánosházán kiszabadítani.

Sok kiadványt gyűjtött össze a Tanácsköztársaság idejéből, de megőrizte az evangélikus egyházkerület iskolai tananyagát is, akárcsak a kertai katolikus egyházközség 1899-től kezdődő jegyzőkönyveit. A II. világháború idején jelentős eseményt megörökített naplójában, s ehhez felhasználta a frontra küldött és a frontról írt leveleket. Összegyűjtötte Kerta község földosztásának iratait, bejegyezte naplójába a felszabadulást követő esztendőket jelentős eseményeit, és ezek alapján elkészítette faluja felszabadulásának és az utána következő tíz esztendőnek a történetét. Ezzel a munkájával országos III. helyezést ért el.

A csoport tagjai megcsodálhatták gyűjteményében az ötvenes évek első éveiben

megindított „ballonakció” során nyugatról hazánk területére került újságpéldányokat, melyeket — megbízás alapján — tanítványaival együtt szedett össze a község határában.

A fáradhatatlan pedagógus nyugdíjas éveiben sem pihent meg: Révfülöpön folytatja azt, amit Kertán elkezdett. Elkészítette Révfülöp és a hozzá tartozó községek monográfiáját és feldolgozta ezeknek a községeknek földrajzi neveit. 1974 óta vezeti Révfülöp krónikáját.

A szellemi értékek mellett a népi tárgyakat is összegyűjtötte. Egy mű-

Süle Sándor gyűjteményének egyik értékes darabja: kézi faragású kula. Felírása: Asszony ne boszincs — Kardarka ne taszincs (Scheffer László felvétele)

zeumra való használati eszköz, tárgy őrzi a nép hagyományos foglalkozásainak, szerszám- és tárgykészítő lelemenyességének emlékét.

Mi lesz e gazdag örökség, egy életet átfogó gyűjtemény sorsa? — érdeklődtek többen is a csoport tagjai közül. A kérdésre elmondotta: amikor a nyugdíjazását követően elhagyta Kertát, felajánlotta gyűjteményét a tanács vezetőinek, hogy csináljanak belőle mű-

zeumot. Ehhez azonban nem tudtak megfelelő helyiséget adni, így minden anyagát kénytelen volt magával hozni Révfülöpre. Terve az, hogy a pedagógiai anyagot átadja a Pedagógus Szakszervezet Veszprém megyei Bizottságának, s a veszprémi Bem József Általános Iskolában rendeznek belőle állandó kiállítást. A történeti dokumentumokat a Veszprémi Levéltárnak ajánlékozza.

Szabó József

A nyár honismereti eseménynaptárából

Az évenként visszatérő nyári országos honismereti továbbképző alkalmak, az Országos Honismereti Akadémia (Szeged, július 10–15.), a XII. Országos Honismereti Diák-tábor (Miskolc, június 25. — július 4.) mellé ez évben csatlakoznak a VI. Dunamenti Folklór Fesztivál honismereti tanácskozásai, ülészekai is. A hagyományápoló népművészeti együtteseknek és alkotó népművészeknek, az „autentikus folklór” művelőinek ez a nemzetközi rangú se-regszemléje a színes bemutatók és kiállítások mellett több kiemelkedő jelentőségű, honismereti találkozó-nak, konferenciának is otthont ad.

A sort *Baján, július 25-én* a Kórusok Országos Tanácsa Parasz-t-énekkari Bitottságának népdalkör-vezetőkkel kibővített ülése nyitotta meg, ahol a népzenei együttesek mozgalmi fejlesztésének időszerű kérdéseiről (előadó *Szathmári Károly*), valamint az 1977. évi Kecskeméti Népzenei Találkozó tanulságai-ról (előadó *dr. Kálmán Lajos*) volt.

Kalocsán, július 27-én a Bács-Kis-kun megyei földrajzinév gyűjtők ta-lálkozásójával összekapcsolt tudomá-nyos konferenciára került sor. Itt a következő előadások hangzottak el: *Kázmér Miklós*: A mai helynévanyag

és a nyelvtörténet. *Vörös Antal*: Helyneveink településtörténeti hát-tere. *Kuczay Károly*: A „vizvette” he-lyek neveinek művelődéstörténeti tanulságai. *Bognár András*: A Jász-kunság földrajzi neveinek rendszere.

Baján egy másik honismereti ta-nácskozás is volt július 29-én, össze-kapcsolva „A folklór a mai életben — A népművészeti együttesek mint művelődési közösségek” c. pályázat ünnepélyes eredményhirdetésével. A pályázatot *Andrásfalvy Bertalan* értékelte, a pályadíjakat pedig *Vitányi Iván* adta át. Ezt követően *Mor-vay Péter* tartott vitaindító előadást a honismereti mozgalom néhány idő-szerű kérdéséről. Erre az alkalomra terv szerint egy kiadvány is meg-jelenik, amely szemelvényeket közöl a díjnyertes pályamunkákból — kö-zöttük a népművész festőasszony, *Pozsgai Pálné* életművéből is. (Két képét a hátsó borítón közöljük).

Kecskeméten, július 27-én és 28-án „A folklorizmus egykor és ma” c. nemzetközi tudományos tanácskozás zárta a sort. Ezen a témakör tudomá-nyos kutatásának kérdéseiről, a folklorizmus közművelődési és kö-zösségalkotó szerepéről, az irodalom, a film és a zenei élet kapcsolatos kérdéseiről hangzottak el előadások, hazai és külföldi előadóktól.

M. P.

Búcsú Gáspár Simon Antaltól¹

Gáspár Simon Antalnak, a „Népművészet Mesterének” teteme nyugszik e gyászos ravatalon, melyet árván maradt gyermekei, özvegye, rokonsága, a Bukovinából hazatelepített székelyek tömege, élete bevégezése helységének népe, barátai — s mind, akik szerették Anti bácsit — vesznek körül mély gyásszal.

En is eljöttem Anti bácsi, leghűbb munkatársam temetésére, hogy végtisztesség tételekor sok tanítását megköszönjem és ugyanakkor elmondjam, hogy ki volt Anti bácsi és miként élte életét.

Bukovina Istensegíts nevű községében született földműves család gyermekeként. Ifjúságában hajnali misére járt, karácsonykor kántált a házak előtt és betlehemeset játszott, aprószentekelni járt a szép hajlandós ágakkal, búzát hintett újkör, vidimusz volt a házszentelésnél, legény és muzsikus a farsangok táncaiban, hamvazó szerdán pedig hamvazkodó-gondolkodó ember, s így tovább az esztendő minden napjának tudója, ismerője, örömeinek megélője, de a munkának örökös rabja megszállotta és vezetője.

A templomban megtanult minden egyházi éneket. A világi összejöveteleken magába szívott minden világi dalt. Csikból 1764-ben kiűzött ősei amilyen műveltséget új élethelyükre, Bukovinába magukkal vitték és az idegen környezetben megőrizték, annak Anti bácsi minden részét tudta. A negyvenes években történt hazatelepedésekor minden szellemi kincsét magával hozta Magyarországra. Azt lehet mondani, hogy az elvitt kulturális anyagot töretlenül, épen, teljességében visszahozta és mindenkit megtanított rá, aki kérdezte. Nekem *Kájoni János* énekeskönyve dallamait énekelte, mely könyv 1876-ban Csiksomlyón kotta nélkül jelent meg. Sok-sok világi éneket is tanultam Anti bácsitól.

Mesélt vég nélkül, ha kérték. Leírta a XVII. századi „Dúsgazdagot”, amit otthon házról-házra járva játszottak; te-leírta a fűzetek hosszú sorát. Szép frással!

Levelezésben állott az amerikai *Reginába* települt *Barabás Mártonnal* és *Fülöp Fánival*, akik 1907-ben Bukovinából Amerikába vándoroltak. Kölcsö-

nösen tájékoztatták egymást sorsukról és megemlékeztek e levelekben a szép gyermekévekről, melyhez hasonlót sehol a világon nem találtak. Pedig teljes az amerikai ellátottság..., csak az a baj, hogy elvesz-belevesz-odavesz mindenki, ki a vizen átmegy, mint a tengerbe hullott könnyesepp... Barabás nem tud az unokáival beszélni...

Bukovina 14 000 székely-magyarja a negyvenes években a Bácskába telepedett haza Anti bácsival és családjával együtt. Onnan felkereste a legelső hazatelepülőket az *Al-Duna mellett* — Székelykevét, Hertelendi-falvát —, hogy legénykori látogatásának emlékeit felidézze.

A rövid bácskai tartózkodás után az életben maradt székelységgel együtt Anti bácsi is Tolna megye Völgysegi járásába került, Nagyvejké községbe. Hazatérésük óta megelégedett és boldog volt itthon Magyarországon, egyetlen panaszos szó nélkül túrta az új életrendre való szoktatást.

Sokat olvasott, írt, tanult, utazott. Messze meghaladta sorstársait, magasan följük emelkedett. Szülőföldjéről senki se beszélhetett szívesebben, okosabban, alig hiszem, hogy valaha, valaki többet mondhatna a tájról, s annak embereiről, mint amit Anti bácsi tudott és mondott. Sok ismeretéért a néprajzosok hosszú sora kereste fel otthonában, de gyakori vendége volt a budapesti tudományos helyeknek és a magyar rádióknak is.

Anti bácsi boldogsága a Népművészet Mesterévé való avatásával jutott a legmagasabb pontra. Büszkén és öntudatosan viselte az elismerés és megbecsülés szép jelvényét.

Minden hazatelepített testvére volt, mindenkiről tudott, sőt nyilvántartotta őket. Szeretetét egész életén át sugározta imádott családjára és környezetére. Nem feledkezett meg letelepítőjükről, *dr. Bodor György* kormánybiztosról, akinek telepítési tetteit koporsójánál személyesen köszönte meg.

Anti bácsinak minden tette tiszteletet érdemel. Életpéldája minden magyar ember számára minta lehet.

Anti bácsi! Mindent köszönünk: a sok-sok tanítást, az élő emberszeretetet, a hűséget, a példát! Isten adjon békeséges, örök nyugodalmat!

Domokos Pál Péter

¹ Elhangzott 1978. februárjában a temetésen (Szerk.)

A szécsényi Helytörténeti Múzeum baráti köre

A Nógrád megyei Múzeumi Szervezet új intézményeként 1975. április 29-én nyitotta meg kapuit a Helytörténeti Múzeum Szécsényben. Otthont az egykori Forgách kastély adott számára. Az erősen elhanyagolt állapotú XVIII. századi barokk műemléket hosszú és igen költséges munkával a megyei tanács újította fel és adta át a múzeumot szerető embereknek. A kastélyban két állandó kiállítás — Vadászat, vadgazdálkodás (a Magyar Mezőgazdasági Múzeum rendezésében) és Nógrád megye régészete —, s több időszak, elsősorban képzőművészeti kiállítás várja a látogatókat.

Ebben a múzeumban kezdődött meg a baráti kör szervezése. Úgy véltük, a helybeliek érdeklődése, igénye egy ilyen társadalmi kör iránt elegendő alap annak létrehozására. Tanulmányoztuk más, hasonló jellegű körök életét, működési szabályzatát, programját. Eközben jött segítségünkre a véletlen, és mint később kiderült, egyúttal a szerencse is. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Körének szervezője (az azóta elhunyt, jóemlékeztető *Mikes József*) felkereste a múzeumot és együttműködésre hívott bennünket. Szécsény híres a mezőgazdaságáról, évszázados múltira visszatekintő mezőváros, a mezőgazdasági termelésnek, oktatásnak hosszú és nemcsak hagyományai vannak itt, és egyrészt ebből a szempontból láttuk indokoltnak a csatlakozást. Másrészt arra is kellett gondolnunk, hogy így jelentős segítséget kapunk a működés beindítására, programjaink megszervezésére és anyagi kiadásaink támogatására. (Mindezek mellett tartalmában megőrizzük helytörténeti jellegünket is!)

1977. január 31-én gyűlt össze az alakuló közgyűlés, ahol képviseltette magát a Mezőgazdasági Múzeum Baráti Körének Országos Elnöksége és a Nógrád megyei Múzeumi Szervezet is. A szervezeti szabályzat ismertetése után a tagság vezetőséget és számvizsgáló bizottságot választott. (Elnöke a II. Rákóczi Ferenc Mg. Tsz-t irányító *Boros Béla*, titkára a múzeum igazgatója, a gazdasági ügyek intézője pedig *Horváth Béláné* lett.) A közgyűlésre óvatossággal várunk, mint az AFESZ szocialista brigádja, építőipari segédmunkás, állatorvos stb. Valamennyiük közös ismérve: szeretik szülőföldjüket, ezt a girbe-görbe Palócországot, szeretik Szécsényt, magukénak érzik és vallják a múzeumot.

Első lépésként valamennyi tagunkat elláttuk igazolvánnyal. Ízléses, zöld műanyagborítású igazolványt kaptak mindazok, akik a jelentkezési lapot, fényképet és az éves tagdíjat — felnőtteknek 36 Ft, diákoknak 12 Ft — beadták. Az igazolvány birtokában díjtalanul látogathatják a Mezőgazdasági Múzeum kiállításait, s a megyei múzeumigazgatóság által kiadott betétlap segítségével hasonló módon a megye múzeumait és kiállítóhelyeit.

Rövid idő alatt sikerült elérnünk a 150-es taglétszámot. Jelenleg már 214-en vagyunk! Tagságunk összetétele rendkívül vegyes, valamennyi korosztály és réteg képviselve van, az általános iskolásoktól a nyugdíjasokig. Az országgyűlési képviselő, a gyárigazgató, a pedagógus éppúgy tagja a körnek, mint az AFESZ szocialista brigádja, építőipari segédmunkás, állatorvos stb. Valamennyiük közös ismérve: szeretik szülőföldjüket, ezt a girbe-görbe Palócországot, szeretik Szécsényt, magukénak érzik és vallják a múzeumot.

A baráti kör munkaterv és gazdasági költségvetés alapján tevékenykedik. 1977. évi programja igen változatos volt. Az agrártörténeti előadásokat a Mezőgazdasági Múzeum segítségével szerveztük, filmvetítéseket láthattak stb. A múzeum valamennyi rendezvényére, kiállítására névre szólóan meghívtuk őket. **Kiemelkedő rendezvényünk volt az 1977. májusában szervezett autóbussz-kirándulás, amelyen csaknem 90-en vettek részt.** A cél: Nógrád megye irodalmi emlékhelyeinek meglátogatása volt. Utunk

során felkerestük Csesztvén *Madách Imre* kúriáját, Balassagyarmaton a Palóc Múzeumot és a Madách, Mikszáth emlékszobákat. Következő állomásunk Horpács volt, ahol *Mikszáth* emléke előtt tisztelegtünk, végül pedig megmásztuk Nógrád várát. Több esetben vettünk részt az országos baráti kör rendezvényein, képviseltettük magunkat 1977. áprilisában a Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köre küldöttértekezletén. Tagjaink közül többen részt vettek tanulmányutakon Csehszlovákiában és Leningrádban.

Októberben volt a legtöbb rendezvényünk. Kiállítást rendeztünk a tagság által gyűjtött-ajándékozott tárgyakból, dokumentumokból. A Baráti Kör egyik alapvető feladata éppen az, hogy gyűjtő, leletbejelentő munkával segítse a múzeum munkáját. A tagok által gyűjtött anyagok elsősorban családi eredetűek, a sajtójukat hozták el, és számos esetben felhívták figyelmünket: X. Y-nál van néhány szép bútor, Z-ék elköltöznék, régi iparos család, érdemes lenne kimenni hozzájuk stb. Ugyancsak ebben a hónapban rendeztük meg az első múzeumi vetélkedőt is a helyi középiskolások számára a szülőföld ismeretéből. Noha az első rendezvény „betegségei” láthatók voltak, összességében jól és hasznosan szórakoztak a résztvevők. Jutalmul — stílszerűen — sok szép múzeumi műtárgymásolat, poster stb. közül választhattak.

Október 30-án volt az első beszámoló közgyűlésünk. Ezen a vezetőség számot adott az eltelt időszak eseményeiről, problémáiról, majd a tagság elé terjesztette az 1978-as munkatervet. Elhangzott jónéhány ötlet, javaslat. Az egyik felvetés nyomán kérdőívet küldtünk ki az év végén mindenkinek, hogy felmérjük elképzeléseiket, terveiket. A válaszok értékelése során derült ki, hogy a tagok nagy része aktívabban szeretne részt venni a kör munkájában. Ennek egyik formája lesz a Baráti Kör Klubja, amely minden hónap első hétfőjén tartja rendezvényét. Noha a klub programja kötetlen — beszélgetés, zenehallgatás stb. —, alkalmanként egy-egy előadás is elhangzik majd, de lesz házi hangverseny, filmvetítés, játék stb. is.

Az aktivitás fokozásának másik lehetősége a kiscsoportos foglalkozás. Az általános iskola felsőtagozatos és a középiskola tanulóiból létrehoztuk az ifjúsági csoportot. Ok külön vezetőséget választottak maguknak, saját munkatervük van, de ez nem zárja ki, hogy a felnőttek közös rendezvényein is részt vegyenek.

A másik csoport a Hazafias Népfronttal való együttműködésünk során jött létre. A községi szervezetben ugyanis működött egy honismereti csoport, több-kevesebb rendszerességgel. A községi titkár javaslatára a csoport egyesült a baráti körrel. Helyet kaptak a múzeumban, a Népfront továbbra is támogatja őket, sőt a községi tanács anyagi segítségével a krónikaírást is vállalták.

Megszerveztünk egy *műemlékvédelmi csoportot*. Feladatuk a nagyközségi és a járási műemlékek társadalmi felügyelete: azok állapota, rongálódások, károk — tehát általában a kevés számú, de nekünk nagyon értékes történeti emlékeink — állandó figyelése, óvása. A másik csoport egy országos felhíváshoz csatlakozik, amelyben az értékes természetű növények magvainak gyűjtésére szólítottak fel. E gyűjtőmunka iránymutatására, összefogására alakul meg az ún. *növényi génbank csoport*.

1978. évi terveink között szerepel még néprajzi előadássorozat, múzeumi vetélkedő az üzemek dolgozói között, kiállítás egy tagtársunk gyűjteményéből, gyalogtúra a közeli Szojka völgybe, kirándulás Rozsnyóra, társadalmi munka, valamint részvétel az Országos Elnökség által szervezett rendezvényeken, tanulmányi kirándulásokon stb.

Úgy látjuk, elértük azt az alaplétszámot, ami a folyamatos működéshez szükséges. Most már a tartalmi munka mélyítésén, színvonalának növelésén van a fő hangsúly. A csoport kiállta az első esztendő próbáját, igazi közösségéé válása most kezdődik. Bízunk benne, hogy sikerülni fog.

Praznovszky Mihály

Jókai Mór és szülővárosa*

Komárom a XIX. század elején, tehát *Jókai Mór* születésekor élte fénykorát. Feljegyezték, hogy egy-egy farsangi karneválon háromszáz szánkó is felvonult a város főutcáján. A gazdasági jólét a napóleoni háborúktól kezd emelkedni, amikor megerősítik a város védelmi rendszerét, sőt amikor 1797 decemberében a pozsonyi diéta oly hirtelen bezárta kapuit, a Napóleon ellen felkelt nemesség Komáromban szállt táborba. Így került ide maga *Csokonai* is, amikor a hadbaszállt nemeseket üdvözölte versével. A nagyarányú építkezések fellendítették a helyi ipart és kereskedelmet is. Számptalan céh működött a városban, és mindegyik céh tagjai más-más ruhát viseltek. Messze földön híresek voltak a komáromi gombkötők és mentekészítők. Remekeiket, a komáromi mentét egészen a második világháborúig viselték a kurtanemesi származású szekeresgazdák, kiknek saját bandériumuk volt, száz válogatott legénnyel. A szerzőnek még volt alkalma látni a saját zászlajuk és kapitányuk vezetése alatt felvonuló lovasbandériumot. De a vízimolnárok sem maradtak el a dicsőségben, és tarka, kelepelő hajóikkal végigállták a győri Duna-ágot, az ő lisztjükből készült a híres komáromi cipő, amit a terebélyes asszonyságok nagy asztalokon árultak a városház előtti piacon. De szólnunk kell még a halászokról és a hajóácsokról, a büszke superokról — lévén Komárom három folyó városa —, kiknek hajói fával, gabonával megrakottan leúsztak egész Szerbiáig. A céhek sokasága, lakóinak gazdagsága jellemezte tehát a századfordulón Komáromot. A törökök elől menekülő rácok egészen a városig felhajóztak dereglyéikkel, ott letelepedtek és felvirágoztatták a kereske-

Komáromi kalendáriumból való kép. (A XIX. szd. első fele)

* Részlet a szerző *Jókai* nyomában című, készülő monográfiájából.

delmet. A város főutcáját el is nevezték Rác utcának, mivel ott álltak a kereskedők gyönyörű palotái. Köztük a Brazovics-ház, amelynek gazdjáról az Aranyember című regényben olvashatunk. S a város lakóinak ajkán még ma is él a víztorny mellett Rác-kert emléke, amely a rácok temetőkertje volt.

A virágzó gazdasági élet — főként a Duna jóvoltából — magával hozta a szellemi kibontakozást is. Itt jelenteti meg Pécseli József 1790—1792-ben az első magyar nyelvű antológiát Mindenés Gyűjtemény címmel. *Kultsár István*, a tudós komáromi tanár volt a megalapítója a Hazai Tudósításoknak 1806-ban, amely Magyarország első országos jellegű hírlapja volt, s az ő jóvoltából Komárom már 1828-ban nyilvános közkönyvtárral dicsekedhetett. Szólni kell még a Komáromi Kalendáriumról is, amely *Weinmüller Franciska* nyomdájában készült. A szerkesztők között ott találjuk a helyi gimnázium híres tanárát, *Czuczor Gergelyt* is.

Ebben a jómódú és szellemileg felvilágosult Komáromban látta meg a napvilágot *Pulay Mária* és *Jókay József* városi árvagyám sorrendben ötödik gyermeke, akinek megérkezéséről az apa így emlékezik meg: „1825 esztendőben az isteni kegyelmes gondviselésnek irántam és házam népe iránt való jóságát tapasztaltam különösen. Most ugyanis a feleségem sok betegeskedés után szerencsésen szült egy fiát februárius 18-án délután négy órakor, amidőn én bizonyos dolgok végett Bagotán voltam. Ezen kis fiunkat megkereszteltük 20-án Móricznak.”

A komáromi kollégium diákja

Vörösné, a Jókay család mindenese azzal a nagy újsággal fogadja az iskolából hazatérő Esztikét, hogy a kis Lajoska visszajött a mennyországból. Az újszülött valóban a Lajos nevet kapta volna, ha a keresztszülők — szám szerint tizenhatan — nem tiltakoznak, mivel alig pár esztendő alatt a Jókay család már két kis Lajoskát kísért ki a komáromi temetőbe. Így aztán a családfőnek, Jókay József városi árvagyámnak kedvenc hőséről, Benyovszki Móricról keresztelték el a család sorrendben harmadik élő gyermekét — Károly és Eszter után — Móricra.

Nagy is volt a tisztesség a komáromi Móricok között. Lévény mindegyik jómódú szekeresgazda, minden család három nap ingyen fuvarát vállalt a Jókay családnak a Nagy Mihály és a Szombathy utca sarkán épülő házánál. Fel is épült hamarosan az új hajlék, és a kis Móric még két éves sem volt, amikor a család a Vármegyeház utcából¹ — ahol csak bérben laktak — a saját otthonába költözött.

Ez volt a kis Móric számára a gondtalan gyermekévek tanyája. Meleg családi környezetben nőtt fel, patriarchális légkörben, amely oly jellemző volt a régi Komáromra. A névnap ünnepségek, a szűnni nem akaró disznótorok, s a rokoni összejövetelek szinte egy nagy családdá forrasztották össze a város lakóit.

Vály Mari, Jókay Eszter lánya így emlékezik a múlt századi Komárom légkörére: „A szabadságharc előtti időben rendkívül élénk társas élet virágzott Komárom városában. Olyan igazi, keresetlen, minden teketória nélküli barátságból származó összejövetelek tették rövidde a téli estéket, mikről a mai kor gyermeke már fogalmat sem tud alkotni magának.”

A családi otthon hatásairól és a meghatározó benyomásokról *Lengyel Dénes* az írója, hogy „... A komáromi otthonban alakultak ki (Jókai) jellemének fő vonásai; a szelídség, a hazaszeretet és a humanizmus.”

Jókay József, az apa, költői lélek, maga is szorgalmasan forgatja a tollat, Jókayné *Pulay Mária*, típusa volt a férfias lelkű asszonynak, aki a család minden gondját a vállára tudta venni. El is nevezték hamarosan „Jókayné uramnak”. Maga az író így emlékezik vissza a családi házra, annak meghitt légkörére: „Kora gyermekésemektől kezdve mindig a legjobb családi életet láttam magam körül. Otthon mindenki szeretete egymást; szüleim, testvéreim engemet valamennyien és én is őket. Soha egy zokszó nem hangzott a házunknál. És ahova idegen helyre kerültem, mindenütt valódi puritán szokások, jellemes, derék emberek álltak előttem. A pozsonyi, pápai, kecskeméti házigazdáimnak családjával úgy összerokonultam, hogy ivadékaik késő korukig testvérüknek néztek.”

A Jókai-ház² tágas, három szobából álló épület volt, a Szombathy utca felőli oldalán széles „gang”-gal. Az épület részletes leírása Vály Maritól maradt ránk, aki

¹ A Vármegyeház utcai házat a szabadságharc során lebombázták, majd később újjáépítették, nagyjából megőrizve az épület eredeti architektúráját. Az épületen a költő emléktáblája áll.

² A Jókai-ház emléktábláját 1881-ben leplezték le a szülőházon és a családi házon is.

külön kiemeli a folyosó boltíveit tartó vörös márvány oszlopokat, amelyekből még ma is látható egy-kettő a muzeális emlékként kezelt Jókai házban. Alig kőhajításnyira esik innen a kálvinista kollégium, ahol Jókay Eszter férje, a tudós *Vály Ferenc* tanított. Ide vitte el Mórícot édesapja alig öt és fél éves korában, hogy a tudományokkal ismerkedjék. A kollégium kis harangja szép csilingelő hangjával hívta a város tanulni vágyó ifjait. Jókay Móríc azonban soha nem várta be a harang hívó szavát. O már jó egy órája ott ült a professzori dolgozószobában Vály Ferencel aki az angol és francia nyelvre tanította ifjú sógorát. Vály hamar fölfedezte a géniust a kis Mórícban. „Egy Jókay Mórícnak kivételes embernek kell lenni” — mondta. A mindig halk szavú és túlságosan is szerény Vály Ferenc volt az ifjú szellemi és lelki formálója. Vály Ferenc lánya így ír a híres kollégiumról: „A komáromi kálvinisták szép tornyú templomával átellenben, nagy kiterjedésű, virágos udvar belső végén állt az egyszerű, de tekintélyes alakú, szilárdan megépített, egyemeletes kálvinista kollégium. Bádoggal bevont kicsi tornyának harangocskája igyekezett minden alkalommal legalább néhány másodperccel megelőzni vékony hangjával a város összes harangját mikor csak valami rendkívüli esemény hirdetésére megmozdítandók voltak néhez ércnyelvéket.” Az épület homlokzatán a következő szövegű márványtábla állt:³

MUSIS POSITUM
SUMPT. ECCL. REF. COMAROM
MDCXCVI

Innen került ki a magyar tudományos világ sok jeles képviselője. Jókain kívül *Péczei József*, *Tóth Lőrinc*, *Beöthy Zsigmond*, *Beöthy László* és még sokan mások. Sőt a neves épület már régebben beírta a nevét a magyar irodalomtörténetbe, mivel falai között ismerte meg *Csokonai Vitéz Mihály* szerelmi költészetének ihletőjét, *Vajda Júliát*, az örök Lillát.

Erdemes megállni még egy pillanatra Vály Mari emléke előtt. Jókay Eszter lánya rajongásig szerette és bálványozta a nála alig 15 évvel idősebb Mórícot. Több volt ez mint egyszerű rokon szeretet. Jókai volt a fiatal lány számára az elérhetetlen ideál; nem csoda hát, ha az író halála után egy nagy terjedelmű monográfiában állított emléket Jókai Mórának.

Jókai Mór évtizedekkel később is kedvesen emlékezik komáromi iskolájára. Különösen az első tanítója hagyott emlékezetében igen mély nyomot: „Volt az elemi iskolában egy kedves tanítóm, Székely Sándor, aki a lecke után sokszor ott tartott az iskolában s mesélt nekem régi szép adomákat Mátyás királyról.” Mesterének névnapjára írja Jókai az első versét 1832. március 16-án.

Éltesd uram Tanítómát,
Tartsd meg az én rectoromat,
Hogy a jóra vezéreljen,
Hogy az ördög kárt ne tegyen
Az én lelkemben.

Jókai még komáromi diák, s mindössze kilenc éves, amikor az első, nyomtatásban is megjelent verse megszületik. Maga az író így meséli el az esetet: „Történt, hogy odafönt járt Komáromban Tóth Lőrinc,⁴ a tudós akadémiától pályakoszorúzott költő (Komárom a poéták hazája) s meglátta az én versemet. Elhozta Pestre és kiadta... Ez volt a fátumom. Ezzel el volt döntve, hogy nem lesz belőlem se szolgabíró, se vicefiskális.”

„Az én időmben a komáromi Kollégium volt a Felvidék Mekkája — írja később Jókai — ahova nemcsak a megyebeli fiatalság, de a szomszéd Pozsony megye... ifjú nemzedéke is begyülekezett. A komáromi Kollégiumból kerültek ki sok nevezetes tudósok és írók, akiknek sorában főlemlítem... Pécelít... Tóth Lőrincet, Beöthy Zsigmondot... (Magam se húzom le a fejem az asztal alá). A „Muisis positum” épület szellemfénye szétragyogott az egész Felvidéken.”

³ A műzsák otthonának állította a komáromi Református Eklézsia 1796.

⁴ *Tóth Lőrinc* (1814—1903) Komárom egyik büszkesége. Alig 22 éves, amikor az Akadémia fölveszi tagjai közé. Neves jogtudós és drámaíró. A Hunyadi László című dráma szerzője. 1848—1849-ben tagja volt a Honvédelmi Bizottmánynak, ezért Világos után halálra ítélik, majd kegyelemben részesül. Szülőházán emléktáblát és domborművet helyeztek el, amely 1945-ig díszítette az épület homlokzatát. A táblát a Református Egyház őrzi.

A komáromi ügyvédbojtár

Jókai — miután Kecskeméten befejezte tanulmányait — azzal az elhatározással indult haza Komáromba, hogy prókátor lesz, ahogy azt édesapja meghagyta. Be is állt patvaristának *Asztalos István*hoz, a neves komáromi prókátorhoz. Háromnegyed évig bojtárkodott, s közben tovább dolgozott Kecskeméten megkezdett regényén, a *Hétköznapok-on*. Mivel a Szombathy utcai családi háznál nem lelt nyugalmat a munkához, minden szabad idejét a romantikus szigeti kertjükben töltötte. A kis kerti fakunyhó volt a kedves tanyája: „Oh — írja ő maga — az a kis fakunyhó ott a dunaszigeti gyümölcsöskertben,⁵ az volt az én legdrágább palotám, amiben valaha tanyáztam. Ott írtam meg első regényemet. Egy másik fontos adat: „Itt szövődik Asztalos Etelka iránti szerelme” — írja ekkorról *Lengyel Dénes*.

Eszményi szerelem bontakozik ki a szigeti kertben. Jókai megmagyarázza Etelkának, hogy ő a szabadban fel-alá járkálva költi regényeit. Ezért kérdi tőle a tengerszemű hölgy: „Eszterint, mikor ön azon a hosszú sétányon végig vágat sebes léptekkel, olyankor sem lát, sem hall? — De igen, látok füvet, fát, virágot, gombát, fatörzset, szederindával befutott nádkunyhót. Azokhoz hozzákötöm a gondolataimat, mint a pók fonalat; hallok is sárgarigó fütyöt, cinegecevevegést, távol a hajókról jövő túlkölést, szunyograj zümmögését; az nekem mind sűg, mesél valamit, a döngő darsz kölcsönadja szárnyát a képzeletemnek... akkor aztán beveszem magamat a mi kertünk kis fakunyhójába s ott senkitől sem háborgatva, leirom azt a képet, ami a lelkem előtt áll.”

A kisvárosi pletyka, ami nagyhatalom volt az akkori Komáromban, tragikusan elrontotta a két fiatal szerelmét: közéjük állította a vallási különbséget. „Míg én élek — jelentette ki Jókainé uram — meg nem engedem, hogy az én fiam katolikus lányt vegyen el.” Etelkát annak az esztendőnek őszén kísérték ki a komáromi temetőbe.

A Jókay családban igazi patriarchális rendszer uralkodott. Mindig együtt volt az egész nagy família, hol a családi háznál, hol Károlyéknál — aki a jogot vitte tovább az édesapja után —, hol pedig Eszteréknél, a Kapitány utcában. Vályék a kollégium mögötti rektori lakást bérelték,⁶ amely kertjével az iskola, ablakaival pedig a Kapitány utca felé fordult. Egy alkalommal, amikor a Szombathy utcai házat vendégek foglalták el — belőlük soha ki nem fogyott az öreg Jókainé —, Móric is Vály sógoréknál tartózkodott, itt érte őt *Petőfi* látogatása. Találkozásukat Vály Mari így mondja el: „... Ez valami idegen — vélte kedves apám, és sietett kinyitni az ajtót, melyen egy szokatlan öltözötű, az én kis Móric bátyámnál jóval alacsonyabb barna fiatalember jött be gyors mozdulattal, s mintha az én kis Móric bátyámon kívül mást nem is látott volna, hozzá sietve átölelte. »Rád találtam hát végre Marci szentem!« — mondá örvendezve. »Petőfi ez a jó fiú, kedves Eszter néném, Feri bátyám« — magyarázta a feltalált és megölelgetett Marci szentem. — »Te csak megtaláltál — folytatá aztán Petőfihez szólva —, mert nem voltam elveszve. Dehát te hol jársz itt, ahol a madár sem jár?« — »Hát tudod, kint sétáltam, mint az árva gólya a Duna parton, mikor a Bécs felé menő gőzös indulóban volt; gondoltam egy ugrásra meglátogatlak... rossz fiú, mert tán egészen el is feledkezteél rólam?« Kis ideig még évelődtek, beszélgettek ott együtt az anyémekkel, aztán elmentek a szigetre⁷ sétálni...» A komáromi Duna-szigetről *Takáts Sándor*,⁸ a város neves krónikása ezt írja: Ki nem olvasta az Arany-emberben a Senki-szigetének megragadó leírását? Ne higyük — amint sokan állítják —, hogy ez is Jókai ragyogó fantáziájának teremtése! Ifjúkori emlékének a felújítása ez. A senki-szigetének a leírása, fái, virágai, vizinövényei ugyanis a valóságban a komáromi sziget hű festése. Ha valaki virágfakadáskor a Dunán Komárom mellett utazott, láthatta a Senki-szigetét. Óriási fehér és rózsaszín folt ilyenkor

5 Jókay József 1820-ban vette meg a szigeti kertet, melyet a család oldalágon 1904-ig birtokolt.

6 A Kapitány utcai rektorlakot a városrendezés során 1963-ban lebontották, pedig annak idején Petőfi is itt szállt meg.

7 A szigeten épült fel az első Jókai emlékmű, az ún. „filagória”. Alatta állt Jókai mellszobra (1908), azonban a háborús évek során elpusztult. A „filagória” ma is eredeti állapotában látható.

8 *Takáts Sándor* (1860—1932) komáromi születésű történész. Előbb a bécsi, majd a pesti levéltár igazgatója. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának. Számos történelmi és irodalomtörténelmi tanulmány szerzője. Nevéhez fűződik Komárom történetének tudományos feldolgozása is.

a komáromi sziget, telve madárénekkel. S ha ilyenkor erősebb szél fúj, a hulló szirmok millióját sodorja a Dunába.”

Jókait más tekintetben is meghihlette Komárom. Ismét Takáts Sándort idézzük: „E sorok írójának még meg volt a szerencséje, hogy személyesen ismerhette a nagy költőt. Hát bizony egyébről sem beszéltünk, mint szülővárosunknak, Komáromnak múltjáról. S én, a város monográfusa, álmélkodva hallgattam, minő alaposan ismeri ő e sokat szenvedett város múltját. Nem csoda tehát, hogy oly mesteri módon és mégis oly híven írta meg a komáromi nagy földrengést, a dunai híd leszakadását, a nagy tűzvészt stb. A monarchiáról szóló nagy munkában is ő akarta Komáromnak és vidékének múltját és jelenét megírni. Nagy kár, hogy a betegség ebben megakadályozta. Így aztán nekem kellett megírnom.

Mikor költőnknek ideje is az estvéhez közeledett, s mikor utolszor fordult meg Bécsben, felkeresett ott a levéltárban. Szokása szerint ezzel állt elé: No, mit csinál a mi Komáromunk? Ezúttal én meséltem neki a városi jegyzőkönyvekből vidám és regényes dolgokat. Szép két szemei felragyogtak olykor s így szólt hozzám: Ócsémuram, mért nem mondta előbb ezeket, mily szép dolgokat írhattam volna belőlük! Még megtehefi — mondám én. — Már késő — felelé ő. S csakugyan késő volt...”

A komáromi föld

„Kossuth Lajos temetése óta nem volt ilyen díszes temetés, mint amivel Jókai Mórt kísérte utolsó útjára a közrészvét” — írja a temetéséről a Pesti Hírlap. A gászszertartás a Nemzeti Múzeum előtt zajlott le. Komárom képviselője, Tuba János⁹ országgyűlési követ, a Kerepesi temetőben búcsúzott el a város nagy fiától. „Szülőfölded van itt haló poraidnál. Búcsút venni jöttünk. Éltednek reggelén Komárom köszöntött az első »Isten hozott«-tal, illő, hogy Komárom mondja az utolsó »Isten hozzád«-ot is midőn pihenni a sírok éjjelebe térsz. Elsők voltunk az örvendezők között ringó bölcsőd körül és most sírodnál a gyászolók között az utolsók vagyunk... Komárom adott a világnak téged és te egy világot adtál nekünk cserébe, melyet eget vívó fantáziád a héroszok ezreivel népesített be, és a tündérország központjává szülővárosodat, Komáromnak rom és dicsőség-lakta ősi földjét tetted... Halhatatlanná lett városunk általad. Elpusztulhat, elsöpörheti a föld színéről forgó viszontagságok vihara, de emléket időtlen időkig megőrzik dicső műveid... Második édesanyád: szülővárosod mély gyászba öltözött. Szülővárosodból, szülőházad földjéből hoztunk magunkkal néhány porszemet. Hadd vegyüljön össze a bölcsőd ringató édes anyai föld sírod göröngyével s tegye szebbé, édesebbé síri álmodat s öllekzezzék majdan hamvadó poraidal... Örök büszkeségünk, fényes dicsőségünk, világokat hódító diadalmi utadból pihenni e sírba tért komáromi fiú: Jókai Mór, Isten veled!” Tuba János beszédének végeztével a komáromi földet beszórták a nyitott sírba, és Csóka Józsi komáromi cigányprímás zenekara eljátszotta Jókai Mór kedvenc nótáit.

Dr. Szénássy Zoltán

⁹ Tuba János (1863–1921) Komárom város közigazgatója és országgyűlési képviselője. Neves publicista, a Komáromi Lapok főszerkesztője. Sírfelirátának szövege: Szülővárosáért élve nemzetének dolgozott.

Társadalom és település Földes családjainak múltjában

A Honismeret hasábjain 1977-ben két írást is olvashattunk — *dr. Vörös Károly* és *Molnár József* tollából — a genealógia fontosságáról. Különösen az eddigi család-történeti irodalomban szinte teljesen elhanyagolt paraszti és kismemesi családok története feltárásának szűkségéről, amelyek sok új eredménnyel bíznak nemcsak a helyi, hanem az országos történetírás számára is.

A Földes történetét kutató évszázadokra visszanyúló emlékekre bukkan. Több adatot ismerünk, amelyek szerint a település már az Árpád-házi királyok idejében létezett. A legrégebbi ismert forrás 1198-ból való. *Herpai Gábor*: Földes község története c. alapvető munkáján kívül nagyon sok és különféle kiadványban találhatóunk szórványadatokat. Jó pár évvel ezelőtt Földes történetét olvasgatva felmerült bennem a község családjainak megismerése iránti vágy, melyet csak erősített néhai *Karacs József*, szeretett nagyapám is. Az ő elbeszélései alapján kerestem-kutattam a régi könyvekben, levelesládákban. Bőngésztem az országos, a debreceni és a nyíregyházi levéltárakban, ahol nemcsak a Karacs családra, hanem szinte kivétel nélkül az összes földesi családra vonatkozóan találtam adatokat. Nagy segítségemre szolgált több földesi család iratanyagának átnézése is, ezeknek jó részét lemásoltam.

A magyar családnevek állandósulása a XV—XVI. századra tehető, a nemesség-nél 50—100 évvel előbb állapodott meg, mint a jobbágyoknál. Névváltozások azonban a későbbi századokban is gyakran előfordultak. Természetesen ide nem számítva a ferenc-józsefi kortól megkezdődött hivatalos névváltoztatásokat. A családnevek kialakulásának érzékelésére figyeljük meg a ragadványneveket, ezek ma is születnek, élnek és halnak, ilyen formában alakultak a családnevek is, míg a törvény nem szabályozta a lehetőségeket.

Földes hosszú századokon keresztül kuriális nemesi község volt, anakronizmus, hogy telkei még ma is nemestelekként szerepelnek a telekkönyvben. II. József népszámlálásából ismerjük a lakosság jogi megoszlását: 80% nemes és 20% adófizető. Az 1970-es népszámlálás családneveit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy majd kétszáz év elmúltával az utódok aránya nem változott számottevően. Az egykori nemesség nagy számából következik, hogy zömmel kisbirtokos volt, eredetere nézve azonban eléggé vegyes összetételű nemesség lakott Földesen. Az újszerzeményi bizottság előtt csak igen kevés család igazolását fogadták el Földesen és Mezőszentmiklóson kívüli birtokaikra, így ez is elősegítette a török uralom utáni nemesi közösség megerősödését, melynek közigazgatási szervezete erősen emlékeztetett a hajdú városokéra. (Főbíró helyett hadnagy és a község tizedekre való felosztása.) Földesen az adófizetők sem jobbágyok, van köztük hajdúivadék, félnemes (agilis) és szabad ember (libertinus). A földesi nemesek életmódja nem sokban különbözött a parasztoktól. Legtöbbje egyedül művelte meg 10—20 holdnyi földesekjét, amely ráadásul 30—40 tagból állott a határ különböző részein. Ezen az állapoton csak jóval az ősiség eltörlése utáni (1898) tagosítás változtatott. Lehetőségeik elvileg korlátlanok, hiszen ugyanúgy a magyar szent korona tagjai voltak, mint a leggazdagabb főnemes. A gyakorlat azonban mást mutatott, leginkább csak a kulturális életben voltak meg a feltételek. Földesen a 48-as szabadságharcig latin nyelvű iskola (partikula) volt. Az iskoláztatási kedvet a sok családnál megmaradt Hármaskis Tükör is bizonyítja, de szükség is volt főleg a latinra, mert az volt a hivatalos nyelv. A nemeslevelek és a családi iratok nagy része latinul készült, ezeket mindig féltékenyen őrizték. Sajnos a fiatalokat már szinte semmi nem köti ezekhez a régi papírokhoz, a régi házakkal együtt elpusztulnak. Ezúton is kötelességemnek érzem felhívni a község lakosságát: a lommá vált iratokat adja át a Hazafias Népfront Helytörténeti Bizottságának.

A község legrégebbi családja a *Földesi* család. A nemesi családok egy része a birtokáról kapta a nevét, míg másoknál ez nemesi előnévként jelentkezett, mint a *Földesiek* testvércsaládjánál, a *földesi Nagyoknál* látjuk. Ez a két család csak a XVII—XVIII. század fordulójára után különült el végképp névhasználat szerint, de később is közösen használták igazolásra az 1449-ben *Hunyadi Jánostól* kapott címeres levelet. 1464-ig kizárólag e családok (család) tagjai bírták a falut. Ekkor kaptak adományt a *Bajomi*, a *Parlagi* és az *Esztári* családok a Földesiek néhány tagjától elkobzott birtokokból. Ezután — a beházasodások miatt — egyre több új névvel találkozzunk. A Földesieknek több faluban voltak birtokaik: a *Bodó* család örökségeként a földesi határban levő Bodószert mellett övék volt Püspökladány Bodó nevű része, a Mikepércshez tartozó akkor még virágzó falu, Bodóháza is. Az újabb birtokosok

sztintén rendelkeztek máshol is birtokkal, közülük a Parlagi és a Pércsi családnak több vármegyében voltak jószágai. Nem egy akkori familiának ma már csak leányági utódai élnek a faluban.

Az első ismert összeírás, amely a község teljes lakosságát bemutatja, a török uralom idejéből, 1572-ből való fejadó defterből ismert: 39 ház és egy templom volt a faluban. Az itt szereplők közül *Nagy Barnabás*nak a mai napig élnek fiági utódai, a földesi Nagy és a Földesi család tagjaként. *Sápi László* — *Benedekkel*, aki *Bocskai* fejedelmi tanácsának a tagja volt, (ez a család fiúág kihal) — négy lánya közül az egyik *Oláh Lukács*hoz ment nőül, fiuk: János 1646-ban felvette a Sápi nevet, így ők ma is megtalálhatók Földesen.

Sápi Benedek másik leánya a Szatmárból Földesre került *Ványi Simon* fiához, Benedekhez, a harmadik a ma Debrecenhez tartozó Boldogfalván is birtokos máramarosi eredetű *Török Bálinthoz* ment férjhez (nem azonos a Boldogfalván szintén birtokos enyingi Törökkel). Mind a Ványiak, mind a Törökök ma is élnek Földesen, míg a negyedik leány férjének utódai, a *Turiak*, már szintén csak leányágon élnek, erre utal a *Jenei* család egyik ágának Turi ragadványneve.

Szabó András 1607-ben — valószínű eredetére utaló pércsi előnévvel — kapott *Rákóczi Zsigmond*tól donációt egy kisbajomi nemesi kuriára. *Tóth Ambrus* utóda, *Mihály*, 1650-ben kapott *III. Ferdinánd*tól címerlevelet, *Veress János* és *Vörös András* utódai pedig *Veres* néven *II. Rákóczi György*től.

Újabb száz év után — még mindig a török uralom alatt — *Rápóti Pap Mihály* református lelkész összeírásából tudjuk, hogy 113 család élt a faluban, de a következő, 1679-ik évben pusztító dőghalál 31 családra apasztotta a lakosságot. A járvány után megmaradtakból ma is élnek a következők: *Boldogh*, Szabolcs megyei de Sárándon is birtokos; *Domokos* az azóta kihal Hajdu családba házasodott be; *Földesi*, *Jenei* mezőségi eredetű Bárándon is birtokos, *Katona* zempléni, Kenderesen át került Földesre; *Körtvélyesi* valószínűleg abauji volt; *Nagy* a Földesi család másik ága, *Nagyidai* szintén Zemplén vármegyéből, *Pércsi* Mikepércsről költözött át, valamint a *Sápi*, a *Szabó*, a *Tóth*, a *Török*, a *Ványi* és a *Veress* családok.

A török uralom alóli felszabadulást követően 1692-ből ismerjük az újabb, a teljes lakosságot átfogó összeírást, amely a község nemesi jogon alapuló régi kiváltságait megerősítő újabb királyi adománylevél alkalmából készült. Ebben a következő — újabbban beköltözött és ma is élő — családok neveit találjuk: *Biró* a ma Földes határához tartozó, akkoriban elpusztult Szentmiklósról jött; *Gál* szabolcsi eredetű, de ide a bihari Diószegről került; *Karacs* a törökidúta Nagykunsgából, Karcagról jött; *Karmazsin* a Pércsi családba házasodva került a faluba; *Körösi* szabolcsi család; *Mocsári* szabolcsi, ekkor a szomszédos Újfaluban is élt; *Nyiró* Abaujból jött; *Pásztor* a Kunságon keresztül Borsodból, továbbá a szabolcsi *Vincze* család.

Az 1733-as összeírásban már adófizető, tehát nem nemes családok neveivel is találkozunk. Régebről nem találhatunk máig itt élő, nem nemes családokat, mivel 1725-ben a Földesen lakó 13 családot a községből kizárták, mert veszélyeztetve látták a kuriális községi szervezetet.

Bene a felvidéki Torna megyéből Derecskén át került Földesre, *Bereczki* bihari, *Kiss* pedig szabolcsi család. Az adófizető családok: *Bona* Szalontáról, *Joó* nemesi levéllel is rendelkezett, de a leszármazást nem tudta igazolni, *Kádár* szoboszlói hajdú és a *Varga* család. Az 1720-as évek országos összeírásaiból a község — kuriális volta miatt — kimaradt. A későbbi időkben egészen az 1848-as szabadságharcig nem maradt fenn a lakosságot átfogó, teljes összeírás. Sajnos a II. József-féle összeírásnak csak az összesített adatait ismerjük. Mivel ezt a nemesi szabadság megsértésének tekintették, II. József halála után elpusztították. Országos viszonylatban is ritkaságszámba megy, ha valahol a részletes adatok megmaradtak. Földesre vonatkozóan annyit tudunk belőle, hogy 1784-ben 435 család élt a faluban, s a 17. éven felüli férfi lakosság jogi megoszlása a következő volt: 747 nemes és 182 adófizető.

Közel százra tehető a különféle összeírások száma, de ezek csak a lakosság egy-egy rétegét adják, zömmel a nemességét. Külön említésre méltó az 1754-es országos, továbbá az 1793-as, az 1833-as és az 1847-es, végül az adófizető lakosság 1828-as országos összeírása. Szórványos adatokhoz jutunk a zsidók és a cigányság összeírásaiból.

Az 1754-es nemesi összeírás újabb családjai: *Balogh* Kolozs vármegyéből, *Gonda* Szabolcs megyéből, *Kemecsei* régi szabolcsi család, *Kovács* szatmári eredetű, *Kun* feltehetően bihari, de Szabolcsból jött, újabb *Nagy* család Szabolcsból, továbbá *Oláh* Danesházáról, *Ritók* a zempléni Gálszécsről, egy újabb *Szabó* család, *Széles* Zemplénből Debrecenen át — ahol a legmódosabb kereskedők közé tartozott —, végül a *Végh*

család Szoboszlóról. Az adófizető lakosságból — elsősorban az anyakönyvekből megállapíthatóan — az alábbiak éltek e kortól Földesen: *Andódi* a Boldog családba házasodott, *Benke* Kabáról jött, *Bojtor* két tagja is családot alapított, *Csiki*, *Fehér*, *Gara*, nem nemes *Gonda*, *Gyöngyösi*, *Lázár* később megpróbálja nemességét igazolni, egy nem nemes *Nagy* család, *Orbán*, *Szantai* — ki nemesi birtokért perel mint leányági leszármazó, de végig az adófizetők között maradt — és a *Vékony* család. Az adófizetők között volt a *Mogyorósi* család, akik 1834-ben igazolni tudták nemességüket és ezután *Antos* néven szerepelnek nemesi előnévül használva a Mogyorósit. Ők a Székelyföldről kerültek Földesre.

A XVIII. század második felétől a szabadságharcig tartó időszakban beköltöztek közül a következő családokat kell megemlítenem:

Adófizető családok: *Aranyi* molnármester volt, *Balogh* több ágra szakadt, *Biró* a XVIII. század végén csak egy család volt a sok nemes *Biró* mellett, *Csordás* Sáprról jött, *Dajka* nagyrábéi, *Füleki* nemesi birtokkal is rendelkezett, *Horváth* kétféle van, *Jenei*, *Kiss* és *Kovács* hasonló nevű régibb nemesi családok vannak a faluban *Lakatos* a Balogh családba házasodott, *Lukács* molnár volt, *Oláh*, *Patai* nagyrábéi eredetű, *Pécsi*, *Rab* (a családi hagyomány szerint török fogságból ragadt rá, azelőtt Nagy volt a neve): *Rác*, *Szilágyi*, *Szörnyi* Szovátról jött, *Tóth* és *Vincze*.

A nemes családokból is nagyon sok új költözött be Földesre örökség és házasság útján. *Balásházi* Sátoraljaújhelyről, *Balázi* Téglásról, *Barcsa* Tetétlenről, *Budaházi* Sámsonból, *Csapó* Váncsodról, *Farkas* Nyírbogdányból, *Földvári* Debrecenből, *Gyöngyösi* a szomszédos Sáprról, *Györfi* Körösszakállról, *Harmati* Bihartordáról, *Habókai* szabolcsi, *Héti* Egyekről, *Hodossi* Kenderesről, *Jámbor* Dancsházáról, *Karácsony* Berettyóújfaluból, *Kállai* Zemplénből, *Király* Bagamérről, *Kiss* Szabolcsból, *Koroknai* Csengerújfaluból, *László* Erzséntkirályból, *Marton* Abaújából, *Mata* Szoboszlóról, *Medgyesi* Micskéről, *Nagy* Borsodból, *Papp* Debrecenből, *Rác* Püspökladányból, *Szabó* Ujfehértóról, *Szöke* Dancsházáról, *Szölösi* Szabolcsból, *Szűcs* Bajomból, *Tóth* Szabolcsból, *Zákány* Derecskéről, *Zoltai* Szabolcsból és *Zöld* Biharból.

A nemesi családok igen szaporák voltak, nem egy utódaiból 30—40 család, sőt a Domokos családból 45 él ma is Földesen. A zsidó családokra most külön nem térek ki, róluk csak annyit, hogy tömegesen a múlt század második negyedében jelennek meg és a deportálásukig közel félezerre szaporodtak, ám ma már csak egyetlen személy él közülük Földesen. A cigányság sohasem volt számottevő, ma mintegy hatvan fő él a faluban, zömük az utolsó harminc évben költözött be.

Karacs Zsigmond

Egy hiedelem nyomában

A tiszacsegei református templom története

A történelmi emlékeket hordozó mondák várakról, titkos alagutakról és rejtett kincsekről szóló motívumai az ország szinte minden táján ismertek. A kilencszáz éves múltra visszatekintő alföldi falu, Tiszacsege népének szájhagyománya őríz erre vonatkozó adatokat. A hiedelem szerint a Nagykovcsmaparton álló várból, egy hosszú alagút Eger váráig, egy rövidebb pedig a falu határában levő Filegória-dombig vezetett. Az alagutak alkalmasak voltak arra, hogy azokon a lakosság az ellenség elől elmeneküljön a Tisza mocsaraitól védett közeli Szilágyba, vagy a távoli Eger várába. A múlt század elején épült nagymajori kastély furcsa pince-rendszeréhez is alkotott a képzelet egy alagutat.¹

1909-ben az útépítők a Nagykovcsmapartnál befalazott földalatti üregekre találtak, amely újraélesztette az alagutakról szóló mondákat. Vannak, akik még ma is tudni vélik, hogy az alagútban vasajtók mögé boroshordók és kincsek voltak zárva, de mivel az alagút több helyen beszakadozott, a kincsekhez nem tudtak hozzáférni. *Vályi András* 1796-ban megjelent munkájában — *Turóci krónikájára* hivatkozva — állítja, hogy Csegén a középkorban létezett egy vár, amelyet Béla király romboltatott

¹ Ferenczi Imre: A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában. A Déri Múzeum Evkönyve 1962—1964. 247—248. old.

le.² *Evlia Cselebi* török világotutató pedig 1661-ből Szabolcs megyében Csegevár nevű helységet említ.³

Az adatok azt a látszatot keltik, mintha falunkban valójában létezett volna egy földvár. Vályi és Cselebi adatai azonban pontatlanok, és vonatkozhatnak a falu szomszédságában, Telekházánál lévő, ma is jól látható földvárra.

A rejtélyes Nagykozsmapartról, ahol a hiedelem szerint a vár állhatott, a levéltári adatok alapján a következőket állapíthatjuk meg: a falunak ezt a részét a hajdani időkben a Tisza és a Hataj-patak fogta közre. Ezen a környéken védhető árvízmentes szinten, már az ősidők embere is megtelepedett. A különböző kultúrrétegek egymásra halmozódtak, s a talaj 1—2 méteres hordalékföldből áll.⁴ A településsel szemközt volt a tiszai rév, s a középkorban a Tiszát itt szelte át az az útvonal, mely Erdély ipari és kereskedelmi szempontból fontos városait kötötte össze Budával és Béccsel. A debreceni mészáros céh is ezt az útvonalat használta 1798-ban. A Debrecen felől érkező utasok egy napi járóföldnyire találták a legközelebbi jelentősebb útja volt. A tiszai révvel szemben már a török időkben vendégfogadó állott, amelyet többször is újjáépítettek. A XVIII. század elején a kocsmaház alá nagyméretű pince is készült. A kocsmaházat a múlt század derekán bontották le és akkor falazták be a pince bejáratát is. Az útépítők tehát erre találtak rá 1909-ben.

Ha az alagutak nyomát nem is találjuk, levéltári adatokkal bizonyíthatjuk, hogy a török időben a lakosság menekülésekor azt az útvonalat használta, amelyről utóbb az alagút-legendát költötte. Amikor a harcok felújultak és a „sok alkalmatlan hadak miá Cseghei Lakosok mostani falu helyin nem maradhattak, a Cseghei Szilágyba mentek lakni”.⁵ A Tisza morotvája által védett, nádassal körülvett, s így az avatatlan szem elől jól rejtett szigeten meghúzódó lakosok a portyázó hadakat a közeli Filegória dombtól tartották szemmel. Mivel a csónak a csegei ember fontos közlekedési eszköze volt, a Szilágy szigetét a Hataj-patak mentén vízi úton is elérhették anélkül, hogy az ellenség követni tudta volna őket.

A nagymajori kastélyhoz fűződő alagút-hiedelmet valójában *Végh Kálmán Mátyás* ároktói plébános század elején készült Hortobágyi apátságaink című tanulmányával hívta életre. A kastély szokatlannak tűnő pincerendszere alapján azt a tanulságot vontta le, hogy ott a középkorban elpusztult ohai apátság kolostora állott, s a pince a hajdani börtön maradványa lehet. A Nagymajorban lakó egyszerű emberek ennek alapján már egész alagút-rendszerről képzelődtek.⁶ *Végh Kálmán* erősen romantikus állítását a vonatkozó oklevelek elemzésével *Zoltai Lajos*⁷ cáfolta meg. A Vay-család nemrég előkerült golopi levéltára alapján magunk is meggyőződhattünk arról, hogy a határnak ezen a részén a XVIII. században semmi nyoma nincs a kolostornak, vagy más romos épületnek. A Vayak 1829-ben a faluban és a határban található mindenféle építményről pontos leírt készítették, s ebben 50 urasági épület részletes leírása szerepel. A jelenlegi kastély helyén az „Uraság Contesserationalis Épülettye” állott ekkor még.⁸ 1842-ben azonban az új kastély már a vadászni Csegére járó urak kényelmét szolgálta. A képzetet mozgató pince-rendszer pedig az agarászó ebek számára készült. Ehhez hasonló egyébként a pár évtizeddel később épült kismajori kastély pincesorra is.

Mint említettük, nincs régészeti vagy levéltári bizonyíték arra, hogy a falu legkiemelkedőbb helyen — a Nagykozsmaparton — földvár létezett volna. A várat, vagy inkább az erősített építményt máshol kell keresnünk. A figyelmet eddig elkerülte a falu egyetlen kőépülete, a református templom. Egyszerű barokk külseje a múlt század emberének ízléséről tanúskodik, pedig valójában egy középkori gótikus épület maradványait rejtegeti a mit sem sejtő szemlélő elől. Úgy véljük, hogy a szájhagyományban, valamint az írott emlékekben is őrzött vár és alagút hiedelemmel kapcsolatos titok megfejtésének kulcsát ennek a régi épületnek a története adja.

² Vályi András: Magyar Országának leírása. Buda 1796. I. 391. old.

³ *Evlia Cselebi* török világotutató magyarországi utazásai. Bp. 1904. I. 98. old. (Fordította: **Karácsonyi Imre**.)

⁴ A Hunyadi utca 2. szám alatti telken 1977-ben az új épület alapozásakor másfél méter mélységben állati csontokat és különböző korokból származó cserépedmény maradványokat találtak.

⁵ Egri Állami Levéltár Káptalani Iratok I. 1755. év.

⁶ *Végh Kálmán Mátyás*: Hortobágyi apátságaink. Egri Egyházmegyei Közlöny XXXV. 1903. 86—87. old. Az alagút-hiedelemre vonatkozóan pedig lásd **Bencsik János**: A nagymajori kastély. Hajdú-Bihari Napló 1974. X. 6.

⁷ *Zoltai Lajos*: A hortobágyi apátságok. Századok 1905. 537—543. old., továbbá a Települések. Egyház és egyháztalan falvak Debrecen határában a XI—XV. században. Debrecen, 1925.

⁸ A Sárospataki Református Kollégium Levéltárában található a nagyjából rendezett Vay-család 1963-ban előkerült Golopi Levéltára. II. csomó.

A szakirodalomban erről a templomról nemigen találunk részletes leírást. Az Országos Műemléki Felügyelőség 1960-ban kiadott Műemlékjegyzékében az olvasható, hogy a műemlék jellegű „Ref. templom (138) barokk, XVIII. sz. átépítve”.⁹ Valamivel részletesebb *Genthon István* munkája: „Ref. templom, homlokzata, hegyessisakos, óraparkányos tornya 1887-ből. A nyolcszög három oldaláról záruló gótikus szentély. Sík mennyezetes hajó. Kehely 1693. Terítő, XVIII. század. Épült a XV. században, nagybőbitva 1773-ban, megújítva 1887-ben”.¹⁰

E szűkszavú leíráshoz szeretnénk saját kutatásaink alapján néhány szempontot hozzáfűzni, amelyek talán a hiedelem valóságos hátterére is elfogadható magyarázatot adnak. Falunk igen régóta egyházas hely, az 1332–37-es években a pápai tizedjegyzékben 13, majd 10 garasnyi adóval szerepel, s ebben az időben Mindenszentekről elnevezett egyháza és Dömötör nevű papja ismeretes.¹¹ A templom tehát épülhetett a XV. században. Hogy valójában milyen lehetett az eredeti gótikus templom, arra *Lázár deák*, Magyarország első térképének készítője ad választ.¹² Lázár deák templomunkat az 1528-ban megjelent térképén erődített épületnek tünteti fel. A bástyaszerű, lőréses torony gótikus építészeti stílusra mutat, a körbefutó mellvéd pedig azt jelzi, hogy mint a középkorban sokhelyütt, a templomerőd a lakosság oltalmára készült. Ehhez hasonló, egyébként pár évtizeddel később épült kismajori úgy értékelik, hogy azok a helységek egy jellegzetes építményének oldalnézetes rajzai. A szakértők eme véleményének helyességét megerősíti egy 1461-ben keletkezett oklevél, amely a falunkban „vici Casthel”-et említ,¹⁴ s ez nyilvánvalóan azonos az 1528-as térképen feltüntetett erődített templommal. A Lázár deák térképe nyomán készült 1566-os térkép településrajza kisebb eltéréssel, de lényegében ugyanazt az épületet ábrázolja.

Az 1580-as évek prédikátora *Szeghalmi Bálint* a dézsmásoknak adott nyugtán „Minister Ecclesiae Dei in Oppido Chege” nevezte magát, és akkor a szomszédos Egyek és a később elpusztult Zám falvak új hitre áttért lakói filiaként tartoztak az 1570 táján protestánsná lett csegei eklézsiához.¹⁵

Az erődített csegei templomot a XVI. század végén környékünkön pusztító törökkel szövetséges krími tatárok rombolták le. A lakosok először 1596-ban hagyták el a falut és közel 10 évig a Tisza mocsaraitól védett Szilágyban húzták meg magukat.¹⁶ A kőből épült templom hajója azonban nem pusztult el teljesen, mert 1621-ben és 1649-ben is létező kőtemplomot említenek az írások.¹⁷ A lerombolt torony helyébe a lakosok fából készült haranglábát emeltek, amely még a XVIII. század derekán is állott, *Sutha János* prédikátorsága alatt épült a „Templom padlása — Ao. 57. et 58 — és egy szegény Torony, mely helyébe más állott.”¹⁸ (Mint az előző, ez a toronyláb is fából készült.) Pár évvel később, 1763-ban a csegei lakosok templomépítés iránti kérélmét Mária Terézia elutasította. A beadványból azonban megtudjuk, hogy a falunak „kőtemploma van fatoronnyal, egy haranggal.”¹⁹ Másfél évtized múltán, 1778-ban a templomot megzsindelyezték és a régi helyett új toronylábát építették.²⁰ A kurátori számadások könyvébe 1792-ben jegyezték fel a következőket: „Már több volt Száz esztendejénél, hogy itt Csegen az Isten Háza Kerítés nélkül lévén, annak környéke egész éjtszaka Juh és Marha állás volt és moslék a sok Ganéj miatt. Annis ergo 1790 és Curátor Czégény János uram idejében Kerítésbe vettük. A Templomot is Anno 1780 újonnan Szindelyeztettük és merőn új fedél alá vettük N. Remenyik János Uram Curátorságában.”²¹ Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a szájhagyomány még a XVI. század végén álló védőfalakra, tehát a templom egykori kerítésére utal.

⁹ Országos Műemléki Felügyelőség Műemlékjegyzéke, Bp. 1960. 240. old.

¹⁰ *Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei. Bp. II. 296. old.

¹¹ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae, Illustrantia — Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Bp. 1835. 327., 344., 360. old.

¹² Maps of Hungary by Lazarus Secretarius Mapmaker (1528, 1533, 1559, 1566). Szerkesztette *Stegena Lajos*. Kiadta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszéke és a Kartográfiai Vállalat Bp., 1971. Továbbá *Irmédy-Molnár László*: Térképalkotás Bp., 1970. és egyéb idevágó munkái, valamint *Hrenkó Pál*: A településrajz és helységnek Lázár térképein. (Kéziratban az ELTE Térképtudományi Tanszékén.)

¹³ U. ott.

¹⁴ Károlyi Család Oklevéltára II. 318., 319., 324. old.

¹⁵ *Molnár Ambrus*: Templomok, falvak, gyülekezetek. Reformátusok Lapja XVII. évf. 34. sz.

¹⁶ Egri Allami Levéltár Káptalani Íratok I. 1775. év.

¹⁷ *Kováts J. István*: Magyar református templomok Bp., 1942. 552. old.

¹⁸ A Tiszacsegei Református Egyház Levéltára (továbbiakban: TREL) Kurátori Számadások Könyve I. kötet.

¹⁹ TREL Kurátori Számadások Könyve I. kötet.

²⁰ U. ott.

A csegei református templom a XVIII. század végi tatarozás után egy fél évszázadig állta az idő viharait. A csegei egyház történetében új fejezetet nyitott egy fiatal lelkész, *Pethő Bálint*. A hajdúszovátai közsorú földművelő szülők gyermekét 1846-ban választották a csegei eklézsia élére. Az energikus és tehetséges lelkész négy évtizedes működése alatt igen nagy érdemeket szerzett az iskoláztatás és a nép művelése tekintetében. Nevéhez fűződik a templom mai, barokk formában történő újjáépítése is. Az 1856-ban kezdődő és lényegében 1887-ig tartó építkezésről *Pethő Bálint* részletes leírást készített.

„Temploma az egyháznak ez időpontig (1856) egy alacsony, régi idők rongálta szűk, és valójában szennyes épület volt, három szűk ablakkal a déli oldalán, az utca felől minden ablak nélkül, Tornya fagerendákból összerovott faalkotmány volt, melynek fekvő talapzata már annyira el van rothadva, hogy félni lehetett ledőlésétől és az általa okozandó szerencsétlenségtől. Vallásos buzgóságtól ihletett templomi beszédben hívtam fel ezért a népet, hogy e rozszant épületet tovább meg nem szenvedjen, helyette — Isten segédelmével — egy új téglatornyot alaptól egészen újonnan emeljenek, templomunkat pedig meghosszabbítván mintegy három és fél öllel, felemelve három sakkal, egészen kijavítanánk. Hogy e célunkat elérhessük, tetemes költségre volt szükség, de azért vissza nem rettentünk. A buzgóságtól megteljesedett nép azonnal önmagát adóztatta meg, kivétven birtok aránylagosan: 10 frt-ot a legjobbmódi, 8 frt-ot a csekélyebb értékű, 6 frt-ot az alsóbb rendű, majd végre 3 frt-ot a napszámból élő egyháztagokra. Ezen kívül meleg szavakban, kéréselevek bocsáttattak a birtokos uraságokhoz, kik nem késtek szép összeggel járulni szebb czélunk kivételéhez. Határozatban ment, hogy az úgy mondott fakirakodási jövedelem egészen fordíttassék erre a czélra, mely ez időben 120 frt volt és még ezen felül 50 szál első minőségű fenyezőszka. Ha volt büntetés pénz, ha volt bár mely kútforrásból csörgedező jövedelem, az mind e czélra foglaltatott le. Ily előzmények után megsejített az isteni gondviselés, hogy a torony fundamentumát 1856-ik év szeptember havi 18-án buzgó éneklés és imádságok között, Nsgos Gróf Vay László úr és neje Benyiczky Sarolta Onagyságuk jelenlétében letehetjük. A torony talapat utca felől külső szöglete alá tétetett le egy okirat, amely az akkori körülményeket kimerítőleg tartalmazza, tétetett le egy üvegen bor, a pénznekem mindenikéből egy-egy példány, melyhez az aranyat és az ezüst tallért Gróf Vay László úr szolgáltatta, az azon időben élt helybeli külső és belső hivatalnokok nevel, az egyházkerület és esperesség főbb hivatalnokainak nevelvel együtt szintén betétettek. Folyt a munka a megkezdett alapon, vállalkozó lévén réá Zemáncsik György nevű kőműves Egyekről, de a pénzforrás beugulta, részint a kőműves ügytelensége miatt kénytelenek voltunk az 5-6 ölnyire felemelkedett toronyfal építését abba hagyni. Hogy munkánk továbbfolytatására pénz teremthessünk, repce aratásra vállalkoztunk az egyház nevében. Gróf Vay László uradalom mintegy 156 hold repce vetését a Kosárháton oly módon vállaltuk fel aratni, hogy abból 1/16-od részt az aratásért, 1/17-ed részt a nyomtatásért fog illetni. Vakmerő volt a vállalás, mert félni lehetett, hátha cserben hagy bennünket a nép. Kivívtam, hogy mintegy száz elsőrendű lakos biztosította a Gróf Urat a ne talán okozandó veszteség felől. Nem volt reá szükség, az aratás három nap alatt végbe ment: tartozott minden gyalog ember kaszával kimenni és utána egy gyűjtőnek, a lovas gazdák a nyomtatást, az ökrösök az összehordást teljesítették, a villások szintén a gyalogosokból teltek ki nagy részben. Eredménye e vállalatnak 830 frt tiszta haszon lett, melyhez hozzá adván még a kővetkező 1861. évben már csak letakarni vállalt repce aratásért járó 320 frt-ot, összesen a repce aratásból két nyáron 1150 frt-ot keresett a község a toronyépítés és a templom javítása céljára. Szép eredmény ha meggondoljuk, hogy kivált a forradalom szülte zavarok és más nyomasztó körülmények mián ez időben a vallásosság meglehetősen a fagypontra alá nyomtatott le. De Istené a hála! Istené a dicsőség! Mi győztünk, példánk olvasásán kell, hogy a hálás utódok fellelkesüljenek, s példánk követni hasonló körülmények között ne restelkedjenek.” (22)

Az építkezés első szakaszát 1861-ben *Szajler Imre* böszörményi kőműves és *Lázár Gábor* újvárosi ács fejezte be. A belső felszerelés: szőszéket, padokat stb. a következők évben *Zilahi* nevű böszörményi asztalos készítette. Itt megjegyezzük meg, hogy a padokat a különböző családok készítették s a róluk elnevezett padokba ültek az utódok is. Ekkor alakult ki az a szokás, hogy az „újasszony”, a fiatal menyecskét az anyós vezette az esküvőt követő vasárnap a családi ülőhelyre.

A torony gombja 1860-ban került a helyére benne egy emlékirattal, mely iratot megolajozva a gomb alatt levő féldomború bádokban helyezték el. Falunkban is él az a sokhelyt ismert legenda, hogy a toronygomb felrakásakor az ácsgezek lekiáltott a magasból: „melyik lukba tegye” és leszédült a torony tetéről. Ennek azonban semmi igaz alapja nincs.

Az új tornyot és a templomot is ekkor még zsindeley fedték be, amely azonban 27 év múltán már igen megrongálódott és újjá kellett építeni. Ennek a toronynak az „alsó része hójag alakú volt”. A zsindeleyes tetőzetet 1887-ben horganyzott lemezzel cserélték fel s a torony falazatát is egy öllel megemelték. A hójag formájú torony helyébe „tetőtől talpig egészen sima, pyramis alakban készült el az újabb torony, vagyis a ma látható, gombja pedig 80 frt értékben aranyfuttatással díszesen állíttatott ki.”²³ Az új toronygombot, mielőtt felemelték volna, a nők kendőkkel és koszorúkkal ékesítették fel, s a gyülekezet a XC. zsoltár verseit énekelte. Ma is él még az a szokás, hogy az új épület ormára zöld gallyat vagy kendőt tűznek.

22 TRELL *Pethő Bálint* feljegyzései a múlt századi anyakönyvekben.

23 U. ott.

A templom jelenlegi formáját tehát az 1887-es átépítéskor kapta. Ekkor készült el az óra helye is. A toronyórát, melyet a báljövendelméből összegyűlt pénzből 330 forintot *Várad* Sándor ároktői zongorakészítő mestertől a községi tanács vásárolt, csak 1888-ban szerelték fel. Az ócska, felújított óra 40 évig működött. A kétmanuális Angster orgona 1892-ben készült és a második világháború alatt pusztult el. A templom fontos tartozékai a harangok. A nagyobb egyidős a templommal, a kisebb a XVIII. század végén készült.

A múlt században barokkos formát kapott templom harmadrészben a 600 éves gótikus falakból áll. A terméskő, melyből épült, egyezik a Tokaj környékén található vulkáni tufával. A köveket annak idején tutajokon szállíthatták a helyszínre. A középkori építők cég-jegye a templom déli oldalán, embermagasságyira elhelyezett faragott kövön ma is látható. A templom többszöri pusztulása során a kövek is megfogyatkoztak, ezért téglával egészítették ki a falakat. A házaknál ma is látható egy-egy nagyobb kő, melyet a hordóskáposzta lenyomatására használtak. Ezek a kövek azonosak a templom régi falának anyagával. A lerombolt templom köveit tehát a lakosság hordta széjjel.

A templom újjáépítése ismét időszerűvé vált. Az egyre fogyó gyülekezet a re-noválás teljes költségeit nem tudja fedezni, ezért az Országos Műemléki Felügyelőség százezer forinttal járult hozzá az újjáépítéshez.

Dr. Papp József

Határt jelölő sírok

Pusztatemplomok, utak, árkok, tavak, halmok, ormok szilárd határjelek el-mozdíthatatlanok, a villongásokon igaznak kellett elismerni valamennyit. Ellenben a határfákat, a vén tölgyeket, és az évszázados farkasakasztó körtefákat kivághatták, s így a határokat odébb lehetett tolni. Ilyenkor erőszakosságok támadtak a szomszédok között, gyakran végeérhetetlen pörök keletkeztek. A panaszosok futottak a megyéhez, de a bírának nehéz dolguk volt az igazság kibogozásával, mert mindkét fél seregyeni tanúval bizonyította jussát az elszántott területre.

Előrelátó mezővárosi és falusi tanácsok a határfákat egy-egy emberi holttest elhantolásával erősítették meg, máshol a szerzett földek végére ástak sírokat, s hal-lottakra bízták a határ őrzését. A halottak néma, szigorú strázsák, akik nem szótkák elhagyni őrhelyeiket, a legmegbízhatóbbak az ilyen szolgálatra. A határokon elföldelt halottak szokása hazánkban ősi keletű, ilyen sírt már a tihanyi apátság alapító-levele is említi: „*Leányvár a Kangrez via és az árokfő között*”, vagy a katonai térkép, amely a Pest megyei Pécel falu határán *Bai-temetésé*-t említi.

Cegléd számos ilyen példát szolgáltat temetőikkel és magányos sírokkal tűzdelt hatáiraival. Az első ismert határjárás oklevél 1368-ban négy temetőt említi: Cseke pusztafalu temetőjét a sőregi határon, Szentdemeterét és Szőkeegyházét a szelei és Külsőhegyesét a rékasi végeken. Idők folyamán a cintermekben álló csonka templomok köveit elhordták a népek, a halottak azonban ma is a helyükön vannak, hat-száz év óta szilárdan vigyázzák a határokat.

Regénybe illő története van a Nagykőrössel szemben levő kis temetőnek, amely-be egyszer kőbor hajdúkat, másszor agyonvert tatárokat, harmadjára fölkoncolt rá-cokot temettek a ceglédiek. Kőrös és Cegléd között volt egy hatalmas erdő, a *Királynék erdeje*, melyet Erzsébet, Nagy Lajos király anyja — tulajdonjogának fönntartása mellett — átengedett használatra ceglédi, kőrösi és kecskeméti jobbágyainak. Rablógazdálkodás következtében a háromezer holdas őstölgyest letarolták, kétszáz év múlva már csak bozót és gaz mutatta helyét. Az állattartó szomszédok eleinte bé-késen legeltették az irtványt, később már elkergették a másik város pásztorait, eme-zek meg őket. Évszázados pör támadt a két város között a pusztáért, a megye bí-rái tanácsalanok voltak, mert a vetélkedők tanúi kilométer eltéréssel mutogatták ugyanazon határjeleket. A két villongó az egész Csemőt akarta magának.

A villongásokról számos pörirat és térkép maradt fenn. Vizsgálatukkor azonban óvatosnak kell lenni, mert a különböző határjeleknek megtévesztésül újabb és újabb neveket adtak a haragosok, például a Szárhomoknak, a kulcsfontosságú határhalom-nak. A ceglédiek tagadták, hogy az volna, ezért Sashalomnak, Sasülésnek, Vadleány-ugrásának, Gyurkadombnak is állították. A Szárhomok — szerintük — jóval dé-

lebbre van, vagy öt kilométerre. A véletlenek sorozata végül is a kezükre juttatta a királyné erdejét.

1640-ben Ali pasa hajdúkat vert föl a haraszton, a vitatott birtokon. A törökök lemészárolták őket és a holttesteket Kőrösre vitték, a köröseiektől követelvén a vérdíjat. Azok fukarságukban megtagadták a helyet, mondván, hogy a haraszt a ceglédieké. A ceglédiek fizettek és a hajdúkat az általuk Szárhomoknak mondott halom közelében temették el, mint jogos határukra. El is nevezték *Hajdútemetésnek*. Később a kőrösi *Erdélyi András* fosztogató tatárokat vágott le a környéken, s izent Ceglédre a holttestek ügyében. Cegléd ismét kifizette a vérdíjat s a halottakat ugyanabba a halomba temette el. A halmot most már *Tatártemetésnek* nevezték, s a ceglédi marhák háborítatlanul legelték a csemői füvet. És hogy a regény még érdekesebb legyen, 1708 tavaszán délvidéki rácok ütöttek a nagypáskomra, s *Milus Mihály és Tóth János ceglédi* jobbágyok marháit elhajtották. A pásztorok nyargaltak a hírrel a városra, a két város fegyveresei utolérték a marhatolvajokat, s agyonverték két rácot a gógányi csárdánál. A rácok kapitánya befogta *Beretvás István* kőrösi bírót, *Farkas* és *Halász* esküdteket, s kihurcolták őket a helyszínre. Ott a megrémült kőrösi atyfiak ismét azt vallották, hogy a csárda tájéka a ceglédieké. A rácok Ceglédre zúdultak és kifizettettek velük háromszáz forintot. A két rácot ugyanabba a halomba temették, s ez időtől fogva ezt a helyet *Ráctemetésnek* is mondják. Most a kis temetőben békén nyugosznak egymás társaságában a hajdúk, a tatárok és a rácok.

Cegléd és Irsa határán állt egy évszázados vadkörtefa magasan kiemelkedve a Bercelhegy oldalából. 1368 óta elismert határjel, de korhadt, száraz és félfő volt, hogy kidől, s a szomszéd elszánthatja a környékét, ezért a ceglédiek elástak a tövébe egy *Császár* nevű öngyilkost. A farkasakasztó körtefa kiszáradt, kivágták, de *Császár János* a helyén maradt. Azóta *Császártemetés* a neve. Az 1760. évi határpör tanú közül *Kálomista Juhász István* így vallott erről: „A Farkas akasztó Körtefát tudgya bizonyosan, hogy igaz választó határ jel legyen, mert *midőn Császár nevő Ceglédi Ember magát fel akasztván oda temettetett az határ helére, a mint olyak temettetni szoktak*, akkor Czeegléden lakott, és annak holt Testit ugyan e' fatens sógora *Szőke István* Istrázsálta.”

Az öngyilkosokat az egyház a temető árkaiba földeltette, a határookra való kihe-lyezésükről irodalmunk nem szól. Pedig a szokás a tihanyi leánysírtól számítva im-már kilencszáz éves.

Hidvégi Lajos

SOÓS IMRE:

HEVES MEGYE KÖZSÉGEI

(Heves megye Tanácsának kiadása, Eger, 1975, 344 old.)

„Megyénk falusi iskoláiban tanító történelemtanárok, népművelők, tanácsí és termelőszövetkezeti vezetők és dolgozók gyakran fordulnak hozzánk azzal a kérelemmel, adjunk a kezükbe olyan kiadványt, mely áttekintést nyújt falujuk kialakulásáról, évszázados fejlődéséről, őseik küzdelmes életéről.” Így fogalmazza meg a szerző azt a társadalmi igényt, amely a kötetet létrehozta. Kétségtelenül létezik — a honismeret szerves elemeként — egy igen széles körű helytörténeti érdeklődés, amelynek a történeti kutatás kellő szinten ma még nem tud eleget tenni. Heves megye most bekerült abba a szerencsés és nem túl széles körbe, ahol — legalább az elemi igényeket — megbízhatóan ki tudják elégíteni. Ez pedig annak köszönhető, hogy a kötet szerzője Soós Imre, a megye levéltárosa évtizedeken át kitartó következetességgel gyűjtötte, tanulmányozta és rakta össze a levéltárban lappangó adatokat, amelyekből ez a kötet kikerekedett.

Az első, csaknem 60 oldal terjedelmű rész általános képet ad a megyéről. Tárgyalja a nemesi vármegye és a jobbágyfalu közepkor végi helyzetét, a török kori állapotokat, az újranevesülést, a jobbágybirtok helyzetét, a majorsági szervezést, a birtokviszonyokat az 1770—1771. évi úrbérrendezéstől kezdve az 1856—1867 között lezajló úrbéri elkülönülési és tagosítási eljárás fontosabb mozzanatait.

A mű gerincét a községek rövid története adja. A községekről ABC-rendben szól, Abasárral kezdve és Zaránkkal befejezve. „A kiadvány a mai Heves megye azon településeiről szól, amelyek

1867-ben önálló községek voltak.” Ennek értelmében 118 községet tárgyal, s egyre átlagosan 4—5 oldal terjedelem jut. Tervez a szerző egy második kötetet is, amelyben a polgári kor (1868—1944) anyagát dolgozza fel. A forrásjegyzéken túl szómagyarázati jegyzék, a községek pecsétnyomati rajzait bemutató táblák, valamint néhány határtérkép egészíti ki a kötetet.

Minden helységet azonos módon mutat be. Először megadja a község fekvését, talajának fő jellemzőit, a határ 1866. évi kiterjedését és művelési ágak szerinti megoszlását. Ezután a település első említésétől kezdve felsorolja a községekre vonatkozó adatokat, amelyek a XVI. századtól kezdve viszonylag részletezőbbek. A források döntően első köztársasági levéltári anyagok, ezért a könyv részben forráskiadvány jellegű. Pl. Kál esetében a 21 forrásjelzésből mindössze kettő a már publikált mű, s az arányok másutt is hasonlóak. A szerző messzeemenően ragaszkodott a tényszerűséghez. Legfeljebb értelmezést adott, de fejtegetésekbe ott sem bocsátkozott, ahol erre az előzmények módot adtak volna, mint pl. Maklár, Monosbél, Nagyrédé stb. esetében. Nyilván ebből a szolid, s fegyelmezett vonalvezetésből következik, hogy nem tért ki a községnevek etimológiájára, még akkor sem, amikor a kutatási előzmények ezt megengedték volna. A helytörténet iránt érdeklődőket a névmagyarázatok általában nagyon érdeklik, s nem is nagyon tudnak elgondolni a többféle lehetőség között, s így igen sok téves népetimológia forog közkezen. Célszerű volna tehát a mai tudományos álláspont rögzítése ilyen tekintetben is. Igaz, joggal mondhatta a szerző, hogy ez már külön feladat, amit nyelvészek bevonásával kell elvégezni. Valóban így van ez, s egy ilyen irányú vizsgálathoz Soós könyve

értékes támpontokat nyújt, amit Kistálya példájával világítunk meg.

A Tályai településneveket az eddigi kutatás a francia *taille* (vágás, metszés) szóval hozta összefüggésbe. Heves megyében két Tályai is van (1867-ben Kistályai és Nagytályai), de ismeretes ilyen megjelölés Tokaj környékén is. A francia eredetű helynév vallon, francia alapítókra és irtványtelepülésekre utal. Más történeti adatok is valószínűsítették a francia eredeztetést, amit most Soós adatai tovább erősítenek. Ezek szerint 1382-ből ismeretes itt, hogy a templom védszentje Szent Egyed, akinek a tisztelete a neolatín népek körében igen elterjedt volt. De 1275-ben ezen a vidéken említik a Villa Talya Latina nevű települést, amely minden bizonnyal azonosítható az egyik Tályával. Valószínű azonos ezzel az 1298-ban kelt okiratban szereplő Latina Villa is. Így az eddigi feltételezések mind az etnikumra, mind az

etimológiára vonatkozva megerősödnek.

Mindösze egy hiányérzetünknek kell hangot adni az értékes kötettel kapcsolatban. Jelentősen gazdagította volna a munkát, ha több közzéértékelt lehetett volna még hozzáférhető, különösen ha ezek a közlőteknlé jobb kivitelben kerülnek nyilvánosságra. A történeti térképek rendkívül fontos, sok irányban kamatoztatható történeti forrást jelentenek, amelyek igen nehezen hozzáférhetők. Úgy gondoljuk, hogy a második kötet még nyújt módot ilyen irányú pótlásra.

Végül szólni kell arról is, hogy a kiadás a Heves megyei Tanács érdeme (a könyv is náluk szerezhető meg). Olyan munka megjelenését tették lehetővé, amely nemcsak megyei keretben szolgálja a honismeret ügyét, hanem értékes tudományos hozzájárulás a hazai történetkutatáshoz is.

Barabás Jenő

A LEGÚJABB HAJDÚ-BIHAR MEGYEI ÉVKÖNYVEKRŐL

Nemrég jelent meg a Hajdú-Bihar megyei Levéltár harmadik évkönyve, *Gazdag István* szerkesztésében. A kötetben döntően agrártörténeti tárgyú tanulmányok kaptak helyet. *Balogh István* az alföldi mezővárosok határhasználatának XIII—XV. századi történetét kutatva tisztázza Debrecen határa kialakulásának történelmi körülményeit, s új forrásanyagok alapján bebizonyítja, hogy mind a hatalmas puszták birtokba vétele, mind pedig a határhasználati rend kialakítása csak az uradalom támogatásával és jóváhagyásával történhetett. *Makkai László* Debrecen törökkori agrártörténetének felvázolásakor kiemeli azokat az okokat, amelyek közrejátszottak abban, hogy a török hódoltság idején a város agrárjellege megerősödött. A kiterjedt pusztákon virágzó állattenyésztés folyt, a város egyik legfontosabb jövedelemforrása az állattartás volt. *Béres András* azt a fontos kérdést vizsgálja, hogy milyen szinten volt az állategészségügy a XIX. század eleji Hortobágyon. *Merró Zoltánné* tanulmánya arra keres választ, mennyire járul hozzá a XIX. század második felében a debreceni tanítóképzőben folyó mezőgazdasági ismeretek oktatása a kor mezőgazdasági ismereteinek elsajátításához és

alkalmazásához. *Bárony István* a török hódoltság alatt szinte teljesen lakatlanná vált Bihar vármegye népesítéstörténetét vizsgálja követlenül a hódoltság utáni időszakban, *Orosz István* pedig a hajdúvárosok XVIII—XIX. századi szőlőtermelésével foglalkozik és azt kutatja, hogy a szőlőtermelés milyen helyet foglalt el a hajdúvárosok gazdasági életében, a többi gazdasági ághoz viszonyítva.

További három tanulmány (szerzőik *Mikecz Ferenc*, *Gazdag István* és *Ujlaky Zoltán*) a megye felszabadulás utáni agrártörténetével foglalkozik.

A tanulmányokhoz két közlemény kapcsolódik. *Szendrey István* — folytatva a hajdúvárosokról és a hajdúkról szóló kutatásait — ezúttal Derecske hajdújogáról ír, *Benda Kálmán* kitűnő forrásközleménye a Felső-magyarországi rendeknek a Bocskai szabadságharcot követő kassai részgyűléséről (1607) szól.

A Biharj Múzeum szép kivitelezésű, gazdag illusztrációs anyaggal ellátott 1976-os évkönyvét *Módy György* közreműködésével *Héthy Zoltán* szerkesztette. A kötetben régészeti, történelmi, néprajzi, művészettörténeti, irodalomtörténeti és muzeológiai tanulmányok kaptak helyet. A régészeti tanulmányok közül kiemelkedő *Módy György* és *Kozák Károly* írása, arról a nagyszabású régészeti kutatói és helyreállítási munkálatról, amelyet 1972 és 1975 között

végeztek Berettyóújfalu határában található herpályi Csonkatoronynál. A szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy a herpályi templomromok vagy Benedek-rendi, vagy pedig premontrai kolostortemplom maradványai, amely legkésőbb a XIII. század első felében épültek.

Két történelmi tanulmány kapott helyet a kötetben. *Nyakas Miklós* a bihari részrek református egyházi javainak 1809. évi összeírásáról ír, *Dankó Imre* nagyszabású munkája pedig a dél-bihari síkság parasztságának felszabadulás utáni életmód-változásairól szól.

A legtöbb tanulmányt a néprajzi részben találhatjuk. *Molnár Gyula* és *Varga Gyula* tanulmányai a bihari táj állattartásáról adnak áttekintő képet. *Sándor Mihályné* egy berettyóújfalu ház történetéről, *Korompainé Szalaci Rácz Mária* a bihari házikenyérről, *Máté László* a berekböszörményi népi konyháról, *Jakab László* pedig Berekböszörmény földrajzi neveiről közöl egy-egy tanulmányt. A muzeológiai részben *Dankó Imre* a Bihari Múzeum történetét vázolja föl.

A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum II. évkönyve szép példája annak a lelkes, a város értelmiségének szinte minden képviselőjét felsorakoztató helytörténeti kutatómunkának, amely már régóta folyik ebben a hajdúvárosban. A *Bencsik János* szerkesztésében megjelent évkönyv tizennégy tanulmánya értékes hozzájárulás a Hajdúság, a megye és a város társadalom-, településtörténeti, gazdasági, néprajzi és régészeti múltjának és jelenének feltárásához. A kötet első három tanulmánya a Hajdúság egy-egy természeti jelenségének leírásával, illetve vizsgálódásával foglalkozik (*Fintha István, Sóvágó Mihály, Vargha László Gyula*). Az egyetlen régészeti tanulmányban *M. Nepper Ibolya* összegezi annak a magyaránú régészeti kutatásnak az eredményeit, amelynek során 1971-ben elvégezte a hajdúböszörményi határ feltárását és elkészítette a város topográfiai térképét. A Köveshalmon végzett ásásai során feltárta egy kora Árpád-kori kistelepülés templommaradványait. *Nyakas Miklós* Polgár különleges, XVIII. századi jogállását vizsgálja, miután a város elvesztette hajdúkiváltságait. *Veliky János* ismerteti a hajdúvárosok 1848/49-es forradalom utáni politikai vezetőrétegében bekövetkezett változásokat és arra a kérdésre ad választ, hogy a virilizmus intézménye mennyire hátráltatta a

polgári elemek kibontakozását a hajdúvárosokban. A kötet legnagyobb részét itt is a néprajzi tanulmányok alkotják. *Kövér Sándor* a régi böszörményi házakról és emberekről, *Bencsik János* a böszörményi szőlőskertekről, valamint a kisújszállási Kecsképuszta gazdálkodásáról ír. *Novák László* Hajdúböszörmény telek- és településrendszerét vizsgálja, *Gunda Béla* Ősi gyűjtőgetető tevékenység a mocsárvilágban címmel írt tanulmányt. *Dankó Imre* két tanulmányt közöl a kötetben. Az egyikben a gazdasági és társadalmi élet függvényeként állandóan változó néprajzi jelenségekről, a népi kultúra térben és időben történő változásairól, illetve e változások gazdasági meghatározottságáról ír, míg másik tanulmányában színes képet fest a hajdúböszörményi temetők sajátos költészetéről. A kötet zárodolgozatában *É. Kiss Sándor* fok szavunk előfordulásáról és jelentésváltozásairól ír.

Az évkönyvek sorát *Dankó Imre* által szerkesztett Déri Múzeum évkönyve, 1975. zárja. A kivitelezésében és terjedelmében egyaránt impozáns kötet méltó folytatása a korábbi évkönyveknek. Nem vállalkozhatunk a 25 tanulmányt tartalmazó kötet részletes ismertetésére, ezért csak a legfontosabbakat emeljük ki. *Orosz István* Hajdúföld és jobbágybirtok Szoboszlón a XVII. században című dolgozatában Szoboszló XVII. századi sajátos helyzetét vizsgálja. A hajdúk letelepedése után 2 Szoboszló jött létre: Nemes- vagy Nagy-Szoboszló, ahol a hajdúk éltek és Kis-Szoboszló vagy Parasztfalu, ahol a jobbágyorsban maradtak laktak. A történészek eddig még nem adtak világos képet arról, vajon külön határa volt-e a hajdútelepülések és a parasztfalunak, s ha igen, hol terült el a későbbi forrásokban gyakran emlegetett Kis-Szoboszló-Pusztá? A szerző eddig ismeretlen forrásanyag segítségével világos választ ad a fenti kérdésekre. *Kahler Frigyes* érdekes tanulmánya a múlt századi papirpénz hamisítás történetéről közöl néhány új adatot, *Fintha Gábor* terjedelmes dolgozatában a Hortobágyon folyó lótenyésztés történetét dolgozza fel. Nagyon szép olvasmány *Balázs Lajos — Hoppál Mihály* „... ismerem én ezeket a neveket...” című munkája. Balázs Lajos, nádudvari parasztember önéletírásában elevenen, színesen és izesen elevenednek meg az elmúlt évtizedek történelmi sorsfordulói.

Ács Zoltán

UTAZÁSAIM LEÍRÁSA

Fordította és a bevezető tanulmányt írta: *Beke György*

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 230 old.)

E lap hasábjain, s még sok más alkalommal olvashattunk Magyarországról olyan útleírásokat, új beszámolókat, amelyek a korábbi évszázadokban nálunk járt külföldi utazók tapasztalatairól, **élményeiről adnak számot**, arról, hogy miként látta a messi országból érkezett idegen hazánk akkori állapotát. Ezek a távoli időkből való tudósítások dokumentum értékűek számunkra, s csak fokozza jelentőségüket az a körülmény, hogy szerzőik más oldalról és más megvilágításban látták az akkori dolgokat, voltaképpen másfajta elfogultsággal írtak rólunk, mint a kortárs hazai szerzők. Az ilyen jellegű írások zöme a tőlünk nyugatra eső európai országokból érkezett utazóktól való, ennek megfelelően többnyire föllelhetők bennük a hozzánk képest módosabb, szerencsésebb és előrehaladottabb környezetből jövők — jobb esetben szemernyi — felülemelkedettsége, a „kuriózum”, a számukra különleges iránti, alkalmasint futó mosollyal is járó érdeklődés. Annál ritkábbak a kelet felől, netán a Balkánról jövő utazók leírásai, amelyekből az előbbiekkal ellentétben éppen az tűnik ki, hogy szerzőik számára még a mi nyomorúságunk is holmi kívánatos példának tűnik. Ezek olvastán érzékelhetjük igazán, hogy a népek sorsának szóródása miként sokszorozza a megítélés lehetőségeit.

Ezeknek a ritkább írásoknak a sorát gazdagította a TÉKA sorozat egyik legújabb kiadványa, amely *Dinicu Golescu*, a havasalföldi román bojár 1824 és 1826 közötti európai utazásainak leírását teszi számunkra hozzáférhetővé. Nem meglepő, de mégis elgondolkoztató, hogy az az utazó, aki kelet felől érkezik hozzánk, szinte pontosan olyan érzelmekkel — és talán eredménnyel — járja végig a múlt század elejei Magyarországot, mint azok a hazai utazók, akik tőlünk indultak ezidőben nyugat felé. Nem véletlen, hogy Beke

György bevezető tanulmányában az ifjú *Wesselényi Miklós*, *Széchenyi István*, *Bölköni Farkas Sándor* útjait említi, mint akik hasonló korban és hasonló céllal indultak el világot látni.

Dinicu Golescu, ez a török ruhában járó, de felvilágosult „nagybojár” nemcsak hazánkba látogatott, sőt azt is mondhatnánk, hogy éppen csak átutazott rajtunk, hogy aztán fölkeresse a nevezetes osztrák, olasz, német és svájci városokat. De nyitott szemmel és érdeklődő lélekkel járt mindenfelé, s így rólunk is fontos kortörténeti jelenségeket rögzített.

Brassónál lépte át az országhatárt, aholis azonnal szembetűnik neki a szászok célszerű gazdálkodása, oktatásügyük fejlettsége. Aztán Fogaras, Fellek, Nagyszében, Szászsebes, Károlyfehérvár, Torda útjának állomásai, s mindenhol talál följegyezni valót. Kolozsvárnál hosszasan időzik nemcsak azért, mert az itteni „főnemesek igen vendégszerető emberek, gazdagon terített asztalaikhoz szívesen meginvitálnak bárki idegent”, de azért is, hogy megismerje a Kolozsvárt virágzó lótenyésztést, amelyről gondosan számot ad. Innen Nagyváradon át a számára „szörnyűsége pusztá” Alföldön keresztül ér Pestre, majd Budára, ahol megcsodálja a múzeumot, a fürdőket, a két várost összekötő hajóhidat, amelyen végigsétálva „lelki örömét leli az ember”. Nyergesújfalu, Győr, Moson útjának következő állomásai, s így jut el Pozsonyba, pontosan I. Ferenc feleségének koronázására, amely jó alkalom számára, hogy az uralkodó és a nép saját hazájában tapasztalt viszonyán elmélkedjék. Innen azután Bécsen keresztül utazik tovább.

Az útleírás olvastán jól megfigyelhetjük, hogy a látottak és hallottak nyomán Dinicu Golescunak miként „nyílik ki egyre jobban a szeme”, a tapasztaltakkal összevetve mint látja egyre tisztábban hazája helyzetét, s azt is, hogy merre kell keresni a kibontakozást. Mindezen túl számunkra elsősorban azért fontos ez a könyv, mert hazánk 150 évvel ezelőtti állapotáról ad — nem mindennapi nézőpontból — ismereteket.

Halász Péter

FÉNYEK A BÖRZSÖNYBEN

(Zrínyi Katonai Könyvkiadó,
Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976. 235 old.)

GAZSI JÓZSEF:

Joggal érezhetné magát zavarban az olvasó, ha a Fények a Börzsönyben elolvasása után válaszolni próbálna a kérdésre, hogy mit kapott: szépirodalmat, dokumentumregényt, ismeretterjesztő történelmi munkát vagy ezek együttesét. Arra a kérdésre azonban, hogy — mint elvben minden múltól — ettől is tudásban, élményben gazdagodva kell-e megválnia, könnyebb a felelet; igen, még akkor is, ha a korábbi kérdésre adható bizonytalan válaszok mögött érdemi kifogások is meghúzódnak. Pedig ez az olvasás során is jelenlévő bizonytalanság sokszor éppen a tudás és élményszerzés ellen hat. E problémákkal vajon kinél protestáljunk: a történésznél vagy a szépirórnál? Másképp fogalmazva: a történész erényei feledtesék-e a szépiró gyakorlatlanságát vagy a dokumentumregény teremtette feszültség adjon felmentést a történész nem mindig kielégítő munkájára?

A könyv elvitathatatlan értéke, hogy múltunk olyan eseményeivel igyekszik megismertetni, melyről mindeddig kevés szó esett. Holott a második világháború hazai ellenállási mozgalmi — még ha mennyiségben és minőségben el is maradnak a szomszédos országokéitól — megérdemlik a törődést. Hiszen a fegyveresek vagy a fegyvertelenek felszabadulásunk segítségét túl, az azt követő évek küzdelmeiben is hatottak. Számunkra talán ez utóbbi jellemzőjük a fontosabb, s hogy nemzeti történelmünk e hiányosságaival is sokat mondó kérdéséről minél többet kell megtudnunk, az nem lehet vitatott. Árnyalt, minden összetevőre kiterjedő ismeretünket e mozgalom létrejöttének megismerésével kell kezdeni, valamint a segítő és az akadályozó okok elemzésével. Ezzel adósunk maradt a könyv. Nem kevésbé fontos azonban az sem, amire *Gazsi József* vállalkozott: a fegyveres harcok eseményeinek feltárására. Már csak azért is, mert a sikeres és sikertelen fegyvertények során emberek száza, ezrei váltak egy új és jobb társadalmi rend igaz, elkötelezett harcosaivá.

Gazsi József a Görgey zászlóalj történetének bemutatásával egy többretű, többszálú feladatra vállalkozott. Ha döccenőkkel is, de szinte napról napra

nyomon követi az egyetemista fiatalok mind határozottabb s konkrétabb cselekvésre vállalkozó szerveződését. S hogy törekvésük mennyire nem volt elszigetelt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy hazánk — különösen pedig Budapest — küszöbön álló felszabadításának, a háború mielőbbi befejezésének vágya sok munkásfiatalt is szervezetükhöz vonzott. A mennyiségi növekedést minőségi értékek is követték, egyrészt az illegális KMP-vel teremtett kapcsolat, másrészt a még mindig hivatásos állományban lévő, de már egyre inkább az ország igazi érdekeiért harcolni, tenni akaró tisztok segítségével.

Ha két főbb csoportba oszthatnánk a könyv írárt érdeklődő olvasók táborát — történészekre, az eseményekhez valamilyen módon kapcsolódó résztvevőkre, valamint a koruk vagy egyéb okok miatt a Görgey zászlóaljról semmit sem tudókra —, akkor a következő problémákkal kell szembe néznünk. A történész, a feltárt hiteles és tárgyyszerű forrásokat dokumentumokat keresi, azokat nem találja meg maradéktalanul e kötetben. Hiszen sokszor — ha nem is döntő pontokon — az ellentmondó, egymást nem pontosan fedő személyes visszaemlékezések jelentik a forrást, akár a KMP-mel való kapcsolatról, akár az újra feltámasztott Prónay különítmény kebelén belüli pusztá létezésről legyen is szó. Ami pedig a másik csoportot illeti, ők kézhöz kaptak egy színes, eseményekben gazdag, izgalmas történetet. Teljes „azonosulásukat a szereplőkkel” megnehezíti azonban az a körülmény, miszerint a történeteket azok valós időrendi sorrendjéhez és súlyukhoz igazodva mondja el. Egy-egy szemléletes, cselekményes és folyamatos leírás többet értet meg az elsősorban tartalmas szórakozást keresőkkel, mintha minden apró részlet után — megszakítva az események láncolatát — kommentálást kap.

Gazsi József könyve ennek ellenére fontos mű. Felszabadulásunk egy szinte elfelejtett részletének bemutatásával felhívja figyelmünket, hogy foglalkoznunk kell a hazai fegyveres ellenállási mozgalommal, melynek egy — időnként talán ellentmondásosnak nevezett — része volt a Görgey zászlóalj. Gazsi József a félreértéseket segít eloszlatni, de a még ma is köztük élő és dolgozó partizánokon kívül a méltatlanul elfelejtett mártírokról is igaz képet nyújt.

Somlyai János

SZENTENDRE 30 ÉVE (1945—1975)

Pest megyei Múzeumi Füzetek IX.

(Kiadja a Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1975. 193 old.)

1944. december 26-án szabadult fel Szentendre. „Az évforduló jó alkalom a visszatekintésre, a tanulságok levonására — éppen a további teendők eredményes elvégzése érdekében” — olvashatjuk a kötet bevezetésében.

A *Szentendre felszabadulása* című fejezetben rövid történelmi visszatekintés után megismerjük a város felszabadulásának eseményeit. A következő fejezet 1945-től az 1948-as fordulatig tekinti át a város történetét, különös figyelemmel az 1945-ös év legfontosabb eseményeire. (Nemzeti Bizottság létrehozása, városi képviselőtestület megalakítása, földreform, választás, újjáépítés stb.) Ezután a városvezetés, a városfejlesztés 1949—1975 közötti főbb mozzanatait összegezi a kötet szerzője.

Az 1960—1961-es és az ezeket követő évek legfontosabb célkitűzése: Szentendre üdülőközpont legyen, amelyben a város két különböző területe — az öregebb a maga hagyományaival és a fiatal, új város — békésen megférnek egymás mellett.

Szentendre iparának 30 éves fejlődése c. fejezetből megtudjuk, hogy a város gazdasági életét az ipar határozza meg. „1949-ben a keresők 33,5%-a dolgozott az iparban” ezzel szemben 1970-ben a város kereső lakosságának 57,7%-át foglalkoztatta az ipar. „Talán ez a 24%-os arányeltolódás jellemzi legjobban a felszabadulás óta eltelt 30 év alatt bekövetkezett fejlődést.”

Ezt követően a mezőgazdaság 30 évről, a termelőszövetkezetek létrejöttéről, fejlődéséről olvashatunk. Miután Szentendre ösztérületének 34%-a erdő, jelentős szerep jut még a városban a Pilisi Állami Parkerdőgazdaságnak is.

A város ellátása érdekében nélkülözhetetlen kereskedelmi és vendéglátóipari egységekről, azok fejlődéséről számol be a következő fejezet.

„A Szentendre lábánál húzódó Duna a Pap-szigettel és a várost félkörben átölelő, erdő borította hegyek szinte kínálják a lehetőséget, hogy Szentendre idegenforgalmi központtá

váljék. A belváros romantikus hangulatot árasztó zeg-zugos utcácskái, barokk műemlékei, a fővároszhoz való közelsége szintén erre predesztinálják Szentendret.” Hogy e szépségek maximálisan kihasználják legyenek, azért sokat tett a város vezetősége. Szentendre idegenforgalmi lehetőségeiről, a kibontakozás útjáról számol be *A szentendrei idegenforgalom 30 éves útja* c. fejezet. „1957-ben, 1958-ban történtek először jelentős lépések az addig spontán idegenforgalom szervezetté tétele érdekében.” A távlati városrendezési terv fő célkitűzése az üdülő- zöldövezet tervszerű fejlesztése.

Megismerjük még G. Sin Edit munkájából a város egészségügyi ellátásának, sportéletének, kulturális életének alakulását. (Egészségügyi, kulturális intézmények szervezése, bővítése.) Jelentős színtölt a város kulturális életében (1969 óta) a szentendrei Teátrum, a Szentendrei Nyár rendezvény sorozata; a Ferenczy Múzeum, a művésztelepi Galéria, Kovács Margit Kossuth-díjas keramikus művész gyűjteményes kiállítása (1975.) Czóbel Béla Kossuth-díjas kiváló művész múzeuma. Szentendre határában épül az ország legnagyobb Szabadtéri Néprajzi Múzeuma.

Igen jelentős a város képzőművészeti élete. 1928-ban alakult meg a Szentendrei Festők Társasága; ám a művésztelep lakói számára az állandó kiállítóhelyiség biztosítása még ma is gond.

A szerző „a Pest megyei Levéltár adataira, a város vállalatától, intézményeitől származó jelentésekre, a korabeli sajtóanyagra, a Ferenczy Múzeumban lévő dokumentációs és adattári anyagra, valamint az élő visszaemlékezésekre” támaszkodott. Skoszínú, gazdag összeállítás ez, de talán kevesebb adat közlése jelen esetben több lett volna, emelte volna a kötet értékét. Aránytalanul sok (204) a jegyzetek száma. Az „u. o.” jelzés használatával áttekinthetőbbé lehetett volna tenni a jegyzetapparátust.

A kötet címlapján Szentendre város címere, az 5. oldalon pedig Csikszentmihályi Róbert Felszabadulási emlékszobra látható. A szövegben elhelyezett 34 db fénykép szerencsésen egészíti ki a leírtakat. A fényképeket *iff. Szentiványi Kálmán* készítette.

Leblancné Kelemen Mária

MOZAIKOK CSONGRÁD VÁROS TÖRTÉNETÉBŐL

(Csongrád, 1976. 142. old.)

Csongrád — az egykori Csernigrád — felkutatásra és publikálásra váró, történeti tényekben gazdag múlttal és anyaggal rendelkezik. **Dr. Katona Imre** — városunk szülőtte — által 1954-ben összeállított Csongrád város bibliográfiája és az elszigetelt egyéni kutatások eredményei reális lehetőségeket kínálnak a honismereti mozgalomnak.

A Hazafias Népfrent helyi szerve felismerte e lehetőségeket és a Csongrád Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályával karöltve 1975. októberében megalakította a Honismereti és Helytörténeti Bizottságot. A bizottság első feladatának tekintette egy folyamatosan, évenként legalább kétszer megjelenő folyóirat létrehozását — anyagi feltételét Csongrád Városi Tanács teremtette meg —, amely lehetőséget nyújt a már elkészült tanulmányok, monográfiarészletek stb. publikálására.

A határozatot tettek követték és 1976. december elején megjelent a *Mozaikok Csongrád város történetéből* c. kiadvány első száma, melynek bevezetőjében **dr. Varga József**, városunk tanácselnöke

hangsúlyozta: „...életünk formája és módja a történelem folyamán kialakult és egyre gyorsabb ütemben változó szükségleteinek megfelelő kielégítése nagyrészt attól függ, hogy időről-időre képesek vagyunk-e felismerni a város fejlődésének feltételeit és lehetőségeit. Ehhez pedig céltudatos munkára van szükség, olyan tevékenységre, amely jól szolgálja lakóhelyünk alapos megismerését. Ennek érdekében a város minden lakójának törekednie kell arra, hogy részt vegyen a város mai életének formálásában, kutassa a város múltját, hagyományait, itt élő elődeink szokásait és életmódját, munkálkodjék a jövő célszerű megalapozásán.”

Az első szám **Gát László—Sebestyén István**: Csongrád város felszabadulása és a demokratikus kibontakozás (1944—1948) c. tanulmányát közli.

A tervek szerint a *Mozaikok* mindegyik száma helyet ad néhány, már korábban megjelent tanulmányrészletnek és dokumentumnak is. Az első szám részleteket közöl **dr. Katona Imre**: Milyen volt Csongrád 100 évvel ezelőtt? (Szeged, 1948) c. munkájából; Az MSZMP Csongrád Városi Bizottsága 1976. január 20-i ülésének anyagából, valamint Csongrád Városi Tanács V. B. ötéves pénzügyi és fejlesztési tervből.

Gát László

DR. CZEGLÉDI IMRE:

A GYULAI HARISNYAGYÁR 75 ÉVE

(Ipartörténeti visszapillantás,
1900—1975.)

(Kiadta a Budapesti Harisnyagyár
gyulai gyára, Gyula, 1975, 198. old.)

Pontosan a századfordulón, az 1900. évben alapították Gyulán a kötőgyárat. A könyv részletesen ismerteti az alapítás körülményeit, az első részvényalírási felhívást, amely a július 8-tól július 31-ig terjedő időre szólt. Akik Gyulán járnak, bizonyára érdeklődéssel hasonlítják össze a régi Ferenczy és Kutsera házakat a mai épületekkel.

Nem kívánjuk részletesen ismertetni a kezdeti idők minden mozzanatát, de figyelmet érdemel annak a jegyzőkönyvnek a reprodukciója, amely a gyár 1900. augusztus 20-án délelőtt 10 órakor

kezdődő alakuló közgyűléséről ad hírt.

A gyár rendszeres termelése 1900 november 7-én indult meg 70 munkással és 60 géppel. A könyvből láthatjuk a kézi gépek termét, olvashatjuk az igazgatóság hirdetését a Békés című lapban. E szerint december 15-től mindenemű férfi, női és gyermekharisnyák készítését vállalja a gyár.

A szerző helyesen foglalja össze a gyár történetét az I. világháborúig. A statisztikai ismertetések nem mennek a könyv rovására, bár túlzottan részletesek. Az iparfejlődés bemutatása ugyanis megköveteli a részletességet, még ha vannak is, akik az „olvasmánnyosságot” féltik tőle.

Az I. világháborús évek anyagából kiemelkedik a háborús gazdálkodás, a Hitelbankkal való érdeklődésség, a harisnyagyár nyereségének alakulása, a munkásnyomor és a fokozódó elégedet-

lenség. A könyv — talán feljegyzések hiányában — kevés helyet szentel a Tanácsköztársaság alatti munkástanács tevékenységének. Megállapítja, hogy az „üzem szocializálásáról... a harisnyagyárról nincsenek dokumentumok”.

Az 1919—1931 közötti éveket a gvár „hanyatló évtized”-ének tekinti s így is foglalja össze. A hangzatos címek — „Agyonszánálva a bukásig”, „Egy nagystílusú bankspekuláció”, „Szélmalomharc”, „Ki lettünk fosztva” — igen komoly eseményeket, problémákat tartalmaznak.

Sok mindent „ki kellett birnia” ezekben az években a gyárnak, hogy a furcsa helyzetek mellett fennmaradjon. A tárgyalt időszakban a munkásság szervezkedett, komolyabb eredményeket is ért el. A munkabér és a munkaidő visszatérő problémát jelentett.

Részletesen követi a könyv az 1929-ben kitört gazdasági válság jelentős mozzanatait, a munkabérek leszorítását, a munkaelbocsátásokat, a munka-intenzitás fokozását. Ismerteti a textilipar helyzetét a válság idején, majd a gyári nagy tüntetést és a város munkásságának szolidaritását írja le a korabeli sajtó alapján.

A nagy gazdasági válság éveit c. fejezetben az 1931-ben alakult — Colum-

bia Textilipari Rt. gyulai gyára néven egyesült — gyárral foglalkozik. Három vállalatot egyesítettek: a gyulait, a veszprémit és a Columbia Textilipar Rt.-t, amelyhez a gyulai Standard üzem és az óbudai Cotton üzem tartozott.

Külön fejezetben (a válságtól a háborúig) kapunk képet az 1933—1938-as évekről. Az 1939—1944. évi világháborús adatok a háború hatását mutatják a gyár termelésére. Nagyobb kár nem érte a gyárat: Gyula 1944. október 6-án felszabadult.

A gyár életében az igazi fordulat 1948. március 25-én következett be. Az első munkásigazgató intézkedéseitől az 1975. évig nagyon sok esemény történt. Megemlítjük a gyár átszervezését, rekonstrukcióját. Nagyfokú gépesítéssel növekedett a termelékenység. A gyár termékeit hazánk határain túl is megismerték.

A könyv méltán sorakozik a jó ipartörténeti művek közé. Feladatát betölti: nemcsak a gyár dolgozói forgathatják eredménytel, hanem mindazok, akik üzemtörténettel vagy e szakágazattal foglalkoznak. Végül elismerés illeti a Gyulai Harisnyagyár vezetőségét a könyv kiadásáért.

Dr. Légrádi Dezső

MADÁCH NAPTÁR 1978

(Madách Könyv- és Lapkiadó Vállalat,
Pozsony, 1977. 273 old.)

Az 1978. évi Madách Naptárban számos oldalon keresztül kapunk tájékoztatást a naptárak eredetéről. Ehhez a bő ismertetéshez kiegészítésképpen még hozzátehetjük, hogy az első nyomtatott magyar naptár 1571-ben *Stainhofer Gáspár* bécsi nyomdájában készült. A középkori és a későbbi időkbeli származó naptárak a ma is sokaság tartalmán kívül az egyes napok asztrológiai jelentőségét is ismertették, vagyis, hogy mikor jó eret vágni, mely napokon kell a hashajtót bevenni, mikor kell fürödni stb. A mai naptárak nem tartalmazták ezeket a „bölcst” utmutatásokat, ezzel szemben a Madách Naptárban hasznos tanácsokat olvashatunk a baromfiudvarban, a kertben, a méhesben esedékes havonkénti teendőkről. Az eseménynaptár fontos eseményekről tájékoztat, de hiányoljuk a jelentős magyar vonatkozású évfordulók ismertetését. A közölt 261 évfordu-

ló közül csupán 21 a magyar vonatkozású.

A 273 oldalas naptár nagyobbik felében (185 oldalon) főként szórakoztató és egyéb hasznos olvasnivalót találunk. Az irodalmi anyag a Szép Szó fejezetben kapott helyet. A naptár anyagából azonban most elsősorban a honismereti szempontból érdekesekeket emeljük ki.

A Beszélő múlt c. fejezetben három írás látott napvilágot. *Tózsér Árpád* szemelvényeket közöl *Kósa László*: Rozmaringkoszorú című szlovákiai magyar népköltészeti gyűjteményéből. Ízelítőt kapunk még az éjjeliőr-kiáltásokból, a pásztordalokból, a katonadalokból, a betyárdalokból és a rabnótákból. *Kecskés László*: Komáromi mesterségek című könyvéből részletet olvashatunk. Címe: *Vízahalászat*. A Beszélő múlt fejezetét *Zsilka László*: Szinyei Merse Pál és Szlovákia című írása zárja le.

Tovább lapozva rátalálunk *Jakab István*nak, a Komensky Egyetem magyar tanszéke tanárának Jelentésfi-

MADÁCH

Napfár 1977

ÚJABB NÉPRAJZI TANULMÁNYKÖTET A VAJDASÁGBÓL

(Hungarológiai Közlemények 28. Újvidék,
1976. 191 old.)

Az 1976 eleje óta *A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének*, korábban pedig Hungarológiai Intézetnek nevezett újvidéki magyarságtudományi kutatóintézet újabbban megjelent közleményei közül a 28-as számú kötet ismét néprajzi tematikájú. A tanulmányok a hagyománynak megfelelően folklór jellegűek. Elsősorban a népköltészet és a népszokások területéről választották témájukat.

Tanulságos, mindjárt a tanulmányok élén *Bori Imre*: Mérleg c. írása, amelyben összegezi az elmúlt években végzett jugoszláviai magyar folklórkutatások eredményeit és kijelöli azokat a feladatokat, amelyek a következő évek kutatásai előtt állnak. A kötet talán legalaposabb és legjelentősebb írása *Jung Károlyé* a gombosi magyarság

camok szóhasználatunkban című írására. Szlovákiában az ilyen tárgyú írásokra nagy szükség van, mert — sajnos — lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hallhatjuk ezeket a szóficamokat. Számos, az elmúlt három évtizedben keletkezett új fogalomnak, kifejezésnek nem ismerik a magyar megfelelőjét. Jakab ez alkalommal a brigád, a munkabrigád, a brigádmunka, a brigádos stb. kifejezések helyes alkalmazását fejti ki. A Madách Naptár további részében *dr. Balla Zoltán* Érdekes tudnivalók az írás keletkezéséről c. tanulmányát olvashatjuk.

Befejezésül még néhány szót a naptár kivitelezéséről. Elsősorban ki kell emelni, hogy a képek nyomása sokkal jobb a múlt évinél. Nagyon szépek *Absolon* színes felvételei s *Könörsi* jó témaválasztású fekete-fehér fotói. Hiányoljuk, hogy a borítólapon első és utolsó oldalán, valamint az első oldalon levő színes melléklet készítőjét és tárgyát nem közlik velünk.

Az 1978. évi Madách Naptár tehát jobb és szebb, mint az elmúlt évi kiadvány. Mindenkinek melegen ajánljuk.

Vörösmarty Géza

születéssel kapcsolatos népszokásairól és néphitéről. A jellegtelen főcím — Gombos néphagyományai I. — jóval kevesebbet sejtet, mint amit valójában olvashatunk a gazdag népi ismeretanyagot közreadó, jól rendszerezett, jelentős jegyzetapparátussal ellátott tanulmányban. *Matijevics Lajos* és *Pécnorácz Antal* rövidebb cikkeikben a bácskai ráolvasásos gyógyítás emlékeit faggatják. A mindkét írásban emlegetett *Roncásák Julianna* adatközlő ráolvasás-szövegét talán elég lett volna egyszer is közölni. *Tóth Ferenc* a magyar fejleménynek tekinthető Házasuló királyfi ballada egy új, Topolyán gyűjtött változatát mutatja be rövid elemzés kíséretében. *Kónya Sándor* újonnan gyűjtött katonadalokat ad közre. Szemléletes ábrákkal illusztrált tanulmányát annak a kérdésnek szenteli, miként aktualizálnak a katonadalkok. Tanulságos *Tripolszky Géza* tanulmánya, amelyben bemutatja egy oromhegyesi juhászcsalád daltudását, dalkincsének összetételét és a dalhagyományozódás kérdéseit. Felvillantja

a gyűjtés körülményeit, módszereit is. *Borús Rózsa* topolyai betyártörténeteket szedett csokorba.

A Dokumentum rovatban *Kalapis Zoltán* és *Bori Imre* egy legújabbkori észak-bánsági ballada, a Deák Gyuriféle gyilkosságtörténet hiteles eseményeit nyomon és ismerteti. Ugyancsak itt jelent meg a Húsvéti népszokások Szuboticán c. írás, amellyel megkezdtek a jugoszláviai magyar sajtóban a két háború között elszórtan megjelent néprajzi tárgyú közlemények újraközlését. Ezt a vállalkozást jelen formájában nem tartjuk a legszerencsésebbnek. Jobb lett volna, ha kötetbe gyűjtve, együtt adják ki a régi cikkek legjobbjait. Egy ilyen könyvnek hasznát látta volna a nagyközönség és a tudományos kutatás egyaránt. Egy-egy régi cikk számonként való újraközlése ugyanis nem sokat változtat a szétszórt-

ságon. A helyet viszont elveszi a mai szerzők és a mai gyűjtők műveitől. Más kérdés, hogy cikkenkénti szétszórt újraközlés esetén is jó lenne valamiféle rövid kommentárral ellátni ezeket a régi közleményeket. E kommentárokban tükröződhetne a tudomány mai megítélése a cikkbeli témákkal kapcsolatban, másrészt ajánlatos lenne néhány adatot rögzíteni a cikk megszületési körülményeivel, céljával és szerzőjével kapcsolatban.

Összességében a Hungarológiai Közlemények 23. kötete értékes tára a jugoszláviai magyar népismeret adatainak és tudományos megállapításainak. Fontos láncszem a Hungarológiai Intézet már korábban megjelent és a jövőben készülő néprajzi tematikájú közleményeinek sorozatában.

Bárth János

SZÉKI NÉPMESÉK

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 270 old.)

Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Nagy Olga*

Falun élő idős néprajzi gyűjtő emlékezete szerint a század elején a Dél-Dunántúlon minden harmadik-negyedik ember mesemondó volt, s ma alig találni hírmondót közülük. *Gerencsér Sándor* tapasztalata érvényes az egész magyar nyelvterületre. Határokon innen és túl élő folklorkutatóink ma minden egyes jó mesemondó felbuklásának külön örülnek. Még nagyobb öröm, valóságos felfedezés, ha a mesemondó nemcsak vissza tud emlékezni az egykori mesemondásra, hanem olyan közösségben él, ahol úgyszólván napjainkig gyakorolhatja „mesterségét”.

Szék mintegy 5000 lakosú falu Szamosújvár közelében, 60 kilométerre Kolozsvártól. Zenéje, táncháza, a tatár betörés emlékét őrző Birtalan-napja, időről időre Budapest utcáin is felbukkanó, ma is viseletben járó lakói azok számára is vonzóvá, ismerőssé teszik ezt a falut, akik soha nem voltak ott. *Nagy Olga* könyveiből, cikkeiből azt is évtizedek óta tudjuk, hogy ebben a hagyományait tudatosan őrző faluban kiváló mesemondók élnek.

Egy-két évvel ezelőtt megjelent és általános feltűnést keltett *Filepné Győri Klárának*, a falu „hivatásos” mesemondójának, a leányfonó gazdasszo-

nyának az önéletírása, *Kiszáradt az én örömöm zöld fája* címmel. A Korunkban és a Valóságban közölt „előzetes”, majd az Új Írásban megjelent költői összefoglalás csak növelte a mesemondó és meséi iránt az érdeklődést.

„A mesemondó szószólója közösségének. Nemcsak alkotó-, de előadóművész is, aki mindig a közösség kedvére valót tesz” — írja *Nagy Olga* az önéletírás bevezetőjében. „Az igazi mese-fa előbb-utóbb fölébe nő a közösségnek s már azt is képes kifejezni, amit a közösség még nem lát meg: miben vált a népi valóság túlhaladottá, megmosolyogtató kicsinyességgé, olykor pedig szívszorító béklyóvá, máskor anakronizmuszá.”

A Széki népmesék című kötet bevezetőjében *Nagy Olga* a tudatszint megváltozásával magyarázza azt, hogy bár apjától, nagypjától *Győri Klára* még jórészt tündérmeséket tanult, a leányfonó közönségének már többnyire tréfas meséket és igaz történeteket mesélt. Repertoárját nemcsak a szájhagyományból gyarapította, hanem egy *Boccaccio*-kötetből is, 21 jórészt népmesei ihletésű *Boccaccio*-novellát helyezett át *Kali néni* olasz polgári környezetből széki falusi környezetbe.

Általános jelenség ez a műfajváltás. A tündérmeséket más magyar falvakban is felváltják a tréfas mesék és az élményelbeszélések. Ha jó tehetségű a mesemondó, mint amilyen *Győri Klára* is, s repertoárja tudatos ilyen irányú

gyarapításával ki tudja elégíteni közönsége igényeit, a mese élő marad s megmarad a felnőttek szórakoztatója, érdeklődésük kielégítője, vágyaik táplálója. Előfordul azonban az is, hogy a mesemondó nem ismeri fel kellő időben felnőtt hallgatósága igényeit, vagy nem is alakul ki felnőtt hallgatóság. Ilyenkor megmarad ugyan a tündérmesék művelésében, de mesekincsével és előadásmódjával kénytelen egy másik hallgatóság, a gyermekek igényeihez igazodni.

Ez a Kelet-, Közép-Európában, a huszadik században ugyancsak általános mesemondó sors jutott osztályrészül a másik kiváló széki mesemondónak, *Bikfalviné Sós-pál Rózának* is. Mesekincse neki is a családból származott, de mivel jórészt gyermekeknek mesélt, át kellett alakítania repertoárját az ő szájuk íze szerint: az ő könyvforrása a szájhagyomány mellett *Benedek Elek*

volt, természetesen nem székely, hanem széki köntösben.

A bevezetőben elmondottakat jól alátámasztják a kötetben közölt mesék, amelyek a két kiemelkedő mesemondó mellett még nyolc másik jó széki mesemondót is bemutatnak. Sajátos a válogatás szempontja: a szerkesztő csak tipologizálható meséket közöl, ennek megfelelő gazdag jegyzetanyaggal. A típuszámok segítségével átfogó képet kapunk a teljes széki mesekincséről és annak a kolozsvári Folklór Intézet Archivumában őrzött kézíratos romániai magyar változatanyagáról.

A közelmúltban megjelent *Paraszti dekameron*-ból megismerkedhettünk a széki folklór más műfajaival is: az igaz történetekkel és a hiedelemmondásokkal. Reméljük, hogy nem maradnak írószaltalfiókban vagy magnetofonszalagon a szólásmondások, a találós kérdések és a gyermekjátékok sem.

Kovács Ágnes

HOGY IS MONDJUK?

(Nemzetiségi nyelvhasználatunk — nemzetiségi nyelvművelésünk)

Madách Könyvkiadó,

Bratislava, 1976. 179 old.

A szerzők neve betűrendben:

Jakab István, Kapás Ferenc, Mayer

Imre, Mayer Judit, Morvay Gábor,

Orbán Gábor, Zeman László.

A csehszlovákiai magyar nyelvművelésnek első, hazai szerzőktől származó terméke ez a könyv, mely az elmúlt három évtized újságokban, folyóiratokban már megjelent írásait tartalmazza. Bár a könyvben — nagyon is érthető módon — a nyelvművelés gyakorlati oldalát hangsúlyozzák, számos fontos elméleti kérdést is találunk benne. Mindjárt az elején, a könyv alcíme felhívja magára a figyelmet. Van-e, vannak-e önálló nemzetiségi kultúrák, beszélhetünk-e nemzetiségi nyelvhasználatról, miben nyilvánul meg a nemzetiségi és a nemzeti nyelvhasználat különbsége? A pozsonyi egyetemen öt évig vendégtanárként működő *Deme László* véleménye szerint: „...a nemzetiségi kultúrák önálló mikrokultúrák, éppúgy, mint a nemzetiek, csak éppen több előnnyel és egyben több hátránnyal.” (Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Bratislava, 1970, 32.) Majd így folytatja: „A Magyarországon kívül élő magyar nemzetiségek nyelvi fejlődésében tapasztalhatók olyan tendenciák — és nyelvi fejlődésük számára vannak olyan adottságok —, amelyek egyfajta elkülönü-

lés, egyfajta szétfejlődés objektív veszélyére utalnak.” (Uo. 37.) Hogyan nyilvánul meg ez a veszély a mindennapi nyelvhasználatban? Milyen buktatói vannak a kétnyelvűségnek? A kötet írásainak nagy része éppen ezeket a jelenségeket vizsgálja.

Nemcsak az idegen szavak tehetik idegenné a beszédünket, hanem a magyartalan, idegenszerű nyelvhasználat is. Ez a hibája a következő idézetnek: is: „Most pedig *hozzalépünk* gyűlésünk következő pontjához.” Az előadó a szlovák *pristupit* ige jelentései (hozzalép, hozzáfog, rátér, áttér stb.) közül nem a megfelelőt választotta ki. Gyakori a helytelen igekötő-használat, a rossz szórend is. A *tükörfordítások* is sok veszélyt rejtnek magukban. Olyan kifejezések, szókapcsolatok keletkeznek, amelyek kizárólag a csehszlovákiai magyarság nyelvére jellemzőek. Ilyen pl. „*főiskola* helyett használt *magasiskola*, a *szerszámgép* helyett *megmunkálógép*, a *szülési szabadság* helyett *anyasági szabadság* stb. Bármennyire is hihetetlen, de nyomtatásban is napvilágot látott ez a mondat: nem beszélhetik ki magukat arra, hogy nincs. (Nem hivatkozhatnak arra, hogy nincs.” Külön említést érdemel a tudományok, az egyes szakterületek nyelve, ahol bizonyos fogalmaknak, kifejezéseknek nincs magyar megfelelőjük, vagy — megszőkásból, kényelemből — már nem is ke-

resik őket. A csehszlovákiai nyelv-
velők szerint ennél még súlyosabb hi-
ba az, amikor a magyarországi termi-
nológiát mellőzve egyesek új, néha tel-
jesen egyéni szakkifejezéseket alkotnak.

A könyv utolsó fejezete ezt a címet
viseli: Számvetés és irányvétel. A kö-
tetet összeállító és több írás szerzője-
ként szereplő Jakab István összegzi
benne az elmúlt három évtized cseh-
szlovákiai nyelv-művelésének eredmé-
nyeit, jelenlegi helyzetét és legfonto-
sabb feladatait. A feladatok között el-
ső helyen áll a csehszlovákiai magya-
rok nyelvi műveltségének az emelése.
Nyelvhasználatában a szlovákiai ma-
gyarság két szinten aktív: a legalsón,
vagyis a családias és a falusi közigaz-
gatási szinten, meg a legfelsőn: a szép-
irodalom és a publicisztika szintjén.
A közélet nyelve a szlovák, a művel-

tebb rétegek nyelvhasználata pedig
általában erősen nyelvjárási. (A fenti
megállapítások Deme Lászlótól valók)
A könyv fejletlensége a szépirodalom
és a sajtó nyelvében is tükröződik, és
olyan nyelvvaltozatok jönnek létre,
amelyek a magyar köznyelvtől szókín-
csükben, szóhasználatukban, esetleg ki-
sebb mértékben mondatszerkesztési sa-
játosságaikban is különböznek. „Kép-
zeljük el — írja Deme László már emlí-
tett könyvében —, hogy száz év múlva
... esetleg Petőfit és Veres Pétert nem-
zeti magyar nyelvről három nemzetisé-
gi magyarra kell lefordítani.” Ennek a
folyamatnak a megállításán munkálko-
dik a csehszlovákiai magyar nyelv-mű-
velő gárda. Szívből kívánjuk, hogy tö-
rekvéseik eredménnyel járjanak.

Posgay Ildikó

DOKUMENTUMOK A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNETÉBŐL, 1945—1948

(Kossuth Könyvkiadó, 1977. 900 old.)

A címben szereplő könyv a Kossuth
Kiadó *Források a magyar népi demok-
rácia történetéhez* című sorozatának II.
kötete. A forráskiadvány 449 dokumen-
tumot tartalmaz. A válogatás hű képet
igyekszik adni mezőgazdaságunk fel-
szabadulás utáni helyzetéről. A kötet-
ben közölt iratok elsősorban jelenté-
sek, mégpedig a megyei gazdasági fel-
ügyelőségek összefoglaló éves beszámó-
lói.

A háború utáni rendkívüli helyzet és
a földreform következtében alapvetően
megváltozott mezőgazdaságunk szerke-
zete és ez új feladatok elé állította az
agrárpolitikát. A dokumentumok töme-
ge arról tanúskodik, hogy az illetéke-
sek a nehéz helyzetben is igyekeztek
megoldást találni. A jelentések általán-
ban valóságosan, néhol meglepő őszin-
teséggel és meghökkentő tényekkel vá-
zolják a súlyos állapotokat. Ugyanakkor
a különböző jellegű politikai irányza-
tok is tükröződnek ezekben a doku-
mentumokban, így például a földhöz
juttatottak iránti bizalmatlanság, a
„politikamentes” termelés hangoztatá-
sa, a FÉKOSZ szervezetek helytelen
értékelése.

A kötet 12 fejezetből áll, s egy-egy

fejezet a mezőgazdaság különböző ter-
ületeinek megfelelő témaköröket tar-
talmaz, mint pl. szántóföldi növényter-
melés, gépesítés, rét-legelőgazdálkodás,
birtokpolitika, munkaügy stb. A kötet
így jól kezelhető kézikönyv a különfé-
le témák művelői számára. A helytö-
néneti kutatáshoz is hasznosan felhasz-
nálható, ezt a Helységnevmutató meg is
könnyíti. Az időrendi sorrendbe szedett
jogszabálymutató az 1894—1948-ig ér-
vényben levő, illetve megjelent mező-
gazdasági törvényeket és rendeleteket
sorolja fel.

Az összeállítást Káposztás István
végezte. A dokumentumokból igen he-
lyesen elhagyta az érdektelen része-
ket és azokat lábjegyzetben közölte. De
még így is sok egysíkú, sablonra hű-
zött jelentés ismétlődik, ami akkor is
feleslegesen növeli a terjedelmet — il-
letve foglalja el a helyet —, ha föld-
rajzilag más területről való és némi-
leg más adatokat tartalmaz. Gyakran
azonban azonos településről küldött,
csaknem azonos szövegű dokumentu-
mok ismétlik egymást.

Az ismertetett kötet mindazonáltal
rendkívül értékes és érdekes összeállít-
ás nemcsak a hivatásos kutatók, ha-
nem a helytörténeti gyűjtők részére is.
Olyan levéltári anyagokat tartalmaz és
tesz mindenki számára hozzáférhetővé,
amelyek nyomtatásban még sehol nem
jelentek meg.

Dr. Szegő Lajos

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Országos Helytörténeti és Üzemtörténeti Pályázat

A Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága, az Országos Szövetkezeti Tanács, a Magyar Történelmi Társulat, a Népművelési Intézet — a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum új és legújabb kori történeti pályázati rendszerével összhangban — 1979. évre országos pályázatot hirdet pályamunkák megírására, készítésére.

A legújabb kori helytörténeti kategóriában: a *Magyar Tanácsköztársaság történetéből*. (A Kommunisták Magyarországi Pártja helyi szerveinek megalakulása és tevékenysége; a Tanácsköztársaság helyi hatalmi szerveinek története; a kommunista ifjúsági mozgalom kibontakozása; a helyi szakszervezeti csoportok társadalmi egyesületek története stb.)

Üzemtörténeti kategóriában: az *államosítás és a szocialista építés kezdetei* témákban. (Ipari, mezőgazdasági és erdőgazdasági üzemek és kereskedelmi vállalatok fejlődésének története; a szövetkezeti mozgalom; az egyes ipari, mezőgazdasági, fogyasztási és hitelszövetkezetek története; üzemi évkönyvek, krónikák és az ilyen jellegű szocialista-brigádnaplók; a munkásosztály egységes pártjának megteremtéséért folytatott küzdelem története az egyes üzemekben.) Ebben a kategóriában üzemtörténeti gyűjtemények létrehozásával is lehet pályázni.

A pályázatot *egyéni* és *csoportos* tagozatban hirdetjük meg. Az egyéni tagozaton belül külön bíráljuk az *ifjúsági* pályamunkákat (középfokú oktatási intézmények tanulói, illetve dolgozó fiatalok 20 éves korhatárig). A csoportos tagozatba soroljuk a *társ szerzős* pályaműveket is. Az egyéni pályázók mellett fokozottan várjuk az iskolai és helytörténeti szakkörök, valamint üzemtörténeti klubok, szocialista brigádok közös munkán alapuló pályamunkáit. A történeti kutatással foglalkozó intézetek tudományos munkatársai a pályázaton nem vehetnek részt. Más pályázatra benyújtott, illetve nyomtatásban megjelent dolgozatokkal nem lehet pályázni. A pályaművek 200 oldalig terjedhetnek.

Az országos pályázat a megyei pályázatokhoz csatlakozik, tehát kétlépcsős. A pályázatot az illetékes megyei múzeumi igazgatósághoz, Budapesten pedig a Budapesti Történeti Múzeumhoz *két példányban* kell beküldeni. *A beküldés határideje:* 1979. augusztus 31.

A megyei és a fővárosi eredményhirdetés 1979 októberében, az Országos Múzeumi Hónapban lesz. Az általuk elbírált és megfelelőnek ítélt pályázatok egyik példányát a megyei múzeumi igazgatóságok és a Budapesti Történeti Múzeum véleményezésükkel továbbítják a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumhoz, ahol a pályázatot meg hirdető szervek közös bírálóbizottsága értékeli azokat.

Az országos eredményhirdetést 1980. április 4-e megünnepléséhez kapcsoljuk.

Az országos pályázat pályadíjai:

I. A legújabb kori történelem, helytörténet

Országos egyéni tagozat: 2 db I. díj à 10 000 Ft — 4 db II. díj à 8000 Ft — 6 db III. díj à 5000 Ft.

Országos csoportos tagozat: 1 db I. díj à 15 000 Ft — 2 db II. díj à 10 000 Ft — 3 db III. díj à 5000 Ft.

II. Üzemtörténeti kategória

Országos egyéni tagozat: 2 db I. díj à 10 000 Ft — 4 db II. díj à 8000 Ft — 6 db III. díj à 5000 Ft.

Országos csoportos tagozat: 1 db I. díj à 15 000 Ft — 2 db II. díj à 10 000 Ft — 3 db III. díj à 5000 Ft.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága a legjobb három, ifjúmunkások (30 éves korig) által készített pályaművet 5000—5000 Ft külön díjazásban részesíti. A nemzetiségi nyelven írt pályamunkákat a Kulturális Minisztérium külön is jutalmazza. A beküldött pályaműveket leltárbavétel után kéziratnak tekintjük és az érvényes jogszabályok szerint kezeljük.

Kérjük az érdeklődő egyéni és csoportos pályázókat, hogy már munkájuk megkezdésekor keressék meg a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (Budapest I., Budavári Palota „A” épület, levélcím: 1250 Budapest, Pf. 23., telefon: 160-030, 160-170) adattárát, ahol bővebb tájékoztatást kaphatnak.

Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Szakszervezetek Országos Tanácsa, Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága, Országos Szövetkezeti Tanács, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Magyar Történelmi Társulat, Népművelési Intézet.

Pályázati felhívás

A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága, a KISZ Budapesti Bizottsága, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa és Budapest Főváros Tanácsa pályázatot hirdet

Budapesti munkásgenerációk élete

címmel.

I. A nagy múltú fővárosi munkásság történetéből a pályázaton olyan fővárosi munkáscsaládok életének leírását várjuk, amelyekben a nagyszülő, a szülő és a gyermek üzemi, gyári munkás volt, és a család egy tagja ma is fővárosi gyárban, üzemben, szövetkezetben dolgozik.

II. A pályázók írják le:

- a három generáció élet- és munkakörülményeit;
- részvételüket a történelmi eseményekben;
- a három generáció politikai, munkásmozgalmi kapcsolatait, illetve az ilyen eseményekben való részvételüket;
- különös gonddal a lakás-, az ételmezés és a bérek, a megélhetési körülmények tényszerű ismertetését;
- az életkörülmények során az otthoni és a munkahelyi szokásokat, pl. hogy a különböző generációk hogyan szórakoztak, mit olvastak, melyek voltak legkedveltebb könyveik, filmjeik és kirándulóhelyeik.

III. A pályázaton részt vehetnek:

- a) A három generáción keresztül üzemben, gyárban dolgozott családok kollektív munkájukkal, vagy a család egy tagja a család szóbeli emlékei, levelei, iratai, fényképei alapján készült egyéni munkájával.
- b) Várjuk olyan kollektívák pályaműveit, amelyeknek soraiban a három generációs munkáscsalád egy tagja dolgozik. Így a pályázaton — a fenti feltétel mellett — számíthatunk
 - a munkásbrigádok, szocialista brigádok,
 - a KISZ-alapszervezetek,
 - az üzemtörténelmi, honismereti, helytörténelmi szakkörök részvételére.

IV. A pályaművek beküldési határideje 1978. június 30.

A pályázatokat 2 példányban, gépelve kérjük beküldeni. A pályaművön tüntessék fel pontos címüket, nevüket és foglalkozásukat. **Cím:** A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága, 1366 Budapest, Népköztársaság útja 125. Postafiók 102.

Az eredményhirdetésre 1978 novemberében kerül sor.

V. A pályázat díjai:

Csoportos pályázat esetében: I. díj harminc-, II. díj tizenöt-, III. díj tízezer forint értékű külföldi út.

Egyéni pályázat esetén: I. díj tíz-, II. díj nyolc-, III. díj ötezer forint értékű külföldi út.

A Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága, Budapest Főváros Tanácsa, a KISZ Budapesti Bizottsága, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsa

Fi. *gné Györi Klára széki mesemondó (Pethő Bertalan felvétele).*

Viszik a menyasszonyi ládát (35x50 cm)

A vacsora (36x51 cm)

